

OM.

42

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
É V L A P J A I.

ÚJ FOLYAM

NEGYVENKETTEDIK KÖTET.

1907—1908.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1908.

300858

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

A LXII. ünnepélyes közülés.

	<i>Lap</i>
Beöthy Zsolt: Elnöki megnyitó beszéde	3
Vargha Gyula: Titkári jelentése	8
Berzeviczy Albert: Pulszky Ferencz emlékezete	12
Ábrányi Emil: Levél Gyulai Pálhoz (költemény)	43
Herczeg Ferencz: Mese	46
Jakab Ödön: A róza útja (költemény)	49
Beöthy Zsolt: Vörösmarty Mihály emlékezete	53

II.

A havi ülések felolvasásaiból.

Radó Antal: Carducci emléke	61
Kozma Andor: Látomány	66
Baros Gyula: Kazinczy Ferencz és Radvánszky Teréz	68

III.

Elhunyt tagok emléke.

Beöthy Zsolt: Megemlékezés Arany Jánosról, halálának huszonötödik évfordulóján	107
Riedl Frigyes: Emlékezés Greguss Ágostra	109

IV.

Bírálatok és pályázatok.

Alexander Bernát: Jelentés a Lukács Krisztina jutalomtételre: «A dráma- írás főbb irányai a mult század utolsó negyedében» beérkezett pályaművekről	115
Hegedűs István: Bíráló jelentés az Euripides, Calderon, Marlowe, Alfieri vagy Goethe valamelyik drámájának alakhű, művészi fordít- ására kitzött Lukács Krisztina-jutalomra pályázó művekről	120

	<i>Lap</i>
Négyesy László: Biráló jelentés a szavalásra alkalmas költeménynyel	
Bulyovszky Gyuláné színművésznő jutalmára pályázó művekről	123
Zempléni Árpád: Bosszú (költemény)	128
A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei	141

V.

Tájékoztató közlések.

A Kisfaludy-Társaság személyzete (Elnökség, tisztviselők, állandó bizottságok, rendes tagok)	145
Levelező tagok	147
Elhunyt tagok	148
Alapítók	151
Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből	158
Berzeviczy Albert: Báró Eötvös Józsefről	170
A Társaság vagyona	176

I.

A LXII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1908 FEBRUÁR 9-ÉN.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Tisztelt hallgatók!

A Kisfaludy-Társaság hatvankettedik ünnepélyes közülésére gyűltünk össze, hogy számot adjunk munkásságunkról és törekvéseinkről. Munkásságunk értéke csak azzal a tehetséggel lehet arányos, mely nekünk, nagy elődök szerény utódainak, osztályrészünkül jutott; körét rendszabásaink határozzák meg; — de irányát s ezzel közművelődésünkre és közéletünkre vonatkozó törekvéseit esztetikai és erkölcsi meggyőződésünk szabadon tűzi ki, azokhoz a viszonyokhoz mérten, a melyek között dolgozunk s a melyekre hatni kívánunk.

Harcz, az eszméknek és érdekeknek harcza folyik körülöttünk és zúgja át viharzó hangjaival az irodalom berkeit is. A magyar közéletnek az a nagy forrongása, mely politikai, társadalmi, gazdasági és tudományos életünket hevíti s új alakulások csiráit érleli: utat talált költészetünkbe is. Hiszen a mi külön magyar műzsánk sohasem hallgatott a harcban. A forrongás és küzdelem képében, mely előttünk feltárul és magunkban is izzik, aggodalomkeltő vonások mutatkoznak, még pedig jellemző erővel. Itt a réginek és újnak, a hagyományos és az áhított rendnek meg nem tisztult, egymást át nem ható, zavaros keveredése; ott meg áthatni nem is akaró, éles, értetlen és mindent kockáztatni kész ellentétbe szegeződése. Széchenyi lelke, mely egyenlő világossággal értette meg a múlt és a jövő, a nemzet és az emberiség szavát, bölcsessége, mely összhangba tudta foglalni motívumait, energiája, mely egy célra irányozta őket, hite, a melylyel hirdette, hogy «a mint minden szív a maga hitében mindenható, minden lángész a maga nyelvén»: ez a lélek, ez a bölcsesség, ez az energia, ez a hit hiányzik belőlünk és harcainkból.

Az irodalomban is megjelent s napról napra élesedik az a vészes ellentét, melyre utaltam. Élesedik, igen sajtáságosan, nem annyira

a régibb nemzedék konzervatizmusa, mint inkább az újnak türelmetlen kizárólagossága által. Jól tudom, hogy sokan egy új világfelfogásnak állítólag kérlelhetetlen energiájára hivatkoznak; de ép oly jól tudom azt is, hogy minden világfelfogásban, ennek minden alakjában és változataiban természeti szükségszerűséggel érvényesülnek azok a pszichikai tényezők, melyek az egy gondolkodású és egy érzésű nemzettek összefoglaló sajátosságai. Nem is irodalmi és költői formákról kívánok szólni; nem a költői hatás eszközeinek új megválogatásáról, alakításáról és csiszolásáról; nem is a természet és művészet viszonyának ilyen vagy amolyan felfogásáról, hanem csak lelkéről. Arról, hogy abban a lélekben, mely az életet festve magát nyilatkoztatja meg, megvan-e a belső kapcsolat, a lelki közösség azokkal, a kiknek a maguk nyelvén énekel. A költői hatásnak igazi melegágya ez a kapcsolat, melynek hiányát nem pótolhatja a nyelv és verselés legnagyobb virtuozitása sem. Érezni fogjuk, ha nem az a szellem szól belőle, mely azt a nyelvet a maga sajátos valójának tolmácsolására alkotta meg és alkotta olyanná, a milyen. E szellem nélkül a magyar dráma, regény, vers nem eredeti, csak egy szó szerint meg nem írt idegennek a fordítása. Eredetivé nemcsak a költő legszorosabb értelemben vett egyénisége teszi a költeményt, hanem abban az egyéniségben érvényesülő és ható nemzeti lélek, mely általa a maga nyelvén szól. Többet mondok: igazi költészetté is az teszi alakulásában, annak a sejtelmes, de benyomásában oly mélyen érzett összhangnak jelenségévé, midőn nyelvének sugallója ennek a nyelvnek teremtő lelke.

Ez az összhang mindig ritkábban, az összhangtalanság pedig mind sűrűbben és mind élesebben hangzik költésztünkben. Elmélete is keletkezőben van: a haladás és koreszmékre, a modern étellel való összeköttetésére hivatkozva elvi álláspontra törekszik. Ezzel az állásponttal szemben álló esztetikai és pszichológiai érvek kifejtése nem fér meg egy rövid beszéd keretében. De egyetlen egyre, talán a legfontosabbra, legyen szabad annyival inkább rámutatnom, mert a kérdés e mozzanatának bizonyos irodalomtörténeti érdeke is van.

Egész történeti életünknek, ez élet minden emlékének van egy uralkodó bélyege, melyből belső valónknak legfeltűnőbb tulajdonságai származni látszanak, vagy legalább vele a legbenső összefüggésben vannak. Ebben a bélyegben legjellemzőbben fejezi ki magát a magyar közlélek, az az egységes lélek, mely itt a jogos és jogtalan osztályokat, a nemzetnek ősi származású és beolvadó elemeit egyaránt és minden időben áthatotta. Ez a jellemző bélyeg ott van történetünk összes tetteinek és alakulatainak sorában ép úgy, mint a hogy a lélek

egész közvetlenségével irodalmunk minden de minden alkotásában és fejleményében. Talán mondanom sem kell, hogy a nemzeti közérzést értem, azt a közérzést, mely ép oly tárt karokkal fogadja a közösségébe lépőt, mint a mily bizalmatlanul és idegenül tekint a kifogásokkal élőkre, a vonakodókra, — non sinit esse suos; ép oly készen szolgálja külön egységében az emberi művelődés és szabadság közös ügyét, mint a mily féltékenyen őrzi a maga külön egységét és erejét, melylyel legsikeresebben szolgálhatja. Ebben gyökerezik, erre vonatkozik, ennek védelmében áll konzervatizmusa. Nem a haladás ellenzésében, csak abban, hogy a haladás a nemzeti érzés szövetségében, erejével és erejére érvényesüljön. Új eszmék, közöttük bélyegök szerint kozmopolita jellegűek is, nem egyszer hatották át a magyar világot. Csak a keresztyénséget és francia felvilágosodást említtem s arra a történeti tanulságra mutatok, hogy meg nem hamisítva, hanem a magyar léleknek amaz ősi erejével áthatva mind a kettőből nemzeti újjászületésünk következett. Kozmopolita jellemű intézmények is honosodtak meg hazánkban, hogy csupán a szerzetesrendekre és a XVIII. századi szabadkőművességre utaljak. Ezek az intézmények itt nálunk nemcsak nemzeti, hanem egyenesen nemzeti irányú fejlődésünknek hatalmas eszközévé lettek s apostolokat adtak nekünk. Nemzeti háborúink az utolsó két század alatt a nemzeti eszme és érzés képviselőiben konzervatívek voltak, de ezt az eszmét az emberi haladás nagy gondolatával kapcsolták össze, sőt foglalták egybe. A mint a XVII. és XVIII. századi nemzeti harcok az ősi alkotmányért vivattak, de vivattak egyszersmind a lelkiismereti szabadságért: úgy utolsó dicsőséges szabadságháborúnk zászlain az ujonnan kivivott emberjogok mellett a nemzet történeti jogai lelkesítettek.

Ezt a fonalat, a nemzetit vagy más szóval: a történeti egység gondolatát és érzését találjuk meg végesvéig, szinte megkülönböztető vonásul, irodalmunkban is. Legszólóbb, fejlődéstani bizonyossága, hogy mindazok a mozgalmak, melyek bármely tekintetben újjáalakítására törekcszenek, nálunk sohasem igazi forradalmak, mert tudatosan bekapcsolódnak a multba, a fejlődés, a történeti folytonosság talaján állanak, valóságos szakadást sem nem akarnak, sem nem okoznak.

Irodalmunk történetében három olyan mozgalom tűnik szemünkbe, mely szinte forradalminak látszik. Az egyik Bessenyeieé, a másik Kazinczyé, a harmadik Petőfié. Az első mint irodalmi mozgalom is, a budai vérmezőn és Ferencz császár börtöneiben ér véget. A második a nemzeti gondolatnak a reformkor politikájában és Kis-

faludy Károly irodalmi iskolájában erősebben és közvetlenebbül fellobbanó lángjánál halaványodik el. A harmadik, halhatatlan művészi eredményeivel, dicsőségünk és erónk ma is. Bessenyeie egy új világfelfogás forradalma, Kazinczyé a nyelv és izlés forradalma, Petőfié az egyéniség forradalma. De mindegyikük «magyar forradalom», mely száz szállal fűződik a múlthoz s különösen az irodalom nemzeti jellemének nem gyöngítésére, hanem ellenkezőleg minél szabadabb és teljesebb kifejlesztésére törekszik. A mi új gyanánt lelküket hevíti, azzal nem kiirtani törekszenek a szellemet, mely őket szülte, hanem megtermékenyíteni és új életre serkenteni. Bessenyeie, Voltaire tanítványa, tele van belső harcczal, kiegyenlítetlenséggel, ellenmondással. Minde sok következetlenség kétségtelenül gondolkodásának gyengeségéről tanúskodik; de tanúskodik mind a hány, ép olyan mértékben magyarságának erejéről. Eszthetikája, filozófiája, politikája voltaképp egy nemes léleknek megható és izgató küzdelme, hogy az új világfelfogást akként olthassa magába és nemzetébe, hogy magyarságát és hagyományait megtagadnia ne kelljen. Kazinczyt, a külföldieskedéseért annyit gúnyoltat, ugyanez a nemzeti motívum vezeti. Azért törekszik izlésében minél európaiabb, nyelvében minél újabb és gazdagabb lenni, mert a nemzeti erő gyarapodását látja benne. Sohasem érzi és akarja másnak magát, mint a nemzeti szellem fejlődése egy lánczszemének. Ép úgy kitüntetni törekszik az ősi, gyökeres, magyar népnnyelvvél való kapcsolatát Molière-fordításaiban, mint azt a másikat, a mely költő és nyelvművelő elődeihez fűzi, kiket fölfedez, magyaráz, közreboocsát. Petőfi üstökös-járása sem oly magányos, előzmény nélkül való, a történeti folyamatból kiszakadó és ellene forduló, a milyennek sokak szemében látszik. Nem akarok terjedelmesebben utalni rá, hogy költői jelleme a magyar szellemnek legősibb és legtisztább hagyományában, a népköltészetben van praedestinálva; de előkészítőit, még pedig megszakítatlan lánczolattal, megtaláljuk a műköltészetben is. Az eperjesi költők szerény csillag-képlete előtte jár. Vachott Sándor, Kerényi Frigyes, Sárosi Gyula, Szemere Miklós, Szakál Lajos egyenkint, külön-külön megzendítik a hangokat, meghozzák az elemeket: a magyar életképet, a költészet költői motívumát, a fantázia új és merész kapcsolatait és a népi hangot, a szabad természetszeretetet és a humort, végül a népdalt, kezdeményekben és töredékekben azt, a mi Petőfi lángszellemében egyesülve, kiegészülve és kifejlődve, magával ragadta nemzetét és a világot.

A választottam példák, azt hiszem, eléggé megvilágítják, hogy a múlttal való kapcsolat fentartása, a történeti folytonosság megőrzése, a hagyománynak s benne a nemzeti léleknek éltető élete

egyáltalában nem a maradiságot jelenti. Ne is jelentse soha. De jelenti azt, hogy az emberi haladással eljövendő eszmei és formai változások, népünk psychológiájának, történetének és irodalmának tanúsága szerint, nemzeti valónkat nem fogják kiforgatni magából, hanem ennek természeti erejével, sajátos föltételeivel fejleszteni és erősíteni. Új erőt hoznak, de nem megsemmisítésére, hanem gyarapítására annak, a mit dicsőségünkkel és szenvedéseinkkel eddig gyűjtöttünk. A költészetet, a maga legsajátabb, legtisztább költői czélja is a fejlődésnek, haladásnak erre a nemzeti mivoltunkban gyökerező, ettől elválaszthatatlan módjára utalja. Még összebb vonva: az egész magyar szellemi életnek legrégebbs hagyományára, legállandóbb erejére és legjellemzőbb elemére: a nemzetire. Valószínűségét csak az teheti igazzá, igazságát valószínűvé. Eötvöst idézem: «Minden irodalmi műnek nemcsak hatása, de még bece is azon összekötéstől függ, melyben az a nemzet életével áll; s bizonyos, hogy világköltő csak az lehet, ki elébb egy nemzet költője volt.» Ifjú társaink, kik a hagyományok elutasításával, az idegennek e hagyományokat semmibevevő kultuszával keresik ma az új utakat: az igazat csak részességökben fogják megtalálni. Zrinyi is, Csokonai is, Vörösmarty is, Petőfi is, Arany is a maguk korának gyermekei voltak, s dicsőségük, hogy halhatatlan szavakban tolmácsolták koruk szellemét. De a mint egymás kezét fogják: egy érzés, egy lélek lüktet végig rajtok, magyar nemzedékeken, magyar századokon. Lüktet, előre és fölfelé vonva őket s vonva velök és általok a milliákat, kik e lélekben közösek. A magyar költészet addig fog tartani, míg ez a láncz meg nem szakad. Nem addig, a míg magyarul verselni fognak, hanem a míg ez a költészet az lesz, a mit mindenkor értettek s ma is értünk alatta: a magyar lélek tolmácsa.

Ezzel megnyitom a Kisfaludy-Társaság hatvankettedik közülését.

TITKÁRI JELENTÉS

VARGHA GYULÁTÓL.

Tisztelt Közönség!

Társaságunk az elmúlt évben is, régi eszményeihez híven s a meggyőződés erejének azzal a bizonyosságával haladt a régi nyomokon, hogy az az ösvény, a melyet követ, valóban az igazi út s hogy csak azon haladva emelkedhetünk nemzeti irodalmunknak arra a napfényes magaslatára, melyről nemzetünk büszke reménye álmodik.

A Kisfaludy-Társaságra talán sohasem várt nagyobb feladat, mint napjainkban, midőn irodalmunkban egy veszélyes erjedés salakos forrongása kezdődik. Magyar nyelven kezdik megtagadni nemzeti multunkat, gúnyos kicsinyléssel rántani a porba a magyar szellem nagy alkotásait s magyar nyelven idegen szellem mérgét oltani irodalmunkba. A Kisfaludy-Társaságnak szent kötelessége gátat vetni ennek a romboló munkának s megvédeni a közönséget az idegen fertőzés mérgétől. Vajon sikerül-e ez a küzdelem? Társaságunk eddig nem panaszkodhatik, hogy a közönség hűtlenné vált volna hozzá. Felolvasó üléseinket mindig zsufolt teremben tartjuk, az az érdeklődés pedig, mely Társaságunk Shakespeare-előadásai iránt nyilvánult, szinte tűneményes s azt a reményt kelti bennünk, hogy Társaságunknak a többi testvértársaságokkal vállvetve végzett munkája nem lesz eredménytelen s az erjedési folyamat nem fog a magyar irodalom megromlásával végződni.

Kilencz nyilvános ülésünkön a Társaság tagjai összesen 27 előadást tartottak, még pedig 12-öt kötött, 15-öt kötetlen nyelven; vendégektől pedig két költői és négy prózai felolvasást mutattunk be.

A tagok felolvasott dolgozataik sorozata következő: Ágai Adolf: *Képek a régi Pest-Budáról*, emlékezés; Alexander Bernát: *A művészet és a művészeti nevelés, tanulmány*; Bárd Miklós: *Költemény*; Beöthy Zsolt: *Árpád a magyar költészetben, tanulmány*; Arany Jánosról, elnöki megnyitó; Berzeviczy Albert: *A Cinquecento művészetét tár-*

gyaló munkájának első fejezete; Árpád a magyar művészetben, tanulmány; Berczik Árpád: *Az udvardi állomás*, elbeszélés; Dalmady Győző: tíz költemény; Endrődy Sándor: *Anakreoni dalok*, költemények; Fiók Károly: *A Pancsatantra meséiből*, műfordítás; Hegedűs István: *Az élet terhei*, műfordítás Swinborne Algernon után. Jakab Ödön: *Hit nélkül*, költemény; *A berlini menyasszony*, humoros elbeszélés; Kozma Andor: *Kertészlet*, költemény, *Magyar Horációsumból*, műfordítások, *Látomány*, költemény; Lévay József: *Kivándorló imája Amerikában*, költemény; Pekár Gyula: részlet *Drághy Éva* című drámájából, *A residens*, elbeszélés; Radó Antal: *Carducci*, tanulmány műfordításokkal, Wilde Oszkár költeménye *A readingi fegyház balladája*, műfordítás; Riedl Frigyes: *Megemlékezés Gregus Ágostról*; Szabolcska Mihály: *Haleluja, Ne higgyetek, Feltámadott, Gazdagodunk*, költemények; Váradai Antal: *A kortina mögött, rajz*; Vargha Gyula: *Az árva, Hangok, Télien a nyaralóban*, költemények; *A párisi obeliszkhonvágya*, Gautier Theofil költeménye; *Hjalmar szíve*, Leconte de Lisle költeménye, műfordítások; Vértesi Arnold: *A bíró*, elbeszélés. A vendégektől felolvasott dolgozatok ezek: Berki Miklós: tanulmány *Brunetièréről*; Berze Nagy János: *népmese*, hevesmegyei gyűjteményéből; dr. Szinnyey Ferencz: *Arany János költői működése az ötvenes években*, tanulmány; Thaly Lóránt: *Május elsején, Vigasztaló, Örök fény és Mulató helyen*, költemények; Váczy János: részlet *Kazinczy Ferencz életrajzából*; Vértesi Jenő: *A fehér vajda halála*, költemény.

Alapítói könyvtárunk sorozatának azok a kötetei, melyeket mult évi ünnepélyes közülésünkön jeleztünk, még a mult év folyamán elhagyták a sajtót. Megjelent Salamon Ferencz Dramaturgiai dolgozatainak két nagy, becses kötete, megjelent Fielding halhatatlan regényének Tom-Jones-nek első kötete is, Szüry Dénes társunk művészi fordításában; most ez örökbecsű regénynek második kötete is ki van nyomtatva, sőt Szüry Dénes társunk pár hét múlva a harmadik kötet fordításával is elkészül, nem múló emléket állítva vele magának, mint prózai műfordítónak s megajándékozva a magyar irodalmat egy olyan világirodalmi remekművel, melynek hiányát eddig az avatottak mindig fájlalták.

Kiadványsorozatunkban legközelebb meg fog még jelenni Taine becses tanulmánya a nagy meseirőről, La Fontaine-ről, Geőcze Sarolta fordításában; boldogult társunk Keleti Gusztáv művészettörténeti és kritikai tanulmányait pedig Várdai Béla rendezti sajtó alá.

A magyar népköltési gyűjteményből a kilencedik kötet is elhagyta a sajtót, Berze Nagy Jánosnak értékes hevesmegyei gyűjteménye. Kö-

vetni fogja nemsokára a tizedik kötet is, Horger Antal csángó-mese-gyűjteménye. Azonkívül a közoktatásügyi minister úr Ó Nagyméltósága támogatásával népköltési kincseinknek nagyarányú gyűjtése folyik az ország különböző részeiben s remélhetjük, hogy a mi még megmenethető, nem fog nyomtalanul elveszni, mint annyi régi kincse a népi szellem termékeinek.

Társaságunk az elmúlt évben egy egészen új kiadványsorozatot is indított. Költők és írók czímen egy-egy tiz-íves kötetkében rajzoljuk meg a világirodalom és hazai irodalmunk jeleseinek életét és költői működését. Eddig négy kötet jelent meg, Homeros Csengeri János, Dante Radó Antal, Petrarca Katona Lajos és Csokonai Ferenczi Zoltán tollából. Ferenczi társunk végzi e kiadványsorozat szerkesztési munkáját, a kiadásra pedig, pazar bőkezűséggel, a Franklin-Társulat vállalkozott, a külső kiállítást tekintve is oly műveket nyújtva, melyek a nagyközönség kényes izlését is kielégíthetik.

Szintén vállalkozása Társaságunknak a Shakespeare-bizottság megalakítása. A nagy britt költő kultusza nálunk mindig erős volt, talán erősebb, mint Angliát és Németországot kivéve, bárhol. A Shakespeare-bizottság megalakítása még termékenyítőbbé teszi ennek a nagy szellemnek hatását. A Shakespeare-bizottság Shakespeare drámái magyar fordításának revideálását, újabb kiadását, Shakespeare műveinek tudományos ismertetését, a költőóriás életének és korának alapos buvárlatát tűzte ki feladatául. Nyilvános üléseket tart, melyeken Shakespeare-tanulmányok bemutatásán kívül elsőrendű színművészek egyes részeket szavalnak az emberéletet csodálatos hűséggel ábrázoló drámákból. Már fentebb említém, hogy ezek a Shakespeare-felolvasások, melyek a folyó évi januárban vették kezdetüket, a nagyközönségnek mily rendkívüli érdeklődésével találkoznak. Hogy a Shakespeare-bizottság működése minél maradandóbb nyomokat hagyjon, a Shakespeare-tanulmányok külön kiadásban is meg fognak jelenni s a bizottság Shakespeare-tár cím alatt egy folyóiratot is indít. Társaságunknak ezt a vállalkozását a vallás- és közoktatásügyi minister úr Ó Nagyméltóságának, kit tagjaink sorában tisztelhetünk, hathatós anyagi támogatása teszi lehetővé.

Új alapítványokkal Társaságunk vagyona az elmúlt esztendőben nem igen gyarapodott. Csak két hatalmas régi intézetünk, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság újította meg szokásos 400—400 koronás alapítványát. Társaságunk buzgó ügyésze, dr. Szócs Ferencz pedig ez évben is 200 koronával gyarapítva alapítványát, azt immár 1400 koronára emelte.

Társaságunk az elmúlt évben is számos irodalmi emlékünnepen

vett részt. Hálás kegyelettel tette le koszorúját Nagyszalontán Arany János szobrának lábai elé. Megjelentek Társaságunk képviselői Érsemlyénben Kazinczy Ferencz, Győrött Révai Miklós emléktáblájának leleplezésén. Ott voltak az eperjesi Széchenyi Kör Eötvös ünnepélyén, Pápán Tarczy Lajos születésének évszázados ünnepén s azon az ünnepélyen, melylyel a debreczeni Csokonai-Kör a Magyar Fűvészkönyv megjelenésének százados évfordulóját ülte meg.

Társaságunk rendes tagjait az elmúlt évben megkimélte a halál, de gyász nélkül ez az esztendő sem folyhatott le. Levelező tagjaink sorából kidőlt Vulcanu József, a kit közel négy évtizedes kötelék fűzött Társaságunkhoz. Vulcanu József, a hazai oláh népköltészetnek volt jeles tolmácsa nyelvünkön s egy szép gyűjtemény épen Társaságunk kiadásában jelent meg tőle. A boldogultnak ravatalára koszorút helyeztünk s fájdalmas részvétünknek a veszteség fölött jegyzőkönyvünkben adtunk kifejezést. Kegyelettel fogjuk őrizni boldogult társunknak, ki egyúttal hű honfitársunk is vala, emlékezetét.

PULSZKY FERENCZ EMLÉKEZETE.

BERZEVICZY ALBERTÓL.

A Kisfaludy-Társaság régi tartozásának lerovása jutott meg-tisztelő föladatomul.

A késedelmet ebben az esetben bizonyára nem a kegyelet hiánya okozta. A Pulszky Ferencz kimúltának fájdalmas benyomása alatt, alig néhány héttel később, havi ülésünkön akkori elnökünk, Gyulai Pál megemlékezve vesztességünkről, ezeket mondá: «Ez őszön, (1897-ben) épen a mai ülésből akartuk üdvözölni őt tagsága ötvenedik évfordulóján s ime e helyett halálát kell gyászolnunk!» Méltatva működését, kiemelte, hogy «társaságunkban, mint műbiráló foglalt helyet s valóban, Petőfiről és Eötvösről írt bírálatai, melyek a Társaság megbizásából szerkesztett *Szépirodalmi Szemlé*ben névtelenül jelentek meg, a negyvenes évek legkitünőbb bírálatai közé tartoznak. Később évkönyveinket gazdagította irodalmi és műtörténeti adatokkal... A muzeumra, mint igazgatója, új fényt derített s munkásságával a magyar archæologia fejlődésének új lendületet adott. Nagy munkásságot fejtett ki a hirlapirodalom terén is, külföldön és itthon egyaránt... 1848 után az angol, amerikai és olasz lapokban folyvást ébren tartotta az érdekeltséget hazánk iránt, magyar lapokban is folyvást dolgozott egész az utolsó évekig, szabadelvű szellemben, melynek hatvan éven át hazánkban egyik úttörő és kitünő bajnoka volt».

A halálát követett ünnepélyes közülesen akkori titkárunk, Beöthy Zsolt is jelentésében meleg szavakkal emlékezett meg Pulszkyról. «Pályája — úgymond — közművelődési életünknek nem egy körében, mint a régiségtan és művészettörténet tudományában, s főkép a nemzeti muzeumban maradandó nyomot hagy azutánra is, mikor

személyiségének csillogó emléke szét fog oszlani». Párhuzamot vonva egyéniségének gazdag és érdekes szellemi tartalma s kedvenc városa, Firenze között, kiemelte, hogy «a művészet remekein gyakorolt, közmondásosan biztos szeme a költészet termékeivel szemben sem volt kevésbé éles. Bár messzebb látott, mint kortársainak legnagyobb része, túl a haza határain, a távol nyugotra: az elsők között volt, a kik fölsímték Petőfi nagyságát.»

Ha írói érdemeinek behatóbb méltatása társaságunk körében tovább késett, mint másutt, ennek magyarázatául talán az a tétovázás is szolgálhat, melyet szükségkép érez az, ki a működésünk körébe tartozó irodalmi érdekek szempontjából nézi a Pulszky óriási kiterjedésű szellemi munkásságát, s meg akarja különböztetni abban azt, a mi szorosabban körünkbe tartozó, attól, a mi azon inkább kívül áll. A politikusnak, a jogásznak, a régiség-tani szaktudósnak bizonyára nem a mi irodalmi társaságunk illetékes a pálmát odanyújtani. Ámde a Pulszky egész szellemi lénye annyira egyéni, s a mellett oly gazdag volt; hosszú, hányatott, változatos élete, tevékenysége, tanulmányai, utazásai, műveltsége, érdeklődései, stílje, fölfogása a tudományos, a művészeti és a közéleti kérdésekre nézve mind annyira föltételezik, annyira kiegészítik és magyarázzák egymást, hogy irodalmi működése terén határokat vonni, annak bizonyos ágait egészen kirekeszteni a szemléletből alig lehet annak, ki egyéniségének csak némileg hű képét akarja adni.

Arra nézve mégis, hogy mikor a Kisfaludy-Társaság körében méltatjuk Pulszkyt, a méltatás súlya hová helyezendő, nézetem szerint ő maga adta meg nekünk az útbaigazítást, e körben kifejtett működése által. Mert arról is hálásan kell megemlékeznünk, hogy ő mindvégig társaságunk egyik legmunkásabb tagja volt. Hogy azoknak, kiket egy irodalmi társaság kebelébe fölvelt, a társasággal szemben nemcsak jogaik, hanem kötelességeik is vannak, arra ő, a régi iskola neveltje, még aggkorában is példát adott sok ifjabbnak. Évlapjaink tanuskodnak róla, hogy a közös munkából mindig kivette részét; gyakran vett részt külön megbízásokkal kiküldött bizottságokban, gyakran képviselte társaságunkat kiküldetésekben s mindenekfölött gyakran jelent meg fölolvásó asztalunknál. Még mint száműzött megküldte egy szépirodalmi munkáját titkárunknak; a mint pedig hazatért, a hetvenes évektől kezdve művészet- és irodalomtörténeti dolgozatokkal, emlékbeszédekkel s főleg saját életéből merített visszaemlékezésekkel, korrajz-töredékekkel látjuk őt sűrűn szerepelni; későbbi emlékiratainak majdnem minden részéből a Kisfaludy-Társaság hallgatóságát részesítette az első izelítőben.

Bár első írói szárnypróbálgatásai oly törekvések jeleit is adják, melyeket érettebb korában elejtett, mégis kevés író van, ki munkásságának csíráit oly korán juttatta kifejlődésre s azokat oly következetes folytonossággal ápolta, mint Pulszky. Még félig gyermek, mikor már kifejlődik benne a vágy, az igyekezet, hogy arról, a mit lát, a mit átél, a mit megfigyel, lehetőleg irodalmi formában számot adjon magának s majdan a közönségnek is.

Igy keletkeznek első műveiként úti vázlatok, melyeket eredetileg naplóalakban ír meg, németül; azután egyes részeit kiadja magyarul 1838-ban a *Társalkodóban*, 1839-ben az *Árvízkönyvben* s ugyanakkor angolországi útleírása könyvalakban lát napvilágot németül.

Érdekes megfigyelni, hogy érlelődik meg benne az útirajz terve. Kedvező sorsa úgy hozta magával, hogy Eperjesről, hol tanulóéveit atyja, a tekintélyes birtokos házában töltötte, kiváló régész és műgyűjtőként ismeretes nagybátyja, Fejérváry Gábor magával viszi 1833-ban a tizenkilencz éves ifjút egy nagy olaszországi útra. Ebben az időben kezd naplót írni. «Mindenki csalódni fog — írja ebben — ki e sorokban Olaszország képét keresi... csak engem fog minden lapján megtalálni. Még inkább csalódnék az, ki Olaszország hű képét keresné ebben a naplóban, mert, hogy ilyet fessek, elfogulatlan szellemmel kellene azt a classikai országot néznem és vajon ki volna erre képes? Mikor tegnap Jernyén a süketnéma Szinyey¹ jelekkel kérdezősködött utazásom célja felől s Rómát kérdezvén, én igenlőleg intettem, szeme fölsugárzott s megszorította kezemet... És én ezt az országot hidegen nézzem végig, azért, hogy leírhassam? ... Holnap indulok útnak. Isten veled, dohos filiszterváros, unalmas köznapi életteddel és hálósípkás orozáiddal! ... A világ nyitva áll előttem s én a világnak!»

Pulszky Ferencz úgynevezett *Naplója*, melyet egy kötet kivételével a Nemzeti Múzeum könyvtára őriz,² tanúsítja, hogy ő tulajdonképeni naplót csak fiatakori utazásai alkalmával írt; a kötetek többi része egyéb följegyzéseket s majdnem valamennyi fiatakori

¹ Szinyey Merse László, a hasonnevű sárosi követ fia s a későbbi főispán, Szinyey Merse Felix testvérbátyja, a mult század kilenczvenes éveit elején halt meg Sárosban; süketnéma léteére sokat utazott.

² Az egész *Napló* 13 negyedréte kötetre terjed, melyek közül a 12-ik nincs a múzeumban: a naplóföljegyzések 1833 július 3-ával kezdődnek; az utolsó, tisztán tudományos följegyzéseket tartalmazó kötetben található legkésőbbi keletföljegyzés 1858 júniusáról szól. Az első kötet kizárólag németül, a többi vegyesen, de mindinkább túlnyomóan magyarul van írva.

munkájának első fogalmazványait tartalmazza. Különösen első utazásáról, mely Bécsen s Münchenen át Olaszországba vitte, bőven, formásan, szellemesen ír naplójában, telve rajongással a képzőművészet remekei, különösen az antik iránt, melyet úgy látszik, Nápolyban kezdett gondosabban tanulmányozni; még a classicismus eszmekörében élve, a középkor emlékei kevésbé ragadják meg figyelmét. Az e följegyzéseiben foglalt anyagot legkevésbé használta föl irodalmilag; azonban három év múlva egy újabb, nagy utazást tesz, melyen Ausztria, Németország, Anglia, Franciaország, Belgium és Hollandia különböző városaival és vidékeivel ismerkedik meg. Ezek a benyomásai adják meg első nyilvánosságra jutott munkáinak tárgyát; és föltűnő, hogy ezek a magyar nyelven megjelent útirajzai¹ majdnem egészen mellőzik a magasabb művészeti alkotásokat; a hollandi festészetről például alig tesz bennök említést; Drezdában a *Grünes Gewölbe* gyűjteményeiről, s a porcellánokról sokkal többet ír, mint a képtárról; Berlinben még leginkább Schinkelnek a muzeum frescói számára készült kartonjait méltatja; Antwerpenben Rubens «halhatatlan remekei»-től van elragadtatva. Utazásának általános benyomását abban foglalja össze, hogy korában «a technika bámulatosan halad, de a képzőművészet alantas és vesztegel, s nincs költő, kinek dala a valóság nagyszerűségét elérné».

Ha számításba is vesszük akkori irodalmi viszonyaink fejletlenségét, a Pulszky korán érvényesült tehetségének kiválóságát igazolja mindenesetre az is, hogy az Akadémia már huszonnégy éves korában sietett tagjai sorába iktatni őt; hiszen a római régészeti intézet már előbb levelező tagjává választotta, inkább a személyes megismerés, mintsem az irodalmi munkásság alapján.

Abból, a mit egészen fiatalon írt, helyes mérséklettel és önbírálattal csak keveset hozott nyilvánosságra, azonban sokat találunk ifjúkori jegyzeteiben, a mit később, férfi- sőt öregkorában különböző formában fölhasznált. Legszigorúbban járt el verseivel szemben, maga is elismervén, hogy a verselés nehézségeit leküzdeni nem tudta; mindössze néhány verses epigrammát közölt tőle az 1839-iki *Emlény* című almanach² s következő évfolyamában néhány versformába szedett népmondát.³ Ezek a népmondák azonban sokszorosán foglal-

¹ Holland utivázlat a *Társalkodó* 1838-iki 65. számában és *Utivázlatok 1836-ból*, az 1839-iki *Árvízkönyv* I. köt. 67. lapján.

² Ezek: *Rózsa és Szerelem*, *Velence*, *Rózsa*, *Boldogság*.

³ A kárpáti kárbunkuluskőről, a szepesi vár ablakából kiugrott leányról s a rusbachi gyógyforrás vizéről és a belévesztett apácázáról.

koztatták őt fiatalkorában, az *Athenaeum* is hozott róluk fejtegetést s néhány mutatványt¹ és a mit belőlök följegyzett, azt felesége az ő közreműködésével az emigratio idejében angol nyelven bocsátotta közre, mint a magyar népmondák és hagyományok gyűjteményét.²

A nagy figyelem, melyet a fiatal Pulszky a népmondákra fordított, öntudatos és szükségszerű eleme volt annak a negyvenes évek folyamában kialakult meggyőződésének melyet úgy társadalmi, mint kritikai, æsthetikai és történetbölcséleti dolgozataiban megnyilatkozni látunk. A kor irodalmi irányát — a romanticismus uralomra jutását — abban látja, hogy a figyelem a hideg, kimért, mesterkelt költészettől a népköltés felé fordul; ezért hallgat ő is «környékében a pásztor meséire, a földművelő elbeszéléseire».³ Később az *Életképekben*⁴ az akkori magyar ifjúság szelleméről elmélkedvén, azt találja, hogy «most a francziás ízlés, modor uralkodik társaságban, irodalomban; írónk kevés kivétellel francziául írnak, habár magyar szavakkal. Ellenszerűl a népies elemek mélyebb vizsgálatát s a «régí műemlékek» — talán inkább irodalmi emlékek — tanulmányát ajánlja; csak ezek szoktathatnak el az üres dagálytól, a nagy szavaktól, a «declamatiótól»; csak ezek vihetik — nézete szerint — a magyar irodalmat a dicsőség fénypontjára. Ez a fölfogás egyik magyarázója annak a kritikai álláspontnak is, mely őt később oly előnyösen különbözteti meg Petőfi több bírálójától.

Kevés író készült oly öntudatos komolysággal, mondhatni tervszerűséggel az írói pályára, mint Pulszky; ezt önképzés mellett önismeretre s önbírálatra való törekvése is elárulja, melyről naplójának nem egy helye tanuskodik. Az 1835. év elejéről ezt a följegyzést találjuk benne:⁵ «A ki író akar lenni, szükséges, hogy arra prædestinálva legyen. A kezdet vagy nehéz, vagy nevetséges; nálam mind a kettő. Első munkám, melyet írni érzésem ösztönzött, 1832-ben tett kis utazásom leírása a selmeczi hegyekben; a mennyire emlékszem, két vagy három jó, vagy inkább csillogó gondolat volt benne, a Heine modorában; őt ember olvasta. Később néhány értekezés egy egyptomi díszedényről s némely régi tárgyról a Fejérváry kabinetjéből; ezek egyikére Steinbüchel már azt mondta: «Sie haben die

¹ 1840. évf. I. 161. l.

² *Tales and traditions of Hungary*, by Theresa Pulszky; Redfield 1852. A szerző képével.

³ *Emlény*, 1840. *Népmondák*.

⁴ 1845. évf. I. köt. 601. l. s a *Napló* VIII. kötete.

⁵ II. kötet.

Sprache in ihrer Gewalt». (Ezek tudniillik németül voltak írva.) Olaszországban naplót vittem s ez által tökéletesen mestere lettem a német nyelvnek; visszajövén, folytatni akarám, de tárgy szűkében elmaradt a képzelődésem. Ezen időbe esik a *Rienzi* (szomorújáték) első felvonása; nem folytattam, mert szégyeltem magyar létemre németül írni, míg épen olyat magyarul írni képes nem vagyok és nem akartam szerelmet leírni, míg azt nem éreztem».

Tehát már a huszonegy éves ifjú tisztában volt magával az iránt, hogy ő írói munkássága anyagát nem képzeletéből, hanem megfigyeléséből, tapasztalataiból és tanulmányaiból fogja meríteni.

De tanuskodik ez a fiatalkori följegyzés arról is, — a mit érdekesen fejt ki a Pulszkyt méltató akadémiai emlékbeszéd,¹ — hogy benne, ki jobbára német környezetben nevelkedve, előbb lett német, mint magyar íróvá, miképen erősödött meg a nemzeti érzés, a miben kétségkívül nagy része volt az általános koráramlat mellett a Wesselényi s különösen a Kölcsey hatásának. Naplóiba foglalt irodalmi fogalmazványai a harminczas-negyvenes években mutatják a küzdelmet, melyet Pulszkyknak eleinte e nyelvi átalakulás nehézségei ellen folytatnia kellett. Ha azokat teljesen leküzdenie sohasem sikerült, ha magyar irodalmi munkássága mindvégig inkább tartalmilag, mintsem tiszta magyaros stílusa által volt kiváló, úgy ezt bizonyára nem magyar érzése s őszinte igyekezete hiányának, mint inkább annak kell tulajdonítanunk, hogy szellemi munkásságának sok tekintetben előnyére, de ebből a szempontból mindenesetre hátrányára, élete derekán tizennyolcz teljes évet számúzve a hazából, külföldön kellett töltenie.

Fiatalkori jegyzetei, melyek sok idézetet tartalmaznak Byrontól, sőt egy e költőnek szentelt tanulmányt is,² világosan mutatják az akkor divatos világfájdalom jeleit, mely, hogy kedélyét koronként hatalmába ejtette, azt később emlékirataiban is fölemlíti.³ Azonban ő hideg elfogulatlansággal tudott e hangulatának fölébe emelkedni s mint az orvos betegét, vizsgálta saját lelkében a vele egykorú nemzeték tévedéseit, gyöngeségeit, okait keresve azoknak a multban, s példáit a történelemben és más nemzeteknél.⁴ Már ekkor megszokja a történelemben nemcsak az eseményeket és egyéneket, hanem a lélektani rúgókat, a környezet, a szomszéd népek, természeti föl-

¹ Concha Győzöttől, az *Akad. Értesítő* 1903 juniusi füzete 323. lapján.

² *Napló* II. kötet.

³ *Életem és Korom* I. köt. 82—83. l.

⁴ *Úti vázlatok (Árvizkönyv)*.

tételek és műveltségi viszonyok befolyását is meglátni, s a történet tanítását a népmondákkal, a régiségekkel, a művészeti és irodalmi emlékekkel hozni vonatkozásba.

Régészeti és művészettörténeti tanulmányai mellett vizsgálja a Béla király névtelen jegyzőjének krónikáját is, abból a szempontból, hogy annak egészen regeszerű elemei mily világot vetnek a magyar néplélekre s őseink természetére? ¹ Megismerteti Tollius hollandi tudós levelét, ki a költő Zrinyi Miklóst látogatta meg; ² foglalkozik a Mikes leveleivel, ³ Iran és Turan őstörténetével, vonatkozásban a magyarok eredetéhez. ⁴ A szabadságnak és egyenlőségnek a kort mozgató problémáit már 21 éves korában történetbölcseleti alapon próbálja megoldani, ⁵ s kevéssel később hosszabb tanulmány írásába fog: *Eszmék Magyarország történetének philosophiájához* a cím, mely alatt a munka napvilágot is lát az *Athenaeum* 1838. és 1839. évfolyamaiban ⁶ s negyven évvel később újra lenyomatva jelen meg az *Olcsó Könyvtárban*. Ez utóbbi kiadás előszavában maga Pulszky mondja el, hogy ezt a tanulmányát 24 éves korában írta meg, mikor a Péczely *Historiája* volt jóformán az egyetlen olvasható magyar történelmi munka; ezért föltűnést keltett újszerű fölfogásával, de nem fejezhette be essayjét, mert az akkori censura miatt nem remélhette, hogy a Habsburgház korszakára vonatkozó nézeteit is szabadon kifejthesse.

Kiindulópontja e tanulmányában az, hogy a népek életében nem rationalistikus elvek, hanem csak a történet útmutatása lehet irányadó; nem lehet állandó oly intézmény, mely nem a nemzet valódi lényéből alakult ki, ezért azokat a törvényeket kell keresni, melyek szerint a nemzet élete eddig fejlődött. Főleg két föltétel döntő: az egyik a nemzeti, faji jelleg, a másik az adott földrajzi helyzet, melytől a külső befolyások függnek. E befolyások s az azokkal mérkőző nemzeti jelleg, vagyis a nemzeti ellenhatás szempontjából különbözteti meg történelmünk korszakait. Tárgyalásában kevésbé az események korrendi elbeszélésére helyez súlyt, mint inkább az intézmények szellemének ismertetésére, a főalakok jellemzésére, a

¹ *Életrajzok* 1845. évf. II. 375 l. és *Napló* VIII. köt.

² U. o. I. 802. l. és *Napló* u. o.

³ *Napló* u. o.

⁴ *Athenaeum* 1839. II. 273. l.

⁵ *Napló*, II. kötet.

⁶ *Athenaeum* 1838. II. 137. s köv. l. 1839. II. 417. s köv. l. *Napló* V—VI. köt.

korviszonyok és külsőszagok befolyásának s a kultúra fejlődésének kimutatására. Fejtegetéseiben arra az eredményre jut, hogy a magyar mindig haladott és virágzott, «mikor a nemzetiség volt vezéresillaga s mikor egyúttal a kor kivánalmait megérteni s azokat magába olvasztani tudta», és hogy egy nemzetnek, mely annyi veszélylyel megküzdött s a maga nemzeti jellegét európai léte első négy századában annyi befolyással szemben sértetlenül megtartotta, életerejében s fejlődési képességében kételkedni nem lehet.

A fiatal Pulszky e történelmi fölfogása és módszere, ha félreismérhetetlen is benne a Niebuhr hatása, abban az időben és az ő korában, mindenesetre oly önállónak, újnak és merésznek tűnik föl, minőt rendkívüli tehetsége mellett csak korán elért nagy olvasottsága és világlátottsága tesz érthetővé. Széles történelmi látkörébe szervesen illeszkedtek be régészeti és művészettörténelmi tanulmányai. Jegyzeteiben már első utazása óta nagy helyet foglalnak el a művészi alkotások benyomásai, később az egyes korokra és tárgyakra nézve kialakuló ítéletének, fejlődő izlésének jelei; majd komoly, szakszerű tanulmányok és adatok s egyes, többnyire töredékben maradt értekezések. Az Akadémia már 1840-ben különösen azt méltatja, hogy Pulszky «a művészetek históriájában, régi s újabb művek ismeretében oly jártassággal bír, hogy e részben nevezetes hiányt fog betölteni».

Ennek a várákozásnak siet is megfelelni. Emlékirataiban is elégtétellel emeli ki Pulszky, hogy Magyarországon az első művészettörténelmi fölolvasást ő tartotta.¹ Az volt rendes tagsági székfoglalója az Akadémiában, melyet az 1841-iki nagygyűlésen terjesztett elő ily cím alatt *A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre*. Egészen modern fölfogás nyilatkozik meg már itt a fiatal tudós ítéletében, midőn a renaissance művészetét a középkorból kifejlődöttnek tünteti föl s az antik hatását e folyamatra nem kizárólagosnak, sőt bizonyos tekintetben károsnak mondja, midőn kárhóztatja a hagyományok és iskolák merev követését, a természettől, az élettől való elfordulást s azt hangsúlyozza, hogy csak folytonos, élénk összeköttetés a nemzeti étellel teremthet egészséges művészetet. Ebben az irányban annyira megy, hogy ő, az antik műkincsek rajongó csodálója, merészen fölveti a kérdést: nem lett volna-e a művészetre nézve jobb, «ha a régi emlékek egész kincse ismeretlenül a földben temetve marad?»

Már huszonnégy éves korában cikket ír a műgyűjtemények hasznáról² s azt hangoztatja benne, hogy «soha ország pénzét job-

¹ *Életem és Korom* I. 195. l.

² *Athenaeum* 1838. II. 185. l.

ban kamatolni nem látja, mint melyet műgyűjteményekre fordít». 1842-ben egy Neptun-érezszobrocskát mutat be az Akadémiában szak-szerű magyarázattal,¹ s cikket ír a bajor király művészetpártolásáról,² kevés értéket tulajdonítva benne a különböző művészeti stílek összehalmozott utáztatáinak, de dicsérve Lajos király törekvését, melylyel székvárosát kiváló művészi központtá tette. «Pedig — úgy-mond — a mi benthami korunk sok nagy befolyású férfiai még mindig nem méltányolják eléggé a szépség s művészet befolyását a nép-jellem szelídítésére».

Még bővebben fejti ki ezt az eszmét *Élet és művészet* című tanulmányában,³ mely abból indul ki, hogy a tudomány egyik fő-adata az is, hogy a szenvedélyek tisztulását idézze elő. Erre különösen alkalmasnak tartja a régiségtudományt; nézete szerint az új-kor el nem szakaszthatja azokat a kötelékeket, melyek a régihez fűzik, mert ezek a művészet kötelékei. A pártok és szenvedélyek küz-delme sem nyomhatta el az emberben a tiszta élvezet szükségét, a minőt a művészet alkotásai s különösen a régi műemlékek nyúj-tanak. De ezt a tudományt hazánkban elhanyagolják; műemlékünk kevés van, nagyjaink oly palotákban laknak, melyek őket őseikre nem emlékeztetik. A magyar nemzetet kevesebb kötelék fűzi az ó-világ-hoz, mint másokat, de ha a rómaiak nyelvét átvettük, csak épen mű-vészetők iránt ne érdeklődjünk? Hiba rejlik azonban — Pulszky nézete szerint — a régiségtan kezelésének módjában is; közelebb kell azt hozni az élethez, ki kell mutatni a régikor összeköttetéseit a jelennel s így annak tanulmányát vonzóbbá, élvezetesebbé kell tenni.

Az a hivatás, melyet a fiatal Pulszky a régi művészetnek tulajdonít s az a melegség, melylyel alkotásairól, különösen a görög szob-rászatról, a firenzei renaissance műveiről, Ráfael és Rubens képeiről nyilatkozik, mutatja, hogy ő nemcsak a régész, hanem főkép az aesthe-tikus szemével nézte a régiek műveit. Ez az aesthetikai érzéke és érdeklődése vezette őt a szépirodalmi kritika terére s szerezte meg neki e téren legszebb sikerei egyikét, mely egyszersmind összekötő kapocs-sá vált közte és társaságunk között.

1835-ben kezdte Pulszky naplójába az olvasott könyvekről s a látott színművekről alkotott véleményét följegyezni; rendszeren csak a maga használatára, mintha ítéletét akarta volna próbákra tenni. Így olvasunk véleményét benne a Vörösmarty *Vernászáról* s az Eötvös

¹ *Napló*. VIII. köt.

² *Kliegl-könyv* II. köt. Pest, 1842. 243. l.

³ *Élethépek*, 1845. II. 1. és 37. l.

*Bosszujáról.*¹ Ítélete azonban már ebben az időben is súlylyal bírhatott, mert — mint maga beszéli el,² — Heckenast neki küldte el megbírálás végett az akkor még ismeretlen báró Jósika Miklós első regényét, *Abafit*; Pulszky el volt ragadtatva a könyvtől s azt mindenestre kiadandónak vélte, sőt megjósolta, hogy korszakossá fog válni a magyar irodalomban.

Báró Eötvös József — kihez már ebben az időben szoros barátság fűzte — 1845-ben neki ajánlotta *A falu jegyzője* című regényét. Pulszky nyílt levélben akarta megköszönni az ajánlást s ezt az alkalmat arra használni, hogy a régi, Kossuthtól szerkesztett *Pesti Hírlapot* megvédelmezze annak új vezetői a centralistákkal szemben, kikhez tudvalevőleg Eötvös is tartozott. Ő — mint mondá — a *Falu jegyzőjében* politikai tényt lát s a szépirodalmi mű megbíráását «a kritikusokra bízta». Ez a nyílt levél a censura miatt akkor meg nem jelenhetvén, szerzője azt csak az újabb időben közölte.³

Már ez is mutatja, hogy Pulszky a nyilvánosság előtt mint műbíró szerepelni nem akart, de azért a neki ajánlott regény megbíráását még sem akarta egészen a «kritikusokra» bízni, hanem megbíráta azt maga, még pedig igen szépen, de névtelenül, a Kisfaludy-Társaság folyóiratában, a *Szépirodalmi Szemlében*.⁴ Ebben a bírálatban a méltatás meleg hangja mellett különösen az érdemel figyelmet, hogy benne Pulszky — ki pedig inkább mondható politikus természetnek és kevésbé költőnek, mint Eötvös — mily határozottan száll szembe az irányregény fogalmával, mily erélyesen utasítja vissza azt a gondolatot, hogy a költészet a politika szolgálatába hajtassék s mily ügyesen mutatja ki, hogy a bírált regény költői szépségei mind ellentmondanak a szerzőtől maga elé tűzött, a megyerendszer ellen forduló politikai irányzatnak, s hogy Eötvös épen annyiban ért el nagy sikert, a mennyiben ezt az irányzatot a munka folyamában háttérbe szorolni engedte.

Ugyane *Szemle* közölte kevésbé később.⁵ a Petőfi összes költeményeinek megjelenésekor, Pulszkyknak ezekről szintén névtelenül írt

¹ *Napló*, II. kötet.

² *Életem és Korom* I. 101. l.

³ Lásd: *Életem és Korom* I. 240. s köv. l. *Napló* IX. köt.

⁴ 1847. évf. I. köt. 3. l. Pulszky naplója nyomán (XI. köt. «november végén») kétségtelenül megállapítható, hogy csak ez az első cikk van Pulszkytól, a második (u. o. 22. l.) nem, a mire az is mutat, hogy a második cikk írója, — ki az Eötvös magyartalanságait bírálja, — azt mondja, nem ismeri Eötvös gyermekkorát és szellemi fejlődését.

⁵ 1847. évf. I. köt. 277. és 297. l.

beható bírálatát, melyre már utaltunk s melynek emlékét utóbb ő maga is ismételve fölidézte.¹ Hogy ennek jelentőségét mérleghessük, szükséges egy pillantást vetnünk arra a fogadtatásra, melyben a Petőfi költészetét a tekintélyesebb kritikuskok addig részesítették.

Az az igyekezet, költészetünket az egykorú külföldihez formailag hasonlóvá tenni, számára a külföldieskedő előkelő körök tetszését és rokonszenvét is megnyerni, képességét a legemelkedettebb gondolatok és érzelmek kifejezésére bebizonyítani s csattanósan megzáfolni a műveletlenség, barbárság, betyárság mindama vádjait, melyekkel ellenségei vagy azok, kik nem ismerték, illették a magyart, oka lett, hogy a negyvenes évek legtekintélyesebb irodalmi kritikuskai bizonyos egyoldalúság hibájába estek. Túlságos súlyt helyeztek a formára, túlbecsülték a költői nyelv finomságait, merev válaszfalat emeltek az irodalmi és a népi nyelv közé s nagyrészt akaratlanul is buzdítóivá, fejlesztőivé lettek egy erőtlen, émelygős, mesterkéltné «szalonköltészet»-nek, melyben közönszerű tehetségek tündököltek s kizárólagos jogosultságuk hitében minden ellenkező törekvést ledorongoltak.

Ilyen viszonyok között csendültek ki az első hangok a Petőfi lantjából. Bíráloi annál nagyobb hévvel fordultak ellene, minél nagyobb népszerűsége tett már első verseivel szert. Vádolták, hogy lealacsonyítja a költészetet eseten hasonlataival és nevetséges tropusai-val, elítélték «ifjabb költőink» amaz irányát, mely szerint a népieség örve alatt káromkodnak s pórias kifejezéseket használnak; a *Honderű*-ben Petricsevics Horvát Lázár szemére vetette Petőfinek szerénytelenségét, önhittségét, éretlenségét; Császár Ferencz pedig statisztikát állított össze arról, hogy hányszor emlegeti verseiben a bort és a kancsót, betyárosnak, unalmasnak, majd meg erkölcstelenségre tanítónak mondta. Hazucha Ferencz a jóakarát hangján vélt szólni, mikor azt tanácsolta a költőnek, hogy tizedelje meg verseit; Szemere Miklós már csak azzal érte volna be, ha Petőfi költeményeinek előbb felét, majd később egy harmadát égetné el; még Toldy is úgy vélte, hogy az ifjú dalnok csak akkor fogja a népies elemet használni tudni, ha kellő tapintatra tesz szert, mely az «aljastól» megóvjá. Vörösmarty, ki kedvezőbben ítélte róla, nem szállt mellette síkra; Garay is többnyire csak akkor szólalt föl, ha valami megróni valót talált versein.

A helyzetet elmérgesítette az, hogy a Petőfi barátai és csodálói

¹ *Petőfi és a kritika a negyvenes években*, két czikk a *Petőfi-Társaság lapja* 1877-iki I. évf. 1. és 2. számában. *Életem és Korom* I. 294. s köv. l.

az ifjabb nemzedékből néha szinte túlzó magasztalásokkal feleltek a kritika igazságtalanságaira. Mikor aztán 1847 elején megjelentek Petőfi összes költeményei s a közönség pár hónap alatt elkapkodta azokat, azonban a *Honderű*, *Budapesti Híradó*, *Pester Zeitung*, több komoly lap elismerő bírálatával szemben is folytatta kiméletlen támadásait, a *Szépirodalmi Szemle* közölte a Pulszky névtelen cikkeket, melyeket rövid idő múlva követett Eötvösnek szintén elismerő bírálata.¹

Pulszky bírálata rendkívül szellemes, tanuskodik széles látköréről, képzett izléséről, lelkiismeretességéről a bírálandó mű megismerésében, elfogulatlanságáról annak megítélésében, s az egészet a költő iránt határozottan barátságos, rokonszenves indulat lengi át. A mit mindjárt elején mond a Petőfi muzsájáról, annál találóbbat, azt hiszem, azóta sem írtak legnagyobb lyrikusunkról: «Petőfi muzsája nem Anakreon és Sappho szabályos szépségű Eratója, nem Pindar nagyszerű Polyhymniája, nem azon élénk, takaros, csintalan lény, mely Béranger dalaiban, hol mint istennő, hol mint grisettené szól hozzánk, nem a kékszemű, halvány arczu, mély kedélyű, lantos német leány, mely Goethe s Uhland költeményeivel oly bűvös visszhangot ébreszt kebleinkben . . . Petőfi muzsája a magyar köznép regéiben élő királyleány, mely mind a mellett, hogy haja arany, könyűje gyöngy s mosolya rózsabimbó, mégis mezítláb megy le a patakra, hogy kedvesének ruháját mossa s piros eszimat ölt vasárnap, midőn templomba készül; egyébiránt hétköznap reggeltől napestig mindig danol. Danol pedig jó és rossz kedvében, danol munkánál és tivornyánál. Danol, ha szeret, danol, ha haragszik; mert Petőfi muzsája haragos és daczos kis lány ám, mely tudja, hogy ő szép s hogy danolásának az egész vidék örül».

Persze, ha a Pulszky bírálatát, mely a meleg elismerés mellett keményen megmondja rosszaló véleményét is ott, a hol rosszalni valót vél találni, ma olvassuk, mikor szinte szentségtörésnek látszik a Petőfi költészetének bármely eleme fölött megütközni, mikor a dalnoknak oly ötletei és szólásai, melyek kora irodalmában szokatlanul hangozhattak, a köztudatba mentek át s minden gyermek száján megcsendülnek, ma Pulszkyt is Petőfi túlszigorú vagy talán épen igazságtalan kritikusanak találhatják sokan. Ámde ne feledjük az előzményeket, az irodalom akkori állapotait és azt, hogy e bírálat az első valóban elismerő, rokonszenves s a költőt jelentőségéhez mért komolysággal és figyelemmel méltató szó volt abban a lapban, melyet mint a Kis-

¹ Lásd ezekre nézve Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajzát* II. köt. 110. s köv. 1. és Pulszky előbb id. cikkét a Petőfi Társ. lapjában.

faludy-Társaság közlönyét, joggal tekintettek a szépirodalmi kritika legmagasabb fórumának, s melynek szerkesztője, Erdélyi János, addig Petőfi iránt inkább barátságtalan, mint barátságos magatartást tanúsított, míg Pulszky kitünő cikkeinek névtelen közrebocsátásával annak jelét adta, hogy álláspontjával maga is azonosítja magát.

A nemzeti ébredés, fejlődés és küzdelem nagyszerű korszaka, melybe a Pulszky fiatalsága esett s mely az övénél kevésbbé értékes és sokoldalú tehetségeket is szinte zsarnoki kényszerűséggel vont a közélet szolgálatába, még ha akarta volna, sem engedi vala meg neki, hogy erejét osztatlanul a tudománynak és irodalomnak szentelje. Hogy ő maga ellentállásra nem is gondolt s szívesen ragadtatta magát a politikai események sodró árájától tovább és tovább, azt természetesnek kell találnunk, ha látjuk, hogy már a tizenkilencz éves ifjú naplójába följegyzi saját észrevételeivel a sárosi követ véleményét az országgyűlési helyzetről, a parlament akkori vezéralakjairól,¹ s hogy első utazása alkalmával mily élénk benyomást tesz rá a pozsonyi diéta, melynek ülését meghallgatja.² Csakhamar vezérkedni kezd a pozsonyi ifjúság körében, melyet a reformok érdekében egyesületté akar szervezni s e miatt csak újabb utazásával kerüli el Lovassy és társainak, az elfogott országgyűlési ifjaknak sorsát.³ 1839-ben, mikor egy váratlanul sikerült megyei mozgalom gróf Desseffy Aurél helyett neki juttatja Sárosmegye egyik követi megbízását, a rövid ideig tartó parlamenti szereppel együtt megnyílik előtte a publicistai pálya is, melyet többé soha el nem hagy. Itt is német nyelvű iratokkal szerzi első érdemeit: báró Zedvitz, gróf Thun Leó, Kollár János ellenében élénk polemikus cikkekben védelmezi meg a magyarság közjogi, nyelvi, kulturai álláspontját. Irodalmi tevékenységének tulajdonképeni műhelye: naplókönyveinek jegyzetei a negyvenes évek első felében bámulatos sokoldalúságra valló változatossággal tárják föl tanulmányait, készülő munkái anyagát: a központosítás- és municipalismusról szóló fejtegetéseket művészettörténeti essayk váltják föl, a vígjáték-bírálatokat külföldre szánt tudósítások a magyar állapotokról; az irodalomtörténeti jegyzeteket a büntető-törvénykönyv ügyében való levelezések követik, a magyar nyelvkérdés, az iparvédegyelet a «Telekdíj» és a fölemelt sóár ügye mellett helyet találnak az indiai és japán művészet ismertetése is a persa vésett kövek vizsgálata.⁴

¹ *Napló*, I., kötet.

² U. o.

³ *Életem és Korom* I. 110. l.

⁴ *Napló* VII—X. kötetekben.

Politikusi és jogászai szereplésének kimagasló mozzanata: részvétele a büntető-törvényjavaslat szerkesztő-munkálataiban 1843-ban. Ha már a létrejött mű elismert kiválósága érdemmé avatja minden részvevő munkáját, annál inkább érdemi meg az elismerést a Pulszky munkarésze, kiről tudjuk, hogy a külföldi törvényhozási anyag ismeretése s a külföldi szaktekintélyekkel — különösen Mittermayerrel — való levelezés volt föladata,¹ melyet úgy oldott meg, hogy szakértelmével még a külföldön is tekintélyre tett szert.

A Széchenyi ismert akadémiai beszédje, mely a magyar nyelv és kultúra terjesztésében való mérsékletet és körültekintést ajánlva, erős támadásokat tartalmazott a túlbuzgalom ellen s tényleg alkalmas volt igen kellemetlen félreértések földezésére, Pulszkyt két cikk közlésére indította a *Pesti Hirlap*ban, melyekben az udvarias és tiszteletteljes polémia hangján kétségbevonja, hogy Széchenyi általánosságban hangoztatott vádjait igazolni tudná és sajnálja, hogy a nemes gróf föllépésével igazat látszik adni a nemzetiségi izgatónak.²

A «legnagyobb magyar» lángesze és hazafisága iránti minden tisztelete és csodálata ellenére Pulszky igazi rokonszenvet sohasem érzett Széchenyi iránt, a mi irataiban is mindenütt szembetűnik; annál lelkesebben csatlakozott a Kossuth irányához, kinek elbűvölő személyisége iránti lelkesedését a különben skeptikus természetű és hidegen ítélő Pulszky akkor is megőrizte — s ez nemesen jellemzi őt — mikor politikájok útjai rég különváltak.

A bizalom és egyetértés ama kötelékei, melyek őt Kossuthhoz fűzték, előre kijelölték a szerepet, mely elől a nemzeti küzdelem nagy drámájában többé ki nem térhetett s nem is akart kitérni, bármily végzetes következményekkel járt az saját és családja sorsára nézve.

Az 1848 tavaszán alakult első magyar felelős minisztérium Pulszkyra az államtitkári teendőket bízta előbb a pénzügyminisztériumban, mely minőségében a minisztertanács jegyzője is volt, majd a Bécsben székelő, a király személye melletti minisztériumban, melyet úgyszólván önállóan vezetett. Pulszky e miatt a magyarországi forradalom kitörésekor Bécsben volt s miután Kossuth őt már 1848 végén diplomatiái megbízással Angliába küldte, az 1848—49-iki magyar eseményekben tevékeny részt csak rövid ideig vehetett. De jelen volt annál az emlékezetes utolsó találkozásnál, mely gróf Batthyány

¹ *Jellemrajzok* Pulszky F.-től, Deák Ferencz 95. s. köv. 1.

² *Pesti Hirlap* 1843 január 1. és 5-iki szám.

Lajos és Jellachich között Bécsben lefolyt;¹ hozzá intézte István főherczeg mint leköszönt nádor, utolsó Magyarországot illető szavait² s az októberi bécsi forradalom kitörésében oly nagy részt tulajdonítottak neki, hogy ha idejében nem menekül át Magyarországba, okvetlenül a Messenhauser és Blum sorsára jut.³

Pulszky rövid párisi tartózkodás után már 1849 februárja végén Londonban telepedett le, ott a magyar ügynek igyekeztén a kormánynál, a közönségben, a sajtóban szolgálatokat tenni. Ott értesült a szabadságharcz diadalairól, majd leveretéséről; ott olvasta saját halálos ítéletét; ott lett a kiküldöttből száműzött, kinek vagyonát elkobozták; oda követte őt családja is, majd sok magyar menekült, végül a kiutahiai belebbezésből kiszabadult Kossuth is.

A 48—49-iki szabadságharczot követett magyar emigratio története még megírásra vár; annak vezető részesei nem lehettek történetíróivá. Mint minden emberi dologba, a magyar menekülteknek a külföldön hazájok fölszabadítása érdekében folytatott működésébe is sok tévedés, elfogultság és rövidlátás, gyakran kicsinyes szenvedély és egyenetlenség vegyült, a mik olykor ártalmára is lehettek az ügynek s csökkentették is az annak képviselőjére hivatottak tekintélyét. Az azóta letelt félszázad fejleményeinek magaslátáról nézve vissza, hajlandók vagyunk örvendeni annak, hogy az, a mi tulajdonképeni céljok volt, egy újabb forradalommal kombinált külső beavatkozással tenni kísérletet Magyarország szabadságának visszaszerzésére, nem sikerült. Az azonban kétségbevonhatatlan, hogy a nemzet életösztönének és szabadságvágyának, a fölszabadulásba vetett hitének föntartására az emigratio sokat tett, daczára a laza köteléknek, mely az elszakadottakat az otthonaikhoz fűzte és épp oly kétségtelen, hogy az újabb korban Magyarország a külföldön soha úgy ismerve és becsülve nem volt, mint az emigratio idejében. A mit azóta sajtóirodákkal, alkalmi kirándulásokkal és zajos vendéglátásokkal soha elérni nem tudtunk, azt a magyar emigránsoknak nagy részök egyéni kiválóságával, összeköttetéseikkel, szavukkal és tollukkal sikerült megvalósítaniok: két világrész művelt népeinek közvéleménye barátja volt a magyarnak; ez az ő céljaik szempontjából kevésnek látszhatott, ma rendkívül soknak tűnik föl és azok sorában, a kik ezt az eredményt elérték, Pulszkyt az első helyek egyike illette meg. Kossuth után nincs magyar ember, ki hazánkknak a kül-

¹ *Életem és Korom* II. 111. l.

² U. o. 168. l.

³ U. o. 231. l. Ez az ellene hozott ítéletből is kitünik: III. köt 142. l.

földön annyi barátot szerzett volna, mint Pulszky. Már előbb is jártas lévén a külföldön, könnyebb volt összeköttetéseket teremtenie; angliai tartózkodása alatt s Olaszországba telepedése előtt megjárván kétszer Amerikát, módja volt hazánkat ott is sokakkal megismertetni; saját élénk szelleme, roppant műveltsége, társalgásának közvetlensége úgy angol, mint olasz földön támaszt talált épp oly szellemes, mint fenkölt lelkű neijében, Walter Terézben, ki az irodalmi propagandában is megbecsülhetetlen munkatársa volt s a Pulszky széleskörű tudományos ismeretei a tudósvilágban is barátokat és tekintélyt szervezvéni neki, lehetővé tették, hogy a hazája iránti rokonszenvet és érdeklődést oly körökbe is beplántálja, melyek a hivatásszerű politikusok és katonák előtt meg nem nyíltak. Pulszkyknak nemcsak emlékiratai, hanem levelezései is tanúsítják, korának mennyi szellemi kitűnősége részesítette őt a külföldön barátságával s a ki ott jár, még ma tapasztalhatja, nevének mily jó hangzása van az ama korból életbenmaradottaknál.

A mint az emigratio története két nagy korszakra oszlik: arra, melyben a súlypont Angliában feküdt s a menekültek vezetői Londonban éltek és arra, mely — az 1859-iki háborúval kapcsolatban — a beavatkozást Olasz- és Franciaországtól várta s ehhez képest olasz földön összpontosította a magyar ügy képviselőit: úgy a Pulszky külföldi irodalmi tevékenysége is e két korszak szerint nemcsak helyét, hanem bizonyos tekintetben jellegét változtatja. Az első korszakban kizárólag a külföld számára ír úgy ő, mint neje, idegen nyelveken, de majdnem mindig azzal a czélzattal, hogy hazájokat megismertessék és megkedveltessék. Csak egyszer juttatott egy magyar nyelvészeti értekezést, Londonban nagy buzgalommal folytatott szanszkritnyelvi tanulmányainak a magyar nyelvre vonatkozó gyümölcsét,¹ a magyar Akadémiához, mely akkor — 1859-ben — már ismét megkezdte működését s mikor annak sorsa iránt soká bizonytalanságban hagyták, tréfás versben fordult Deák Ferenczhez, a mi kettejük közt kedélyes levélváltásra szolgáltatott alkalmat.² Az Akadémia kiadta az értekezést Lubóczy név — Pulszky nemesi előneve — alatt, mert a proscribált valódi nevét akkor még a nyilvánosság elé hozni nem lehetett.

Az első korszak irodalmi termékei közül, mellőzve itt a Pulszky

¹ *A magyar képzők és a ragok a szanszkrit nyelvészeti rendszer világában*, megjelent először az *Új magyar muzeumban*, másodszer Pulszky emlékiratai III. kötetének függeléke képen.

² *Életem és Korom* III. 281. s köv. l., IV. 2—3. l.

kiterjedt hirlapírói tevékenységét, mely neki a legelőkelőbb angol lapok hasábjait megnyitotta a későbbi idők számára is, föl kell említenem mindenekelőtt Pulszkynének már 1850-ben német és angol nyelven megjelent emlékiratait, *Naplóját*, mint nevezi,¹ melynek nagy sikere bátorította őket a további együttműködésre s mely eredetileg német nyelven írva, két angol nyelvű kiadásban jelent meg Angliában és Amerikában; a német kiadás Magyarországon is elterjedt, annál inkább, mert a tiltott könyvek közé sorolták. A vonzó és kedves olvasmányul szolgáló visszaemlékezésekhez Pulszky bevezetést írt, mely a külföld számára való rövid összefoglalása a magyar történelemnek, félreismerhetetlen érvényesítésével a szerző már ismert történetbölcséleti eszméinek s azzal a világos célzattal, hogy már hazánk újabkori történetének folyama által igazoltnak tűnjék föl nemzetünk álláspontja az 1848-iki nagy összeütközésben. Ezt követte a már érintett magyar monda- és regegyűjtemény, mely mindkettejük közreműködésével Pulszkyné neve alatt 1852-ben jelent meg angolul Londonban, az amerikai látogatás benyomása alatt pedig s neje naplójegyzetei nyomán *White, Red, Black* (fehér, vörös, fekete) cím alatt amerikai vázlatokat adott ki Pulszky, kinek e műve magyar fordításban is megjelent.

De angol földön keletkezett munkái közül legnagyobb elterjedésre tett szert a *Magyar jakobinusokról* szóló történeti regénye,² miután az angol eredetin kívül német, magyar és francia nyelven is forgalomba került s angolban, németben és magyarban két kiadás is ért el.

A Pulszky ezen egyetlen regényének hőse Szolarcsek Sándor fiatal pesti jurátus, a Martinovics-féle összeesküvésnek egy politikai szerepére nézve jelentéktelen s talán éppen ezért csak annál sajnálatraméltóbb áldozata. Pulszky őt regényes szerelmi viszonyba hozza egy, a párisi forradalmi körökhöz közelálló francia nővel, ki érdeklődésével akaratlan okozója lesz az ifjú vesztének, a miért beléhal bújába, még mielőtt a vértételeket meghoznák s erről értesülve

¹ *Aus dem Tagebuche einer ungarischen Dame*, von Therese Pulszky, mit einer historischen Einleitung von Franz Pulszky, Leipzig, 1850. 2 Bände. *Memoirs of a hungarian Lady*, etc. London, Colburn 1850.

² *The Jacobins in Hungary, or the Conspiracy of the Abbot, a tale of austrian oppression* by F. Pulszky, ex secretary of state of his Maj. Ferdinand, King of Hungary. in 2 volumes, London, Colburn 1851. A magyar fordítás Beniczky Emiltől van, második kiadása 1862-ben jelent meg Pesten.

Szolarcsek elutasítja a kínákozó szökést s a királyi kegyelmet és önkényt megy a halálba. Ez úgyszólván az egyedüli regényelem az egész elbeszélésben, mely korfestő részleteivel s mély történelmi háttérével alkalmas érdeket kelteni, de világosan mutatja, hogy szerzője nem a történetet használja föl regénytárgyul, hanem csak regényformát választott a történelem elbeszélésére. Az akkor még részleteikben kevésé föltárt események- és jellemekről Pulszky a szabadelvű gondolkozó szempontjából ítél s Német János királyi ügyigazgatót egészen elvetemedett színben tünteti föl, Sándor főherceg-nádor katasztrophájából pedig — melyben a közhit udvari ármány művét vélte látni — a nemzettel és udvarral egyaránt meghasonlott férfiú életuntságára enged következtetést.

Az emigratio második korszaka, hamar bekövetkezett csalódásai s az emigratio vezetőinek meghasonlása következtében hovatovább céltalannak láttatta a külföldi propagandát s az emigránsok figyelmét mindinkább az aléltóságából ébredező haza viszonyai felé irányozta. Pulszky előbb Turinban, majd ottani küldetése tárgyaltanná válván, családjával Firenzében — az ő kedvenc városában — telepedett le s most már mind sűrűbben írt a magyarok számára is, magyarul. A *Pesti Napló* már 1861 nyarán közölt tőle szerkesztőjéhez, báró Kemény Zsigmondhoz intézett nagyon érdekes *Levelket a számkivetésből*, melyek az országgyűlés ideje alatt szabadabban mozgó sajtóban minden csonkítás nélkül jelenhettek meg.¹ 1865 őszén a báró Eötvös szerkesztésében megjelent *Politikai Hetilapban* rendszeres tudósításokat közölt névtelenül, melyekben koronként nemcsak a politikai eseményekről, hanem az olaszok szellemi életéről, társadalmi viszonyairól, irodalmáról is beszámol; majd régibb visszaemlékezéseket beszél el külföldi életéből, néha az olasz művészetet is érinti, bár meg kell jegyeznie, hogy «a magyar olvasóközönség jelenleg még nem érdeklődik a művészetek története iránt».² Idehaza már merik emlegetni nevét, egy lap a képét és életrajzát is kiadja, ez alkalmat szolgáltat neki a szerkesztőhöz intézett humoros levélben igazítani helyre az életrajzíró tévedéseit s beszélni el egyet-mást párisi benyomásairól.³

A családi együttműködés most sem szűnik meg, sőt abba harmadik részesként belép a Pulszky legidősb fia, Ágost is. 1866-ban már Emichnél Pesten jelen meg egy kis könyv: *Regék olasz földről*,

¹ Ezeket újra lenyomatta az *Életem és Korom* IV. kötetében.

² *Politikai Hetilap* 1865 okt. nov. decz., 1866 jan. jun.

³ *Magyarország és a Nagy világ*, 1866. 17. szám.

írták Pulszky Teréz, Ágost és Ferencz. Mindegyiktől egy-egy regét tartalmaz, a Pulszky Ferenczének címe: *Mese a csillagfiról*. Ezzel az úgynevezett «mese»-vel kissé behatóbban kell foglalkoznom, mert Pulszky azt különösen nekünk, a Kisfaludy-Társaságnak szánta. Egy 1865 szeptember 24-ről társaságunkhoz intézett nyílt levél előzi meg, a melyben kedélyesen mondja el Pulszky, hogy sorsa az volt, férfikora legtermékenyebb éveiben külföldön, idegenek számára, idegen nyelven írni, a minek következtében a külföld ismerni, a haza pedig feledni kezdte. Most már javultak a viszonyok, neve sem oly tiltott többé s a Kisfaludy-Társaság szíves volt megemlékezni arról, hogy ő még él, ezért kötelességének tartja legújabb kis munkáját neki bemutatni. Ez — mint mondja — népmese, a melynek töredékeit Londonban, Párisban és olasz földön szedte össze, «a nép szájából leste el», mert addig csak kevés volt följegyezve belőle; ő tehát összeállította s csak azt sajnálja, hogy eddig a mese végével meg nem ismerkedhetett, de egy pár év múlva talán azt is sikerül megtalálnia. Ajánlja művét a társaságnak s különösen Greguss Ágostnak, ki — mint hallja — a mesevilág minden zugát ismeri.

Pulszky — úgy látszik — akkor nem volt megelégedve meséje fogadtatásával; úgy találta, hogy a magyaroknak nem volt idejük mesére figyelni, komolyabb dolguk volt; Gregussnak sem tetszett, «mert nem volt kutyamese»; később tehát, kiegészítve újra közrebocsátotta,¹ mert abban a meggyőződésben volt, hogy «sohasem írt jobbat ennél».

Ez a mese tudniillik nem egyéb, mint a Garibaldi és a III. Napoleon egykorú történetének váltakozó fejezetekben párhuzamosan egymás mellé állítása, mely az első kiadásban csak Aspromonteig s a császárságig halad, a második kiadásban egész az olasz egység megalapításáig és Sedanig. Az elbeszélés mesélő hangja mellett, mely nem sokban különbözik attól, melyet Pulszky visszaemlékezései közlésénél használni szokott, a mesére itt csak az emlékeztet, hogy a szereplők változtatott nevet viselnek, illetőleg jelzőt tulajdonnév helyett és hogy a két hős életpályájának megindulásába tündérkezek nyúlnak belé: az egyiknek homlokát világító csillaggal jelölik meg, a másiknak szívét kővé keményítik. Ezeknek a mesei kellékeknek azután a két hős életében semmi különös sze-

¹ *Ábránd és Valóság* a Nemzeti könyvtár 177. és 178. számú füzetei, *Mese a csillagfiról* a Magyar Könyvesház 1888-iki évfoly. Ennek bevezetésében s az *Életem és Koromban* (III. 209. l.) mondja a fentebbieket.

repők nincs. Garibaldit gyermekkorában néha kigúnyolják, később néha megcsodálják homlokán levő csillagáért, melyet azután hajfürteivel főd el, mutatván, hogy tulajdonképen semmi szüksége sincs reá.

A meseformát és a változtatott neveket állítólag az tette szükségessé, hogy Garibaldit emlegetni nálunk akkor még tiltva volt; azonban nagyon jóindulatú censura lehetett az, mely tévútra hagyta magát vezetetni azáltal, ha valaki egy könyvben Róma helyett «örök város»-t, Carbonari helyett «szénégetők»-et, Buenos Ayres helyett «Jólég»-et, Velence helyett «Szigetváros»-t, Sicilia helyett «Vulkán-szigetet» s Aspromonte helyett «Zordhegy»-et mond, s Mazzinit «prófétá»-nak, Lamartinét a «szózatós költő»-nek, Cavourt a «pápaszemes zömök miniszter»-nek és Victor Emanuelt a «bajuszos király»-nak nevezi.

Pulszky, a ki Garibaldit személyesen jól ismerte, működésének úgyszólván szemtanúja volt, a ki telve volt oly rajongó csodálattal e hős iránt, mely Cavour megítélésében szinte kissé elfogulttá tette, az ő előadásának élénk közvetlenségével különösen alkalmas és hivatott volt e rendkívüli ember életfolyásának leírására; a mit róla írt, az kétségkívül vonzó és érdekes így is, de olvasásánál nem menekülhetünk attól az érzéstől: mennyivel jobb lett volna, ha mese helyett népszerű élet- és jellemrajzot ír Pulszky. Ő megbűvölve a Garibaldi pályájának meseszerűségétől, azt hitte, jó mesét csinálhat belőle, pedig éppen a meseszerű valóság legkevésbé alkalmas mesetárgy, mert legnagyobb hatása kedélyünkre valóságában rejlik. Azonfelül a regényes mese nem tűri el a satirát, a mit Pulszky bőven áraszt az ellenszenves szereplőkre, sem a bonyolult, modern államtudományi és közgazdasági fogalmakat, melyeknek érintését pedig el nem kerülheti az, ki a XIX. század második felének politikai történetéből beszél el egy korszakot. Igaza volt a szerző azon barátjának is — úgy hiszem gróf Teleki Sándornak — kinek humoros levelét név nevezése nélkül maga Pulszky tette közzé,¹ s a ki elmondva, mennyire érdekelte őt a kis mű, szintén sajnálatát fejezte ki, hogy Pulszky mesét írt, nem történetet, de tiltakozik a Garibaldi és III. Napoleon alakjainak összefoglalása ellen, mert «kohinórt és lávadarabot nem lehet egy karpereczbe illeszteni».

Viszonya Garibaldihoz, mely oly melegen súgárik ki Pulszky e munkájából s mely miatt Olaszországban egy időre szabadságától

¹ A *Csillagfi meséjéről*, tárczaczikk a *Politikai Hetilap* 1866 április 16-iki számában.

is megfosztották,¹ volt alapoka Kossuthal való meghasonlásának is. Kossuth az olasz és francia kormánytól várt mindent, Pulszky csak Garibaldiától; az ellentét még nyilvánvalóbbá lett, mikor az 1861-iki országgyűlés megnyitásával Pulszky határozottan kijelentette, hogy a nemzetnek magának kell most már döntenie a saját sorsa fölött,² s ez által alávetette magát e döntés érvényének arra az esetre is, ha az a kiegyezést eredményezné, holott Kossuth Ausztriával való minden kiegyezést kizárni kívánt. Sőt Pulszky már 1861-ben hajlandó lett volna a szécsényi kerület főljánlott képviselői mandátumát elfogadni, csak azt kötötte ki, hogy amnestiáért ne kelljen folyamodnia. Akkor még hazajövele nem volt lehetséges, de mikor 1866-ban a honba visszatért neje és leánya ott váratlanul, úgyszólván egyidejűleg súlyosan megbetegedtek, a király nemeskeblűsége önként megnyitotta a hazatérés útját sorsüldözött politikai ellenfele előtt, ki azonban már halva találván kedveseit, oly veszteséget szenvedett, a minőért még a haza visszanyerése sem kárpótolhatta.

Pulszky minden föntartás nélkül, őszintén csatlakozott a Deák Ferencz politikájához, melyet kész volt tollával és szavával szolgálni is; ő írta meg — Deák eszméi nyomán — ennek válaszát a Kossuth támadására, mely közvetlenül a koronázás előtt látott napvilágot.³ Politikai állásfoglalása miatt nem maradhatott ő sem ment a támadásoktól, de évekkel később is joggal mondhatta emlékirataiban, hogy az az eszmény, melyről mint huszonegy éves ifjú álmodozott, csaknem egészen megvalósult, «magam is hozzájárultam valósításához — úgymond — s büszkén visszautasíthatom azoknak szavait, kik a következetlenség vádját emelik ellenem. Politikai pályám végén ugyanazon alapon állok, melyet első kezdetén elfoglaltam».⁴

Mint a forradalom és az emigratio egyik vezéralakja, mint tizennyolcz éven át száműzött s két világrészben ismert, mondhatni hírneves férfiú, Pulszky természetesen ünnepelt alakja lett közéletünknek. De mély belátása csakhamar fölvilágosította őt arról, hogy politikai vezérszerep nem vár reá. Az új viszonyok, az új nemzedék nem kedveztek pályájának, a külsőségeket, szóvirágokat megvető modora, alkut nem ismerő szabadelvűsége és amerikaias demokracizmusa nem szerezhettek neki nálunk széles körökben s különösen

¹ Az aspromonte-i összeütközés előtt, l. *Életem és Korom* IV. 128. s köv. l.

² Levelei báró Kemény Zsigmondhoz a *Pesti Napló*ban 1861 június.

³ *Visszaemlékezések* (az *Uti vázlatok* közt) 224 s köv. l.

⁴ *Életem és Korom* I. 86. l.

a politikai világban népszerűséget. Több ízben s huzamosabb ideig volt képviselő, s többnyire rögtönzött, ötletes, gyakran lelkes, a parlamentarismusban nagy otthonosságra valló, roppant széleskörű tudásának fölfölszálló kincsei által is becses beszédei sohasem maradtak hatás nélkül, de még politikai szerepének is súlypontját, hazai életének ebben a második szakában inkább publicistikai, mint parlamenti működésében kell keresnünk s mindkettőnek jelentőségét túlhaladta az az állás, a melyet a tudomány, irodalom és művészet körében elfoglalt.¹

Publicistai munkásságának terméke volt a Bosznia elfoglalása s általában a kormány keleti politikája ellen írt terjedelmes röpirata;² idevágó dolgozatai egy részét összegyűjtve is kiadta.³ Legszivesebben írt vezércikkeket, tárczákat különböző lapokba, melyekben minden kérdést bizonyos magasabb nézőpont alá, tudománya, tapasztalata, világismerete fényébe helyezett; nem merült el a megszokott szólásokban, napi ellentétekben és gyűlölködésekben, s a mellett mindig megtartotta az élénk, érdekkeltő, csöppet sem nagyképű, inkább csevegő hangot, gyakran jóízű élcczel vegyítve. Olyan kérdéseket, melyeket nálunk a hivatásos hirlapirodalom csak szűk keretben tűr meg, mint nem «politikaikat», a muzeum, akadémia, a színészet, az iparművészet, az idegenforgalom kérdéseit ő vezércikk tárgyává merte tenni. Szívesen látott vendége is volt minden lapnak, bár néha kemény igazságokat mondott épen a napisajtónak, Ő, a ki a régi magyar journalistika iskolájában nőtt fel s otthonos volt Európa és Amerika legműveltebb nemzeteinek sajtójában, teljes joggal róttá föl lapjainknak, hogy például a vidéket egészen elhanyagolják, csak Budapest létezik számokra; hogy irodalmi kritikánk Bajza, Vörösmarty és Toldy óta nincs, legfőlebb veszekedő polémia; hogy a sajtó hangja nagyon eldurvult, a fölületes sietség és kellő képzettség hiánya iszonyú baklövésekre vezetnek. Meglátja azonban a hibát másutt is: hogy nálunk a politikai élet kitünőségei mellőzik a sajtót, magok majdnem sohasem írnak a lapokba, ezek szolgálatait igénybe veszik, de ha nekik nem tetszött írnak, azt egy firkaész-csapat handabandájának szeretnék feltüntetni; a külföldi sajtót elhanyagolják, a miért ellenségeinknek szabad tér nyílik rágalmaik terjesz-

¹ Parlamenti és publicistai működésére nézve részletesebb adatokat tartalmaz Ferenczy Józsefnek Pulszkyról 1894-ben közzétett életrajza (*Kortársaink* 28—32. füzet).

² *Die Krise*, Budapest 1878.

³ *Egyetemes Könyvtár* 14. füzete, 1890.

tésére, melyekre mi elégnek véljük, ha itthoni lapjainkban felelünk, vagy beérjük oly külföldi ismertetésekkel, melyek jobbára nevetségese-
sen tudatlan emberektől erednek.¹

Külföldi tapasztalatai indították Pulszkyt arra, hogy — a mi nálunk majdnem egészen hiányzik — a szellemi kitünőségek társadalmi érintkezésének módját keresse. Meg is találta a saját salonjában, mely a hetvenes-nyolczvasas években szombatoként valódi gyűlőhelye volt a tudományos, művészi és írói körök, sőt a politikai élet nem egy jelesének is, hol az ő szikrázó szelleme s emlékeztetének kifogyhatatlan tárháza, támogatva nagyműveltségű gyermekei, különösen szellemes leánya, Polyxena vonzó társalgásától, az eszmekeltő társas érintkezésnek valódi központot teremtett, melynek fényét növelte az, hogy alig jöhetett Magyarországra nevezetesebb idegen, ki a Pulszky házát föl nem kereste volna.

Ily szellemi központot alkotni neki annál könnyebb volt, mert majdnem minden magyarországi szellemi mozgalom igénybe vette az ő — gyakran vezető — munkásságát, sőt sokat egyenesen ő hívott életbe s irányított. Az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, a Képzőművészeti és Iparművészeti Társaság, a Történelmi, úgyszintén a Régészeti és Embertani Társulat mind sokat köszönhettek neki, mindegyiknek munkásságában nagy, maradandó nyomot hagyott hátra az ő egyénisége. De legtöbbet a Nemzeti Muzeumért tett. Kezéssel hazatérte után elvállalta annak igazgatását, mint arra valóban szinte gondviselészerűen hivatott ember s viselte majdnem haláláig, 1874 óta egybekötve vele a muzeumok és könyvtárak főfelügyelőjének állását. Az ő igazgatói tevékenységének mintegy huszonhét évre nyúló ideje alatt nemcsak roppant mértékben gyarapodott muzeumunk, hanem egy kevésbé ismert gyűjteményből valódi tudományos központtá s elsőrendű kulturtényezővé lett, melynek neve, tekintélye van az egész tudományos világban. Szinte elválaszthatatlan volt a muzeumtól, semmi időben és semmi helyen meg nem feledkezett érdekeiről; administratióját a legaprólékosabb gondoskodással maga vezette, ismerte minden zegét-zugát, a gyűjtemények minden nevezetesebb tárgyának helyét tudta; politikai befolyását, baráti viszonyát a kormányférfiakkal a muzeum javára értékesítette; a parlamentben leglelkesebben a muzeum érdekében szólalt föl; társaságunk fölolvásó asztalánál is a muzeum szükségleteit fejtegette; a folyóiratokban, a sajtóban népszerűen ismertette a gondjaira bízott intézet kincseit s

¹ *Hírlapirodalmunkról, Pesti Napló, 1880 szeptember 5.; Egy angol könyv Dedák Ferenczről, u. o. 1880. 71. szám.*

ott állott a bölcsejénél mindazoknak az intézményeknek, melyek a muzeumból fejlődtek ki: az országos képtárnak, az iparművészeti muzeumnak, a történelmi képesarnoknak, s első vidéki muzeumainknak.

Ily nagy elfoglaltsága mellett valóban bámulatba ejt irodalmi tevékenységének változatossága és gazdasága. A történelem és korrajz, a régiségtan és művészettörténet körébe vágó munkái behatóbb méltatást igényelvén, előbb futólag azokat a jobbára alkalmi munkáit érintem, melyek az essay műfajához sorolhatók, vagy melyek ismertető, kritikai vagy szépirodalmi jellegűek.

A mint utazási kedve késő véniségeig nem hagyta el, úgy utirajzokkal is mindvégig gazdagította irodalmunkat. Bár fiatalkori vágya volt Görögországba eljuthatni, e vágyát csak hatvanegy éves korában elégíthette ki; legkésőbbi utirajzai a görög földről és Firenzéről szólnak.¹ De az országban magában is tett fölfedezési utakat — jó példát adva ezzel is — és leírta, a mi érdekesre bukkant.² Általán semmi sem különbözteti meg a Pulszky egyéniségét annyira kortársaitól, mint az, hogy egy országban, a melyben mindenki eléggé nagyra tartja magát arra, hogy a nagy politikával — és csak ezzel — foglalkozzék, ő, kinek látköre sokkal szélesebb volt a legtöb-
beknél, mégis semmit sem kicsinyelt, a miben csak egy parányi elemét látta a szívéen viselt közérdekeknek. Neki volt figyelme s egy-egy buzdító vagy irányító szava minden fiatal törekvés, minden jóakarató vállalkozás és kezdeményezés számára; a képző- és iparművészeti kiállításokat gyakran maga ismertette, méltatta,³ a fővárosi könyvtárak orvoslandó bajait maga tárta föl a lapokban;⁴ a hová hívták, szívesen ment ismeretterjesztő előadásokat tartani, vándorgyűléseket megnyitni;⁵ könyvismertetések, bírálatokat írt,⁶ a saját műveire

¹ *Uti vázlatok* (Nemzeti könyvtár).

² U. o. lásd még: Besztercebánya, tárcza a *Pesti Napló* 1880 június 20. számában. A halmok építői, u. o. szeptember 12. Vidéki muzeumok, tárcza a *Hon* 1875 június 27. számában, stb.

³ A könyvészeti kiállítás, *Pesti Napló* 1882. 71. szám. Az ötvös-műkiállítás egyházi szempontból. *Harmonia* 1884 márczius 2. Séta a művészház termeiben *A Hét* 1889. december.

⁴ Fővárosi könyvtárak, *Pesti Napló* 1875 január 24.

⁵ Megnyitó beszéd az orvosok és természetvizsgálók 1846-iki eperjesi congressusán; elnöki beszédek a Történelmi Társulat 1879-iki segesvári kirándulásán, 1881-iki eperjesi vándorgyűlésen, az 1885-iki budapesti történelmi congressuson stb.

⁶ Széchenyi naplójáról, Kossuth könyvéről, Teleki S. Thallóczy, M. Nordau, Marczali, Mme Adam stb. műveiről a *Pesti Naplóban*, *Harmoniában*, *Századokban* stb.

vonatkozó kritikákra élénken, de mindig harag nélkül válaszolt,¹ mert a szigorú bírálatot is jobban szerette az agyonhallgatásnál.

Elhúnyt vagy még élő jeleseinkről meleg elismeréssel emlékezett meg,² mindegyiket úgy állítva be korába s tevékenységi körébe, hogy túlzás nélkül, igazán kitűnjék jelentősége, érdeme. Eötvösről, Széchenyiről, gróf Desseffy Aurélról, Deák Ferenczről írt essayi becses gondolatok mellett sok intim vonással és érdekes részlettel plasztikusan egészítik ki azt a képet, melyet ő maga festett koráról. E mellett foglalkozott még nyelvészettel is, fölfedezett és ismertetett irodalmi régiségeket,³ sőt — írt még egy vígjátékot is, *Felsülés* cím alatt, mely könyvalakban megjelent ugyan,⁴ de színre sohasem került. Egy szerelmi történetre lazán fölépített, részint fanyar, részint jóízű satira ez a nyolczvanas évek legelején fennállott politikai viszonyokra: egy léha politikai törtető (Streber) fölsülése vidéki képviselőválasztáson, melynél a mandátum és a házasság is másnak jut. Ma jólat-szerűen hangzik egy fiatal függetlenségi párti vidéki matador mondása, ki egy öreg conservativnek bizonygatja, hogy ők — tudniillik a függetlenségek — nem forradalmárok, «ha egyszer többségünk lesz — úgymond — s mi kerülünk a bársonyszékekbe, mi éppen oly loyalis miniszterek leszünk, mint akár a szabadelvűek, akár a habarék».

A Pulszky írói egyénisége legsajátságosabban s legérdekesebben kora történetévé bővült emlékirataiban nyilatkozik meg. A ki történetírói munkálkodását tanulmányaiban, ifjúkori dolgozataiban megfigyeli, az folytonos, vajdó törekvés tanujává lesz, mely valami történelmi synthesishez igyekszik jutni, valami összefoglaló szempont-hoz, a melyről nézve hazánk történelme nem egy elszigetelt kép, de beilleszkedik az európai népek életébe, visszatükrözi az általános kor-áramlatokat, az adott természeti föltételek hatását s éppen ezekkel való ütközésében kifejezésre juttatja nemzeti egyéniségünk sajátságait is; a mely kimutatható erők és hatások szinte törvényszerű

¹ Lásd polémiáját Gyulaival a *Hazánkban* megjelent cikke miatt a *Harmónia* 1884 február 10. számában.

² Emlékbeszéd Ipolyi Arnoldról a Kisfaludy-Társaságban 1887. Nekrológok Szarvas Gáborról, Irányiról, Ghyeczy Kálmánról, a *Pesti Hirlapban* és *Vasárnapi Ujságban*; cikkek Ráth Györgyről, Csengeryről és Trefortról a *Vasárnapi Ujságban* (1882.) *Harmóniában* (1884.) és *Ország-Világban* (1885.).

³ Mikes Kelemen kézíratairól, *Kisfaludy-Társaság Évkönyve* 1874.

⁴ *Athenaeum*, 1882.

eredményének láttatja történelmünk folyamatát. Ezt az eszmét, ezt a célt szolgálja már fiatalkori történetbölcséleti tanulmánya is; Pulszky tisztában lehetett azzal, hogy egy ily szempontból földolgozott történelem csak egyes ember műve lehet. Azután jött a politika, a forradalom, az emigratio, melyek legalább ezen a téren messzire eltávolították Pulszkyt ifjúkori tudományos eszményétől. Mint öreg ember visszatért hozzá ismét, de nem érezve magában többé erőt rá, vagy talán inkább nem tudva többé szellemét egy ilyen, mély elmerülést igénylő föladatra összpontosítani, a fiatal nemzedéket akarta ráterelni arra az ösvényre, melyen az ő ifjúkori nyomdokai maradtak hátra. Elnöki beszédeiben a Történelmi Társulatban megjelölni igyekszik történetírásunk legközelebbi föadatait; kifejti, hogy az adatgyűjtés nem cél, csak eszköz; mesterkéz kell, mely az építőköveket beilleszse helyökre; a gyűjtés mellékfoglalkozássá válik idővel, nagyobb-szerű feladat: megírni az ország történetét, az ősidőkre is kiterjeszkedve, oknyomozás, kritika, lélektani fölfogás alapján, plasztikai s népszerű alakban;¹ majd kimutatja, hogy történelmünk korszakai miképen alakulnak ki egymásután s megint buzdítja fiatal pályatársait, hogy majd az adatgyűjtés és a monographiák után következzenek egy «mester», a ki egész történelmünket megírja.²

Pulszky e fölfogása — mint jeleztem — alig hogy fenn kétséget arra nézve, hogy e feladat kitűzésénél mindig egyes ember művére gondolt s hogy azt azzal a kétségtelenül becses és szintén hézagpótló nagy munkával, mely a millennium alkalmából többek közreműködésével létrejött, megoldottnak nem tekintette. Megoldását meg nem érte ő s talán mi sem fogjuk megérni és sorsa úgy hozta magával, hogy ő is abban a munkakörben, a melytől a fiatalokat elterelni akarta, tegyen hazája történetírásának nagy, maradandó szolgálatot.

Hogy kora történetét írja meg önéletrajz vagy emlékirat alakjában, arra Pulszky különösen hivatott és alkalmas volt. Nagy korszakot élt át, melyben korán kezdett szerepelni s magas életkort érve el, mindvégig megőrizte szelleme üdeségét és közmondásossá vált emlékezőtehetségét. Mindig a vezetők között élve, maga mégis sohasem volt vezető s nem is vetélytársa a vezetőknek; éles, hideg ítélete, nagy látköre, gyakorlatias, sőt skeptikus gondolkozása alkal-

¹ Elnöki beszéd a Történelmi Társulat 1879-iki segesvári kirándulásán.

² Elnöki beszéd a Történelmi Társulat 1881-iki eperjesi vándorgyűlésén.

massá tette őt a bonczoló, elfogulatlan krónikás szerepére s lelkesedése a kor nagy eszméi iránt, fogékonysága minden szellemi jelesség iránt mégis megóvta attól, hogy közönyös szemlélőként egyhangúvá, vagy éppen unalmassá váljék. Jó emlékezete őt hű elbeszélőjévé is tette kora eseményeinek, habár nagy tanulmányt anyagára épp oly kevésbé fordított, mint fáradságot a művészi formára; stíljének természetes élénksége nem érezte a gondosabb csiszolás hiányát s ritka tárgyilagossága és elfogulatlansága, melyet személyes rokon- és ellenszenv alig homályosít el s melyet saját meggyőződése változásainak bevállalásában is meg tud őrizni, önkénytelen bizalmat keltenek előadása iránt olvasójában.

Már az emigratio utolsó éveiben Olaszországból küldött tudósításaiban Pulszky elbeszélte egyet-mást külföldi élményeiből is; ezt követték a hetvenes években amerikai jellemrajzokat tartalmazó tárczacikk¹ s a *Budapesti Szemle* 1875-iki évfolyamában kezdte meg *Életem és Korom* cím alatt visszaemlékezéseinek folyamatos elbeszélését, kiindulva gyermekkorából s folytatva azt egész a büntető-törvényjavaslat szerkesztéséig. 1879-ben a *Szemle* közlései megszakadnak,² társaságunk fölolvásó asztalánál azonban egymásután halljuk a készülő önéletrajz egyes fejezeteit³ s már a következő évben jelenik meg könyvalakban ifjúságának története egész 1847 végéig s ezt követi még ugyanabban az évben az *Életem és Korom* második kötete: *A forradalom alatt*, majd rövid két év leforgása alatt a harmadik és negyedik rész: *A számkivetés ideje Angliában, Amerikában és Olaszországban*. Azonban Pulszky azalatt és azután sem szünt meg már említett jellemrajz-essayiban s egyes, elszórt cikkekben egészíteni ki nagy művét további adatokkal, színezni ki annak egyes részleteit s mintegy befejezésül a kiegészítés történetéhez is adalékokat szolgáltatni, egyúttal saját akkori szerepét is megvilágítani.⁴

A Pulszky emlékiratai, melyekből két évvel utolsó kötetének megjelenése után már második kiadást kellett rendezni s melyek német nyelven is napvilágot láttak, egyik legnevezetesebb jelenségévé lettek újabkori történeti irodalmunknak. Oly könyv ez, a mely négy

¹ *Fővárosi Lapok*, 1874. évf.

² *Budapesti Szemle* 1875. évf. I. rész, 1876. évf. II., III. rész, 1879. évf. V. és VI. rész.

³ Az 1879., 1880., 1882., 1888. évek különféle havi ülésein.

⁴ A már idézett *Visszaemlékezések*-ben, melyek a *Budapesti Szemle* 1883-iki évfolyamában jelentek meg először.

nagy köteten át sohasem szünik meg a művelt olvasóra nézve érdekesnek lenni; mely sok, itt először közölt fontos adattal elsőrendű kortörténeti forrásmunkává lett és pedig nemcsak a politikai, hanem sok tekintetben a kulturtörténetre nézve is s a mely azért sohasem cseréli föl a fesztelen, sőt adomaszerű részletekkel tarkított csevegés hangját a pedanteriával vagy a tudósi formákkal; mulattat, mikor tanít és csak egy életet látszik elmesélni, mikor valójában mélyen bevilágít Magyarországot, sőt Európa és Észak-Amerika egyik legérdekesebb és legmozgalmasabb korszakának történetébe és kulturviszonyaiba.

Mint egy varázslámpától a falra vetve vonulnak el a könyv olvasója előtt élettelses alakokban a harminczas-negyvenes évek ébredő Magyarországnak, a Széchenyi, Kossuth, Deák nagy korának képei; a régi Pozsony és régi Pest élete; a forradalom nagyszerű drámájának első felvonásai s a gyászos kimenetel hajótöröttjeinek alakjai; az emigratio küzdelmei; Kossuth csodálatos diadalútja két világrész angol népe körében. Észak-Amerikának előttünk idegen világot közelebb hozza képzeletünk számára Pulszky; bevezet London legjobb társaságába; érezzük könyvében az angol műveltség erőteljes, tiszta levegőjét. Mintán Angliában úgy, mint mindabban a sok országban, a melyben járt, korának minden téren legjelesebb emberei lesznek személyes ismerőseivé, barátaivá, általa mi is megismerkedünk velök, éles körvonalakban tűnek föl előttünk alakjaik, cselekedni látjuk, beszélni halljuk őket, megismerjük véleményöket a legérdeklőbb korjelenségekről. Majd az olasz föld tárja ki pompáját előttünk, képébe még melegebb színeket vegyít Pulszky, mint Angliáéba. Látjuk az *Unita Italia* meseszerű kialakulását, az íróval élvezzük Firenze műkincseit s azt a szellemes kört, melyet Arno-parti villájában tudott a Pulszky-pár magához vonni és bepillantunk a forradalom megújítására irányított utolsó tervek s kísérletek jeleneteibe. Visszatérése időpontjánál leteszi a tollat; azt mondja gúnyosan, hogy Vadnai szerint ő nem tud komédiát írni, — ez valószínűleg a vígjátékára mondott kritika visszhangja, — azért a kiegyezés utáni változásokról nem ír... De ez a gúnyos befejezés nem feledteti el művének mindig bizonyos egészséges, munkás optimismustól áthatott hangját, mely helyenként föl is tud melegedni, ott, a hol valóban nagy és nemes alakokról, eszmékről van szó és különösen ott, a hol családi életének örvendetes és gyászos fordulatait érinti tolla. Érzéget persze hiába keresnénk Pulszkynál; egy-egy fölkiáltás, egy odavetett bensőségteljes szó úgy hat néha, mint egy biztosító szelep, a melyet szándékosan nyit meg, hogy egy érzelem feszítő erejétől szabadulván, visszaessék elbeszélése derült, tárgyilagos hangjába.

Az *Életem és Korom* is sok régészeti s művészettörténeti részletet tartalmaz, érdekes közléseket a híres angol és olasz műgyűjtemények viszonyai s fejlődése felől, becses megfigyeléseket s irányeszméket a muzeumok, a régiségek, a képzőművészet kérdései köréből. Ezeket kiegészíti Pulszkyknak sok, folyóiratokban, lapokban elszórt kisebb dolgozata, melyek némelyikét társaságunkban is fölolvasta.¹

Fiatalkori rajongását az antik, különösen a görög művészet iránt soha meg nem tagadta s mint láttuk, élemedett korában fölkereste annak ősforrásait is Hellasban; száműzetése alatt Londonban legbehatóbban s legsakszerűbben a gemmákkal foglalkozott, melyek ismerete terén nagy tekintélyre tett szert. Később az olasz föld, az olasz légkör ismét lángra gyújtotta lelkesedését a renaissance nagy művészete iránt; Firenze remekeit úgy megszerette, hogy mint nyolczvan éves ember is visszavágyott és még egyszer visszament oda. Kisebb dolgozataiban is előszeretettel foglalkozott az olasz renaissance-al s annak vonatkozásaival a magyar művészethez; utolsó fölolvását társaságunkban öt évvel halála előtt, az olasz szellemtől érintett magyarhoni renaissance-nak szentelte.

Élete második szakában már úgyszólván hivatalával is járó egyik főadatának tekintette nagy művészettörténeti ismereteit, tapasztalatait s kutató, vizsgáló munkásságát a hazai régészet anyagának minél teljesebb föltárására s földolgozására fordítani. Már az 1876-iki budapesti régészeti congressus alkalmával fölhívta minden nemzetbeli szaktársai figyelmét a magyarországi őskori rézleletekre; később, 1883-ban egy német nyelven is megjelent monographiát szentelt e tárgynak,² melyben kimutatta, főkép a magyarországi leletek alapján, hogy, a mit addig a régészek nagy része nem akart kétségtelennek elismerni, a kőkor és bronzkor között volt egy rézkor, melyben az ember fegyverei, szerszámai és ékszerei anyagául rezet használt, ön-

¹ Marc Antonio Raimondi és iskolája: a *Budapesti Szemle* 1873. évfolyamában. Az archæologiai leletekről Winckelmann ideje óta, az Akadémia 1874-iki közülésén. Adalékok a hazai műtörténelemhez, *Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1874. Két középkori olasz művész magyarországi viszonyairól: *Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1874. A muzeumokról (*Úti vázlatok*). A Corvina maradványai: *Magyar Könyvszemle*, 1877. Az ötvösműkiállítás az egyház szempontjából: *Harmónia*, 1884 márczius. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről: *Akad. Értekezések*, 1888., 1889. A villa, kulturtörténeti adatok: *Pesti Hírlap*, 1889 ápril 21. A renaissance Magyarországon, felolvasás a Kisfaludy-Társaságban 1892-ben.

² A *rézkor Magyarországon*, kiadta a Tudományos Akadémia archæologiai bizottsága, 1883.

nak hozzávegyítése nélkül. Fontos tudományos vitakérdést döntött el tehát Pulszky e tanulmányával, melynek tárgyát még későbbi nagy régiségtani munkájában is jobban megvilágította.

Midőn ugyanis az Akadémia a Semsey Andor nagyszerű adományából 1890-ben pályázatot nyitott különböző szakok hazai tudományanyagának magasabb igényű kézikönyvek alakjában való földolgozására, az archæologiai díjért a hetvenhat éves Pulszky Ferencz fiatalos becsvágygyal pályázni kívánt s élete utolsó éveit egy terjedelmes mű megírására fordította, mely mintegy régészeti és művészettörténeti végrendeletéül volt szolgálendő, s melynek első elkészült példányát még halálos ágyán láthatta.¹

Az Akadémia a pályázat kiírásánál az Archæológiának a legtagabbkörű értelmezést adta s befoglalta azt is, a mit közönségesen a művészettörténelem körébe szoktunk utalni, vagyis megkívánta, ogy a mű az őskortól egész a XVIII. század végeig kiterjesszkedjék.

Pulszky a Hesiodos mondásából, mely szerint «a félrész több az egésznél» indulva ki, nem is gondolt arra, hogy ily óriási földadatot legfőlebb százötven ív terjedelemben oly teljesen és egységesen oldjon meg, hogy annak részletei egyenletesen és arányosan illeszkedjenek egészszé; hogy e kézikönyv töltse be a kutatás új eredményeivel hazai művészettörténeti ismereteinknek ma még mutatkozó összes lézagait; s másrészt nem akarta elmulasztani az alkalmat arra, hogy különösen őskori archæologiai tanulmányainak bő anyagát élete végén rendszeresebben s teljesebben összefoglalja. Megírta tehát a művet úgy, hogy annak első kötete terjedelmesen tárgyalja a kőkort, rézkort, bronzkort és vaskort, a második pedig a népvándorlási emlékek ismertetése után egyes czikkeken foglalt műtörténelmi tanulmányokat közöl Szent Istvántól II. Józsefíg, melyek ki nem merítik e hosszú kor egész anyagát, de körülbelül a legjavát nyújtják annak, a mit hazai művészettörténetünk eddig föltárt és megismert.

Ha Pulszky ez utolsó műve nem is elégitett ki minden hozzáfűzött várákozást, nagybecsű mindenesetre hazai archæológiánk művelőire, sőt minden művelt olvasóra nézve s hatalmas emléke kiterjedt tudásának s élete végperczéig meg nem tört munkaerejének.

Mert munkaereje meg nem tört mindvégig, a mint meg nem tört életkedve sem, az élet becsébe vetett hite, a sorstól ráért minden megpróbáltatás, vesztesség és csalódás ellenére. Ő e tekintetben

¹ Magyarország Archæológiája, Budapest, Pallas, 1897, két kötet sok rajzzal.

is hasonlított a renaissancenak, melyet úgy szeretett, nagy alakjaihoz, ép úgy, mint szellemének és műveltségének sokoldalúságában, mondhatni egyetemességében. Ezt az egyetemességet, ép úgy mint a tudomány kezelésének azt a népszerű, könnyed módját, mely őt jellemezte, kicsinyelhetik azok, a kik a tudósságot csak az egyoldalúságban, a tudományos komolyságot csak a pedanteriában látják. Mi hálásan gondolunk arra a szép példára, melyet ő az írói hivatás és a nemzeti irodalom egységében hívóknak adott, azzal, hogy világszerte tekintélyes tollával sohasem törekedett csak a beavatottak szűk körének elismerésére, hanem az egész művelt magyar közönséget akarta szolgálni.

Írói jellemzésében, e megemlékezés keretében tartózkodtam minden túlzástól és mértéktelen dicsőítéstől. Előttem állott ő maga, ki a leplezetlen igazmondás barátja volt, ki följegyezte önönmagáról a rosszat a mit róla mondtak ép úgy, mint a jót. Az ő objectiv természetű gúnynyal fordulna el attól, a ki őt fölületes dicsőhymnuskal akarná jellemezni s másrészt, azt hiszem, nagyobb alakja volt ő hazánk újabbkori politikai és kulturtörténetének, semhogy az utódok számára mesterséges talapzatra kellene őt állítanunk.

Egész pályáját, elért eredményeit s élete művének becsét egybevetve, azt kell találnunk, hogy hazája bizony adósa is maradt egygyelmással. De mégsem hiszem, hogy keserűséggel szívében szállott volna sírjába. Még látni vélem hideg, skeptikus, fölényes s mégis humoros mosolyát, melylyel a távolodó idő sűrűsödő ködén át reánk, kortársaira tekint, mintha azt mondaná: «Tudom, hogy bár kevés dicsőség környezett életemben, a mit tettem, a mit alkottam és hátrahagytam, azt a magyar ismerni, becsülni és használni fogja akkor is, mikor sokaknak, kiknek élete csupa tömjénfüstben telt el, alakjára rég a feledés homálya borult.»

LEVÉL GYULAI PÁLHOZ.

ÁBRÁNYI EMILTŐL.

Hizelő szót nem kértél és nem adtál.
A kontárságtól mindent megtagadtál,
Bárhogy könyörgött és bókolt neked, —
S kéretlen is dicsértél verseket,
Ha zord költőjük jól végezte dolgát.
Ítéleted páncélján nem hatolt át
A síma szó. Csak szégyenére vált,
Ha ostromolta vas Gyulai Pált!

De nem hizelés az a hódolat,
A mit megtért ellenfél szíve ad,
A ki magában tisztán látja most
A régi léhát, gőgöset, zavarost,
És szigorúbban gyűlöli a rosszat,
Mint te, mikor legjobban ostromoztad!...
E szív, mely hozzád most repesve száll,
Szeretni tud csak, agg Gyulai Pál!

S én most neked mért is hizelgenék?
Lelkem heves dicsvágyban már nem ég, —
Békére vágyik, nem magasztalásra!
S te, kedves szomszéd, Lányfalú Horácza,
Inkább nyesel magad-ültette fát,
Mint irodalmi kinövést, hibát!...
Kis kerted csacska dalosainál
Inkább időzöl, bölcs Gyulai Pál!

Bús évek száma, gond, tapasztalás
Sok szép ábrándot mély gödörbe ás.

A glória, a mit magunknak szőttünk,
 Lidérczként tánczol, rebben szét előttünk.
 De az idő megnyitja a szemet,
 Hogy jobban lásson gazdag érdemet.
 Előttem is százszor tisztábban áll:
 Mi vagy te nekünk, agg Gyulai Pál!

Igazságvédő lelkiismeret,
 Hűség, mely ritkán, de nagyon szeret,
 Nyílt szókimondás, férfias ige,
 Valódi érték finom mérlege,
 A hol kitűnik: sok haszontalan,
 Csillámló fém közt mi a szín-arany!...
 Termékeny ész: alkot, mikor bírál!
 Így állsz előttem, agg Gyulai Pál!...

Tündöklő jellem észak-csillaga.
 Kérlelhetetlen, mint a gúny maga,
 A hol nagy szó van s hitvány, törpe tett.
 Szemérmes, kényes, büszke becsület,
 Mely önmagán foltot nem ejt, se másón!
 Éber vigyázó minden állomáson,
 A hova hívják és a hova áll —:
 Így látlak téged, agg Gyulai Pál!

Villám, ha szájhős nyegleségre vág.
 Szelíd ború és játszi mélaság.
 Ha gyönyörű párjához énekel,
 Vagy ah! árváit altatgatja el!...
 Csapások érik —: sírva megy tovább
 Az élet útján... de szilárd a láb,
 Erős a fej, és nem roskad a váll!...
 Így jársz e földön, agg Gyulai Pál!

Mint a fiú, a kít az apa ver,
 Míg megjavúl a vásott siheder:
 Utóbb, mikor már célhoz érkezett,
 Hálával csókol apjának kezét,
 S vidáman méláz áldott ütlegén —:
 Magamban sokszor fölsóhajtok én:
 Bizony! Bár többször vertél volna ránk
 Hasznos botoddal, Gyulai apánk!

És fölkiáltok: Mért nem jössz elő?
 Korbácsra-méltó, aljas verselő,
 Kánkán-poéta hejh van itt elég!
 Hazát, hitet gyalázó csöcselék!
 Egészen romlott s félőrült csapat,
 Mely durván bögi, hogy minden szabad,
 És czédaság a legfőbb ideál!
 Ha csapnád őket, agg Gyulai Pál!...

Ó hogyha jönnél, mint vén Toldi jött,
 Szétütni e visongó nép között!...
 Ha — díjazván a fajtalan danát —
 Tollas botod fejúkhöz sujtanád!...
 Ha nyolczvan-éves, üde ifjuságod
 Megszégyenítné ezt a féreg-rágott
 Ifjoncz-hadat!... Ha mintát állanál
 A férfiságból, agg Gyulai Pál!...

Későre jár. Megy lefelé a nap.
 Soracte csúcsa mindig havasabb.
 Lassúbb ütemre lejt a lusta vér.
 De mielőtt halk táncza véget ér,
 Vedd ezt a búcsút!... Tudd meg, nemes agg:
 Így néztelek és így csodáltalak,
 Mikor tünőben volt a földi álom,
 S ébredni kezdtem, én Gyulai Pálom!

Ha ájtatos vágy, buzgó kegyelet
 Csodát tehetne, mint valaha tett:
 Ez a szegény, kopár episztola
 Hogy átváltoznék!... Mindenik sora
 Özvegyszobád egy-egy virága lenne,
 És harmatúl könnyem ragyogna benne...
 Minden strófája nyíló rózsaszál:
 Szép, ősz fejedre, agg Gyulai Pál!

MESE.

HERCZEG FERENCZTÓL.

Ampeluna városának ősrégi gót temploma előtt mindennap egy koldusleány jelent meg. Ez a leány mindenben különbözött a többi koldustól. Fiatal és szép volt, akár a májusi reggel. Kis aranykoronát viselt a fején; a rongyos és foltos köntöse pedig liliomokkal telehímzett, drága selyemből készült. A meztelen lába oly keskeny és fehér volt, a milyen csak az igazi királyleányoké lehet.

Senki sem tudta, hogy mi a neve és hogy hol lakik. Mosolygó szájjal és könnyes szemmel állott a koldusok sorfalában. Ha szóltak hozzá, nem válaszolt, csak lehajtotta fejét és elpirult.

Mindenki kedvelte a bájos és alázatos koldusleányt. A polgárok bőven megajándékozták, sőt koldustársai is megosztották vele filléreiket.

A pénzzel, a mit szerzett, elment a mészároshoz, a pástétomsütőhöz és a borárushoz. Finom ételeket és drága boit vásárolt. Azután kiment a város kapuján és eltűnt a nagyerdő irányában. Hogy hol jár, mit csinál, azt senki sem tudta. Következő nap reggelén azonban ott állott megint a templom kapuja előtt. Mosolygó szájjal, könnyes szemmel, némán és alázatosan, koldulva.

Akkoriban történt, hogy egy ampelunai deák, a ki Bolognában tanult, hazakerült a szülővárosába. A deák afféle csélesap legény volt, hirhedt szoknyavadász, a ki egy csinos nő mosolyát többre tartotta Platon minden bölcseségénél. Meglátta a koldusleányt a templom előtt és a kalandos vére egyszerre forrni kezdett. Nem is volt nyugta, míg a végére nem járt a koldusleány titkának.

Egy napon megleste a város kapuja előtt és titokban követte útjain. A leány az ampelunai nagyerdőnek vágott. A nélkül, hogy egyszer is visszanezett volna, gyorsan surrant tova az öreg fák között és nem is vette észre, hogy a deák nesztelen macskaléptekkel oson utána.

A koldusleány végül egy sziklabarlanghoz ért. A deák, a bokrok között kúszva, óvatosan megközelítette a barlangot. S ekkor valami képtelen dolgot látott.

A barlang lakója egy förtelmes óriás. A teste oly szörnyen puffadt, mint egy nagy hordó. A feje akkora, mint a dézsza. Savószinű, alattomos és kegyetlen tekintetű szeme van; a nagy szájából ujjnyi hosszú fogak meredeznek elő. A szörnyeteg tunyán, lomhán és gőgösen kuporodik a földön.

Most eléje térdepel a szép koldusleány és alázatosan följánlja neki az ételt és a bort. Az óriás egy percz alatt mindent fölfal és lenyel. Azután mérgesen rőfögni kezd. Látszik rajta, hogy kevesli azt, a mit kapott. Hogy megbékítse, a leány aranyhúru lantot vesz elő és édes dalt penget. Az óriás elálmosodik a zenétől, majd hortyogni kezd. A leány leteszi lantját és egy pávatollas legyezővel csendesen hűsíti a szörnyeteg arczát. Közben végtelen gyöngédséggel nézi, miközben szakadatlanul peregnek a könnyei.

A deák eleget látott. Most már tudta, hogy a koldusleány elátkozott királyleány. Vissza szaladt a városba, ott összegyűjtötte barátait és mindent elmondott nekik.

Ampelunában nagy felháborodás támadt a hír nyomán.

— Ezt nem lehet tűrni! — kiáltozták az emberek. — Fel kell konczolni a gaz óriást, meg kell szabadítani a királyleányt! Nem járja, hogy a szegény, szép gyermek koldulva megalázza magát csak azért, hogy egy utálatos szörnyeteget hízlaljon!

És akadt három bátor ember, a kik esküt tettek, hogy ki-mennek a nagyerdőbe és fegyveres kézzel megváltják a királyleányt. A három vitéz: a deák, egy híres katona és egy gazdag nemesember.

A deák kalauzolása mellett meglelték a barlangot. A szörnyeteg éppen jóllakottan hortyogott, a királyleány pedig legyezte arczát.

A szabadítók fegyveres kézzel készültek megrohanni a szörnyeteget, midőn a leány észrevette őket a bokrok között és eléjük lépve, suttogó hangon megszólította őket:

— Mit akartok itt, jó emberek?

— Meg akarunk váltani szörnyű rabságotból, királynő! — válaszolt a deák.

A leány szeme felragyogott.

— A ki ezt megteszi, az életében mérhetetlen boldogságot, holta után örök dicsőséget nyer! — mondta,

— Mi megtesszük! — fogadkozott a három szabadító.

— Tudnotok kell, — folytatta a leány, — hogy rabságomból csak szabad ember válthat meg. Szabad férfi fegyverével szemben védtelen és tehetetlen a szörnyeteg. A ki azonban közületek netán maga is rab, az fusson e helyről, mert szörnyű halállal hal meg.

— Akkor örülj a megszabadulásodnak, királynő, mert mi szabad emberek vagyunk mind a hárman! — kiáltották az ampelunabeliek.

A leány egy félénk pillantást vetett az alvó óriásra és ajkához emelte ujját.

— Biztosak vagytok benne, hogy szabad emberek vagytok? — kérdezte halkán. — Mert sok ember lealázó rabságban él, bár maga nem ismeri zsarnokát. Sok ember szabadnak vallja magát, bár életének titkos barlangjában egy förtelmes és örökké éhes óriást szolgál.

— Hogy érted ezt? — kérdezte zavartan a deák.

— Van ember, a kinek zsarnoka az érzékiség. A koldulásnál is rútabb mesterségre vetemedik, hamisan esküszik, csal, rabol, csak-hogy hízlalhassa a szörnyeteget...

E szavaknál a deák elhalványodott és hüvelyébe rejtette kardját. A leány pedig folytatta:

— Más ember zsarnoka a hiúsága, melynek mindent föláldoz. A harmadiké a kincsszomja...

A hiúság szóra a katona, a kincsszomj szóra a nemesember eresztette le fegyverét.

A mese nincs tovább. Való igaz, hogy a három levente meg-gondolta magát és nem támadta meg az alvó óriást.

Csendben és kedvetlenül tértek haza a városba. Mondják, hogy a szép királyleány ma is várja még szabadítóját. Ampeluna polgárai közül azonban egyik sem mert még kimenni az erdőre.

A RÓZA ÚTJA.

JAKAB ÖDÖNTŐL.

Hűvös, borzongó őszi nap volt,
Mogorva kedvű, fénytelen,
Könnyező felhők résztvevően,
Tisztes fekete ünneplőben
Jöttek és mentek az egen,
Lelkendező, bús rémülettel
Sírtak, jajongtak a szelek,
A kerti fákról életúntan
Hulldogáltak a levelek.

S a míg őt minden így búsulta,
Elindult Róza a nagy útra,
Melyre csupán csak az mehet,
A ki előbb e szép világban,
A halál pályaudvarában,
Sok küzdelemmel, szörnyű drágán :
Szenvedések és könnyek árán
Váltott magának már jegyet.
Aztán a keskeny sírajtón át,
Bárhogy öleltük koporsóját,
Eltűnt sietve szem elől,
Hogy lent a csendes öltözőbe'
A durva földi mezt leöltve,
Angyalok szárnyát vegye föl,
És a szeplőtlen, könnyű szárnyon
Korlátlanul el messze szálljon,
Feledve mindent, mögötte mi van,
S míg az Úr színe elé nem lép :
Ott bújdossék a végtelenség
Fenséges, fénylő csarnokaiban.

Eltűnt ő másnak, eltűnt hirtelen
 A semmibe, de nem tűnt el nekem,
 S nem is fog végkép eltűnni soha!
 Egész világ őt bár felejtí :
 Előlem el nem fogja rejtni
 Sem tér, sem idők távola.
 Világos nappal, sötét éjszakákon
 Én látni fogom úgy, a hogy most látom
 Mindig, a merre megy ;
 A messzeség megbéníthatja végre
 Szemem, hogy őt már tovább ne kísérje,
 De álmaim' nem béníthatja meg !

Ob, látom én, jól látom én
 A napszak minden idején,
 Hogy Róza merre mén !
 Ott a magasban, ott repül,
 Halkan suhanva, egyedül,
 Teste áttetsző pára csak.
 Csak az mutatja, merre lebben,
 Hogy ott az éther fehérebben
 Káprázik, a hol elhalad.
 Előtte, fönn s a mélybe' lenn
 Ködlik a roppant végtelen,
 S melyek szanaszét elterülnek :
 Lila mezőin a nagy úrnék
 Csillagrózsák virítnak mindenütt,
 Kisebbek itt, nagyobbak máshelyütt,
 Mintha csak az ő örömére
 Virágot szóránának feléje,
 Piros rózsákat az egek
 Kertjéből angyali kezek.
 És ő csak száll, száll gyorsan az örök
 Mezőkön át a tűzrózsák között,
 Nem is sejtve, hogy azok a rózsák ott
 Nem rózsák, hanem bolygó porvilágok,
 Hol a halandók ép úgy szeretnek,
 Hol a halandók ép úgy temetnek,
 Mint a hogy itt mi szereténk,
 Mint a hogy itt én temeték !

Ott is mindenütt zord, rideg
 Harczban vívódnak a szivek,
 A bűn verekszik az erénnyel,
 A kedv újjong, a bú veszékel
 S jajgatnak szörnyű, nagy tragédiák;
 És a lármából, a mit ütnek,
 A végtelenbe mindenünnet
 Egy-egy töredék hang kivág,
 S e sok kóbor hang ott a magasságba'
 Összeolvadván lágymarmóniába:
 Lesz belőlök szférák zenéje,
 Mely — mint kertet a köpük méhe,
 Míg pompájában áll a nyár —
 Szelid ütemmel zöngve-bongva
 Körülszáldossa és bezsongja
 Az utat, a hol Róza jár.

És Róza csak megy, egyre megy tovább,
 Elhagyván tenger világok sorát,
 S villanva újabb világok között el:
 Találkozik tömérdek üstökössel,
 A mint e vándor, ős Ahasverek
 Száguldozva keresnek nyughelyet.
 A gondolat és legmerészebb álmok
 Határain ő immár rég túl szálldos,
 Mikor egyszer csak változik az úr:
 A távlatok mind távolabbra nyílnak,
 A fényözön mind fényesebbre virrad.
 S a mindenség mind szebb ünnepet ül!
 Még csak most tárul, most kezdődik el
 A nagy csodáknak legnagyobb csodája,
 Mert az a táj az Úr lakának tája,
 Fehéren lengő fénymezőivel!
 Apró világok ott már elmaradtak,
 De sűt világa rengeteg sok napnak,
 Alázatosan melyek ott tanyáznak
 Pórázain az Úr akaratának,
 Várva békén, míg bölcs parancsa szól,
 Hogy ez, vagy az, gyors útra szállva,
 Mécseset vigyen az égboltjára

Egy új világnak, mit kegyelme
Ép most teremte valahol.

S ott a körülte égő naptekék
Világán Róza csak halad elébb,
Mindig elébb, míg utoljára
Szivárványíves kapuihoz ér
A rég sóvárgott mennyei szent honnak,
Hol az örök üdv forrási buzognak,
S jutalma várja erényeieir'.
Itt az Idő is, eddig úti társa,
Búcsút vesz tőle s elmarad,
Mivel az Úrnak üdvlakába
Az Időnek belépni nem szabad.
De Rózának a mennykapu kitárul
És ő eltűnik ott a kapun át,
Hogy bent, a zengő fénytengerben,
Vígan még gyorsabb szárnyra keljen,
S repüljön boldog himnuszok között
Az örök élet virányi fölött,
Míg meg nem látja Isten trónusát.

Oh, messze ment ő, szörnyű messze ment el,
De nékem azért csak mégsem vezett el,
S hiszem: ha egykor én is elmenendek,
Bármely pontján lesz a nagy végtelennek,
Az utat hozzá megtalálhatom,
Mert mindenütt, a merre szálla,
Mint hajó mögött vízbarázda,
Sötét ösvény maradt utána:
Az én végtelen éltet élő,
Őt a mennybe is felkiséző
Sötét, fekete bánatom!

VÖRÖSMARTY MIHÁLY EMLÉKEZETE.

Beszéd a Gyulai-serleggel az ünnepi lakomán.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Tisztelt Társaság!

Ez a serleg ma harmadszor van a kezemben. Én voltam az első, a ki felköszöntőt mondtam vele Gyulai Pál tiszteletére, kinek írói aranyünnepé alkalmából készült. Sok felköszöntő hangzott el azóta ezzel a serleggel, de egy sem, a mely nagyobb nevet ünnepelt volna annál, a kiről nekem ma megemlékezni tisztem. Engem tisztelt meg a társaság bizalma, hogy Vörösmarty emlékezetét újítsam meg mai lakománkon, tán azért, mivel ebben a megifjodott társaságban ma valószínűleg én vagyok az egyetlen, a ki Vörösmartyt szemtől-szemben látta, a ki vele szót váltott, a kit az ő jóságos, de már révedező, fáradt tekintete valamikor ért. Nem akartam kigondolt beszédre készülni. Azt tartottam, hogy az ő nagy nevéhez jobban illik elmondanom azt, a mit szinte önkénytelenül hí ki lelkemből, érzéseimnek és meggyőződéseimnek világából ez az alkalom és ez a kör, mely mindig érezte, irányzólag érezte Vörösmarty szellemének erejét, melegét és fényét.

Pályám elején hosszú ideig kísért annak a, mondhatom, szomorú képnek az emléke, melyben az én gyermeki szemeim előtt valamikor Vörösmarty, a korán elfáradt, megroskadt költő megjelent: a testi és lelki szenvedésnek megdöbbenő képe. «Fogytán volt napja, fogytán szerencséje, vén gúnyája leszakadt.» Idegenül, betegesen, keserűen botorkált sírja felé egy szép világ romjain, melynek alkotásában egykor fő része volt. Mily zordon emlék! Ez az emlék sokáig nyomta szívemet, sokszor remegtette képzeletemet, mikor az írói pályára gondoltam. De a sötét kép mindig jobban és jobban oszlott, mindig több és több fénysugár fonódott bele s utóbb egy ellenállhatatlan hevítő és vakító glória foglalt magába mindent, a

mi benne szomorú volt s előttem csak a nagyság és dicsőség képe maradt, egy írói pálya egész grandiozitásának képe, mely a magyar költészetben, a magyar irodalomban először Vörösmarty pályájában jelenik meg.

Vörösmarty a magyar szellem fejlődésében nemesítőleg, alkotólag olvadt be a magyar közéletbe, melynek eszményeit, törekvéseit, gondolatait és hangját inkább velőig ható, inkább szíveket rendítő módon senki ezen a nyelven nem fejezte ki. Nem emelem ki, nem fejtegetem írói kiválóságait; nem szedem elő a mohamedán olvasónak mind a kilenczvenkilencz szemét, hogy elmondjam rajta a halhatatlannak mindazon jelességeit, melyeket mindnyájan ismerünk. Csak egyszerűen utalni akarok arra, a mi legfontosabb, reámutatni mint a magyar irodalom, a magyar költészet egyik legnagyobb mesterére. Ő volt eddig a magyar költői nyelvnek legnagyobb művésze. Ő volt magyar nyelven a gondolatok, formák és hangok leggazdagabb és legváltozatosabb körének kifejezője. Költészetünk nemzeti irányának, mely aztán olyan dicsőséges utat vett, ő volt leg hatalmasabb alapvetője. Ő volt a magyar hazafi-érzésnek legmélyebb tolmácsa, a maga egész teljességében és sajátosságában, a mint a *Szózat*-ból zeng fülünkbe. Nem akarom mindezeket ismertetni, fejtegetni, csak arra utalok, hogy a mint Vörösmarty az egész magyar életnek egyik legnagyobb erkölcsi mestere, költőink között talán legnagyobb: az irodalom erkölcsének is — és ez az, a mire különös súlyt kívánok helyezni, — az irodalmi élet etikájának is legnagyobb hirdetője és példája.

Legnagyobb képviselője és útmutatója az irodalmi fejlődés legnemesebb, legtisztább erkölcsi tényezőjének. A mi ebben a fejlődésben etikailag nagy, felemelő, példaszerű, csodálatos: az Vörösmarty írói személyiségében, a maga írói pályájának felfogásában, író társai iránt való viszonyában fényesen nyilatkozik meg. Mi ebben a tekintetben Vörösmarty? Olyan példa, mely szinte eszmévé finomultan ragyog előttünk. A maga személyes életét, ennek a személyes életnek, bár legnemesebb értelemben vett érdekeivel egészen beolvasztotta az őt hevítő eszmébe. Azzal a rajongással szemben, a melylyel ezt az eszmét táplálta, a maga érdekeinek különérzése valósággal szertefoszlott. Ha van ilyen példa a világirodalomban, a költők között, kiket hiú népnek mondanak, a legnagyobbak, a legdicsőbbek egyike kétségtelenül Vörösmarty példája.

Vörösmarty érezte, tudta, — hogyan érezte, hogyan tudta volna! — mi az írói nagyság, az írói dicsőség, halhatatlanság. Kész szívvel jövendölte meg ezt a halhatatlanságot, vagy nyújtotta már

koszorúját azoknak, a kik szívéhez, érzéséhez, képzeletéhez közel voltak. Nemcsak Zrinyiről írja híres emlékkölteményében a következő sorokban :

... Áldva füzünk szent emlékedre borostyánt,
És az idő röptét terhes bánattal elállván,
Kérdjük ohajtva : vezér költőt még ád-e hasonlót
Hozzád, hajh ! te korán elirigylett fénye szemünknek !

Nemcsak Berzsenyit gyászolja így :

Most síri éjjél leplezi a jelest ;
De a sötétlő bús ravatal fölött
A halhatatlanság füzére
Sorsot, időt mosolyogva fénylik.

Nemcsak vezérének, a pályája derekán letört Kisfaludy Károlynak nagy emlékét, «időt múltó szellemét» hirdeti a magyar költészet tovább-éltében. De még olyan szerényebb, bár érdemes munkásához is az irodalomnak, mint milyen Vitkovics volt, ilyen bucsúszava van :

Tán első kora, hol szabadabb lesz lenni magyarnak,
S százados álmaiból nemzetisége kitör.
Akkor az élten túl lengő árnyékod örüljön :
A haza hívei közt téged is emlegetend.

A hol körülnéz, a legnagyobbak közt, a kisebb érdemesek közt : pályájukban mindenütt emléküket látja, nevékhöz kötött emlékét annak, a mit tettek, a mik voltak ; a jövő fejlődésében látja és láttatja és láttatni kívánja a szálát, mely az ő személyiségökhöz vezet.

Vörösmarty költészetében a legelső hang, mely nem így fogja fel a nagy tetteknek, a nagy pályának jövőjét, a személyi élet részét a belőle induló vagy tőle munkált fejlődésben : mindnyájan ismerjük, a világköltészet legszebb elegiának egyike az *Utóhang Cserhalomhoz*. Itt magáról beszél és magáról másképen beszél. Ebben az *Utóhangban* mondja el, hogy milyen halhatatlanságot képzelt és melyet kíván ő magának. Cserhalom költőjéről szól :

Őt hamar a sor erős vas karja lehúzza örökre,
És benővik sírját a vad fák ágai : akkor
Még ki fog emlékezni felőle ? Ki tudja, hogy ott is
Megfáradt ember hamvára nehezkedik a domb ?
... Nem tudják, de ne is tudják, csak az ősi dicsőség
Híre maradjon fenn s unokánk tettekre hevüljön.

Íme, az eszme halhatatlansága teljesen megnyugtatja a költőt az ő egyéni elmúlásában. Nem is kíván semmit, csak annak az eszmének a halhatatlanságát, az ősi dicsőség fennmaradt hírének hevítő erejét, melynek szolgálatára áldozta költői munkásságát. Maga a fáradt vándor ezzel teljesítette kötelességét, betöltötte hivatását, bár ne tudja senki, hol nyugszik, senki, hogy ki volt. A jövőbe néz s ennek titkos fátyolán túl képzelete nem szobrot, emlékoszlopot keres, sőt síremléket se: csak a zöld vetést, melynek magját egykor ő is hintette. Lelkét épp olyan őszintén, mint a mily mélyen tölti el ez a gondolat: az eszmébe való teljes és kész beolvadása, a nélkül, hogy ennek az eszmének a történetében személyes nyomot kívánna. Hogy mennyire uralkodott lelkén, az talán legvilágosabban kitetszik abból, hogy ezt a költeményt 1825-ben írta, a *Zalán Futása* diadalának idejében, az ifjúság leghevülekenyebb képzeletének korában, az első költői győzelem mámorában. Mikor Toldy Ferencz a nemzet elragadtatását hirdeti, hogy: megjött a nagy, a rég várt, a halhatatlan epikus, ő csak arra az egy halhatatlanságra gondol, mely e nemzet minden költőjének szívét dobogtatta. Csak az eszme, az eszmének a halhatatlansága fekszik a lelkén; a maga személyi pályája, nevének emléke ennek örök világosságában merüljön el. Életének ebből a korszakából való a *Buvár Kund* balladája is. Kund, a ki megmenti a hazát, mikor végrehajtotta nagy munkáját, félreáll és eltűnik. Ilyen Buvár Kundnak képzele, sőt akarja magát Vörösmarty.

Hogy ezt a teljes önzetlenséget, az eszmei törekvésnek ezt a föltétlen uralmát a személyi élet érdekei, vágyai, sőt ösztönei felett milyen komolyan vette, milyen nemesen és szentül érvényesítette az életben, arról megint baráti viszonyai tanúskodnak. Csak Petőfivel való viszonyát említem. Ennek a viszonynak igazi megértésére jusson eszünkbe, hogy Vörösmarty képzett és éles ítéletű kritikus is volt. Mindenesetre egyike a legtudatosabb, legtanultabb magyar költőknek, a ki kétségtelenül tisztában volt a maga költészetének értékével és helyével, a maga költői tehetségének természetével és határaival. Akkor, a negyvenes évek elején, a nemzetnek első, legünnepeltebb költője; de ha volt valaki Magyarországon, a ki sejtette, érezte, sőt tudta azt, hogy abban a rongyos fiúban, a ki Debreczenből gyalogolt ázva-fázva Pestre s utolsó reménységével és első verskötetével hozzá kopogtatott be, hogy ebben a fiúban a jövő legnagyobb magyar költője rejtezik, a ki egy időre még az ő dicsőségét is el fogja homályosítani: az Vörösmarty volt. Vörösmarty ebben a tudatban törte ennek a fiúnak az útját, kinek legelső verseit is az ő éles szeme és nemes szíve vette észre; a későbbieket, különösen a *János vitézt* is

ő dicsérte legmelegebben; első gyűjteményét ő vitte el a Nemzeti Körbe, ő szerzett kiadót neki s ezzel úgyszólván ő indította halhatatlan útjára. Kiállotta a nagy szívek tűzpróbáját is: a feltékenység és keserűség kísértéseit. Az után a verses támadás után, melyet Petőfi intézett hozzá, az 1848-iki országgyűlés egy szavazása alkalmából, keserűen panaszkodtak Petőfira Vörösmarty barátai, családjának tagjai s mikor Vörösmartyt nyugalomból és Petőfi iránt való rokonszerzéséből nem sikerült kiragadniok, költői hiúságával, nem, legmúltabb önérzetével próbálkoztak meg. Elmondták neki, hogy Petőfi azzal dicsekedett, hogy ő különb költő, mint Vörösmarty. Erre a költőfejedelem egészen hiteles feljegyzések szerint azt válaszolta: «Hála Istennek! Nem is szeretnék úgy halni meg, mint Magyarország első költője». Íme a hazafi, ki nemzetének dicsőségét jobban szereti a magáénál; a költő, kinek a költészet drágább a maga hírnél; íme az igaz ember, a ki igazán szereti a jövőt.

Mai beszédemben, elnöki megnyitó szavaimban azt a kapcsolatot törekedtem egy és más szempontból megvilágítani, a mely irodalmi törekvéseinket szükségkép, szinte természeti szükség szerint a múlthoz fűzi. De annak az alapvető érzésnek, mely szellemi életünkben és ennek irodalmi ágában is elejétől fogva uralkodik, irányzó és termékenyítő mozzanata nemcsak a múlthoz, hanem a jövőhöz való kapcsolódásunk érzése is. Nemcsak azokhoz való tartozásunknak az érzése, a kik elődeink és mestereink voltak, hanem azokhoz való tartozásunké is, a kik utánunk fognak következni. Vörösmartyban elevenen és mélyen, kezdettől végig él ez az érzés: mikor képzelete a messze múltba ragadja, érzései akkor is a jövőt ölelik. A múlt «vezérköltője» Zrinyi, nem kedvesebb szívének, mint a jövőé, Petőfi. A jövő szinte uralkodik felette. A mint a múltnak szenteli lángelméjét, úgy a jövőbe olvasztja bele a maga egész dicsőségét, sőt a magyarság közjövőjébe a maga személyes jövőjét, a maga emlékét is. Ifjú vetélytársát már mint a jövő nagyságának képviselőjét, mint a tőle munkált szellemi fejlődésnek dicsőséges folytatóját képzelte, szeretete, szinte annyira, hogy a legerősebb sérelmeket is megbocsátotta neki a jövőnek nevében.

Mire tanít bennünket Vörösmarty, a nagy erkölcsi mester, a mint mondtam, az egész magyar ethikai életnek talán legnagyobb költői mestere? Arra tanít, hogy a mint ragaszkodunk hűséggel és szeretettel a múlthoz, éppen olyan mélyen érezzük hozzátartozóknak magunkat az elkövetkezendőhöz, a jövőhöz. Mi egymásután elmúlunk, elavulunk. Nem az a fő, hogy a mi külön mécsünk vagy fáklyánk meddig lobog, hanem az, gyújtottunk-e vele új fáklyákat, melyek

a jövőnek világítani fognak. Pályánk, elején és végén, meleg fényben ragyog, mint a reggeli és esteli égnek rózsás, biboros világossága. Elejét megaranyozza az a szeretet, melylyel régi íróink, elődeink iránt viseltetünk, a kik bennünket arra hittak, hogy ezen a pályán keressük az élet értékeit. A múlt szeretetének s benne fogant törekvéseink fiatal hevének aranyos fénye az, melynél útra indulunk. Pályánk végének is van ilyen igazi aranyos, meleg fénye, a mely besugározza az elmúlásnak képét és kiengesztel a véggel. Mi más ez, mint az a szeretet, melylyel utódaink, a jövő iránt viseltetünk! Ilyen két aranyos napsütés közé esett az a nagy írói pálya is, melyet Vörösmarty pályájának nevezünk. Ilyen aranyos napsütés közt kell indulnia és végződnie az ő erkölcsi példája, útmutatása szerint minden igazi magyar költő, minden igazi magyar író, sőt többet mondok, minden igazi magyar ember pályájának. Vörösmarty nagy emlékére ürítem poharamat!

II.

A HAVI ÜLÉSEK FELOLVASÁSAIBÓL.

CARDUCCI EMLÉKE.

RADÓ ANTALTÓL.

(Felolvasta az 1897 február 27-iki ülésen.)

Tisztelt Társaság! Tíz nappal ezelőtt a soktornyú Bolognában egy aggastyán hunyta le szemeit virradatlan álmra. S e hírre félárboczra bocsátották a háromszinű lobogót Róma Capitoliumán, a firenzei Signoria-palotán és a Márkus-tér fasударain; és az országgyűlés csarnokától fogva az alázatos községházáig a siralom és a dicsőítés szavai keltek s vita csak arról támadt, hogy' tisztelheti meg a nemzet jobban az elköltözöttet: úgy-e, ha a római Pantheonba, Viktor Emanuel, a haza atyja mellé viszi hamvait, vagy úgy, hogy a flórenczi Santa Croce templomban ad neki helyet, Dante, Machiavelli, Leopardi síremlékei szomszédságában? Ez a halott, Önök tudják. Carducci Józsué volt, a költőnek, tudósnak, embernek egyformán nagy. Az ötvenes évek derekától fogva félszázadon át ő volt élő szózata az olasz nemzet lelkének. Abtan a borús korszakban kezdett énekelni, a mikor az egység és függetlenség hangos áhítozására sok helyütt a rabbilincs zörgése és a hóhérbárd suhogása adta meg a választ, a mikor az összeesküvés titokzatos csöndjében s a forradalmi csaták zúgó viharában, a nesztelen diplomáciai fortélyoskodások és a mártírok rivalgása között lassan-lassan kezdett testet öltetni a harmadik Itália: a Césarok, a pápák Itáliája után az egységes és szabad olasz nemzeté. A hősök és vértanúk, a diplomaták és összeesküvők munkája csudás volt; de Garibaldi és Cavour, a Mamelik és Cairolik mellett, hogy valóra váljon az a nagy jelszó: «Roma o morte!», «Róma vagy a halál!»: ott kellett állnia a költőnek is, tüzes strófáival lázba hozni az élőket és örök dicsőséget szerző himnuszokkal adózni az áldozatoknak.

Az olasz szabadságharczok hosszú sorozatának 49 utáni részében, egész addig a napig, melyen a Porta Pia résén át az olasz ber-

saglierik bevonultak az örök városba: Carducci éneke volt a hadi kürt, melynek riogása legállhatatosabban ismételte: «Tra oppressori ed oppressi — Non pace mai, ma guerra!» «Elnyomottak s elnyomók közt — Soha béke, egyre harcz!» Legelső kötetének ez volt az alaphangja: a szabadság, mely nélkül az élet silány, s a zsarnokgyűlölet, mely szilajabbul tán csak Petőfi kobzán tudott megcsendülni. Szavója fejedelmének ő dalolta a legizzóbb hangokon: «Fuvad meg trombitáid — A legutolsó megváltó tusára!», a Habsburgoknak ő kiáltotta a legtöbb keserűséggel: «Mert hol Ausztria van, ott a pokol!», tőle kapta a legszebb paeánokat a caprerai oroszlán, a mikor «harczot szimatolva, hatalmas ordítással fölemelte fejét», Montebello, Palestra, Magenta, San Martino és annyi más harczter szentelt göröngyei fölött az ő múzsája mondotta el a legihlettebb áldást.

Ez volt Carducci, alkotásai első időszakában, melyben folytatnia kellett az olasz lirának azt az ősi hagyományát, hogy a szabadság-bajnokok kardpengését dalpengéssel kísérvé. De felviradt 1870 szeptember 20-dika és a költő nemzeti politikájának legmagasb ideálja, a nagy, szabad, egységes Olaszország meg volt valósítva. Ettől fogva gyéribb lesz kobzán a politikai ének; mind erősen hatalmába keríti a hellen világ tiszta derűje és harmoniája, és lassan-lassan kiformalódik költészetében az az új-klasszikus irány, mely szemben a petyhüdt romanticizmussal az élet örömét és a Szép kultuszát hirdette. Hazája sorsa még most is dalra ihlette ugyan, a nemzet örömnepéin és gyászos éjszakáin még most is meg-csendültek tömör strófái; de immár énekelt csöndesebb és szelidebb hangon is, édes-bús szerelmi emlékekről, az ijúkor áprilisának arany-sugarairól, szülőföldje határának, Versilia vidékének hullámozó vetéseiről, a kis pagony melleti tenger apró bárkáiról, meg a falusi temető hívogató csendjéről. És hallgatta a Bolgheri előtti cziprusfák lombjait, melyek csábították, hagyja el a nagy tusákat és jöjjön pihenni árnyékukba:

«Mi és a tölgyfák, te szomorú ember,
Majd meghallgatjuk, hogy mi bánt, mi tép;
Nézd, milyen csöndes, milyen kék a tenger,
És benn a nyugvó nap mi csodaszép.

Nézd, mindütt hogy' csattognak fürgé szárnyak,
Halld, hogy esivog a sok veréb-csapat,
Halld éjjel majd dalát a csalógánynak . . .
Ej, hadd el a gonosz ábrándokat . . .

Maradj, s mi holnap délben, ha a ménes
 A tölgyek árnyékában összegyül
 S a síkon, a mely csupa árny meg fény lesz
 A némaságba egy hang sem vegyül,

Majd eldaloljuk, közte földnek s égnek
 Hogy zengenek örök melódiák,
 Míg, fátyolukkal legyezgetni téged
 Kilép a szilfából a sok driád;

És az örök Pán, egymagába járva
 Déltájt a puszta síkon s ormon át,
 Majd elmeríti szent harmóniába
 A te sok gondod küzködő hadát . . .

Igen, a driádok és az örök Pán világába röpítette legörömes-
 tebb képzelete, a hol a görög múzsák a görök formákra is megtaní-
 tották kobzosukat. S a mit előtte sokan hasztalanul próbálgattak, ő
 bele tudta vinni az olasz lirába a lenge sapphikust és a komoly
 alkaeosi sort, teremtő lángelmével új dallamokat és velök új metrikát
 is adva nézetének.

A viharzó indulatú forradalmi költő, a szent hevületében buzo-
 gány-csapásokat osztogató satirikus így találta meg az utat a horá-
 cziusi derűhöz, a Goethe klasszikus nyugalmához. De bár hangja az
 idők folyamán változott is, költészetében mindig az emberiség leg-
 szebb ideáljait szolgálta. Az, a mit ő maga írt Dantéről: «O re del
 canto che più alto mira», «Dalnokkirály, ki legmagasbra czéloz»,
 órála is szól. Senki nálánál nem fogta fel tisztábban a költő hivatá-
 sát: a legnemesebb érzést, a legbeseb gondolatot a legművészibb
 formába önteni. Senki tudatosabban nem állt annak az örök igaz-
 ságnak szolgálatában, hogy a nemzet megújulásának legbiztosabb
 előkészítője az irodalom megújodása. S e hivatás méltóságának érzé-
 sében senki nem tartotta távolabb palástjától az utca szennyét, vagy
 bármit, a mi alszerű. Hatni akart népére, de mégsem akart nép-
 szerű lenni a szónak abban az értelmében, hogy ő szálljon le a
 tömeghez. Nem félt attól sem, hogy «barbár ódáknak» keresztelt
 antik méretű versei nehezen fognak utat találni az olasz közönség
 rimhez szokott fülébe; nem bánta, ha merész nyelve régiességei és
 új fordulatai szemet is szúrnak az apró Aristarchusoknak. Büszke
 daczczal járt a maga bérczi ösvényén, távol az országúttól és a
 hétköznapiságtól. S míg eleinte csak a hívek egy apró csapata birta
 felfogni teljes nagyságát, lassan-lassan meghódolt neki az egész nem-
 zet, s az iskolák megtanították az ifjúságot megszokni benne azt,

a mi addig szokatlan volt, megérteni, a mi homályosnak látszott. Így lett ő nemcsak százezrek hitének és önérzetének szítója, nagy eszmék vatese, hanem nevelője a nép művészi érzékének is; így fejlesztette tovább Dante nyelvét és az igazságok kincsesháza mellett így szaporította a szép formáinak tárházát is.

Költészetét szerették azzal támadni, hogy nagyon is tudós. Igaz, nem hiába volt lelke annak a főiskolának, melynek diákjai már a XIII. században délelőtt latin irók kommentárjait lesték, este meg a hegedősök Franciaországból beözönlött dalaival verték fel az utczák csendjét; annak a főiskolának, melyben az olasz költészet csecsemőkorában a trubadurok kissé híg szerelmi hangicsálásába bölcsészeti tartalmat akartak belevinni. Költészete nemcsak nagy lélekből, hanem nagy tudásból is serkedt. Azért nem lett lirája hazafias frázisok lomtárává, mint annyi más kortársáé, azért birt népének nemcsak dalnoka, de tanítómestere is lenni.

Ő, a ki felvette a harcot a nemzeti egységnek ellenszegülő pápasággal, csak így birt a legmagasabb történet filozófiai igazságok bajnoka lenni; ő a ki az új Itália állammá formálódásának volt előcsatára, csak így tudott egyetemes, nagy igazságokat meggyőző erővel hirdetni. A haladásnak azt az énekét, melyet a Sátán-himnuszban adott nemzetének, csak olyan szellem zenghette, mely büszke magaslatból bir letekinteni a föld forgására és meg tudja látni azt, a mi százezer más szemnek örök titok marad.

Mint költő tudós is volt, mint tudós egyúttal költő is. Mint nemzete irodalmának tanítója foglalt széket már huszonnégy éves korában a bolognai egyetemen, és ama negyven esztendő alatt, melyet e helyen eltöltött, nemzedékek sorába oltotta bele módszerét, mely csudásan tudta egyesíteni az aprólékos kutatásokat azoknak, a legmagasabb szempontok alá rendelt értékesítésével. Lelkes hévvel végezte még a szöveg-kritika száraz munkáját is, de azután a buvárlat eredményein szinte olimpusi tetőről birt végig tekinteni, felfedezve a titkos kapcsolatokat a legtávolabb eső korok és a legkülönműbb egyéniségek között. Az olasz irodalom fejlődéséről írt műve a leggeniálisabb synthésise egy nemzet sok százados szellemi életének, melyben saszemekkel birta meglátni az egyházi, a lovagi és a nemzeti elem viszontagságos birkózását, egyiknek a másik fölé való kerekedését, különválásukat, elhalványodásukat és végre a két elsőnek teljes eltűnését, az utolsóinak, a nemzeti elemnek győzelmével. Ugyanily módszerrel buvárolta Dante sorsát az olasz irodalomban, rámutatva arra a lappangó összefüggésre, mely a nemzeti érzület hullámmása és Dante megbecsülése és hatása közt századokon át megvolt.

A mit Petrarcáról, a mit Tassóról, a mit Lorenzo de' Mediciről, a mit Leopardiról és annyi másokról írt: mind abban merész és új igazságokat hirdetett, hirdette a költő intuiciójával, mert megérteni teljesen, csudálni egész valójában a költőt, ehhez is költői adomány kell. És hirdette ez igazságokat olyan izmos, olyan érczes, olyan színes nyelven, mely az olasz tudományos próza történetében irányt szabott, korszakot teremtett. Mint stilművész a prózában is egyike volt a legnagyobbaknak. Azokban a szónoklatokban, melyeket a nemzet ünnepein ő vele tartattak, a klasszikus tökély olyan fokára birt emelkedni, melyen a világirodalomban kevesen állnak mellette, alig valaki fölötte. Garibaldiról mondott gyászbeszéde csak egy héroszi léleknek és egy formai geniének olyan összeforrásából sarjadhathott, a minővel a végzet századok során ha egyszer áld meg egy nemzetet.

Ilyen gyászbeszéd illetné meg őt magát is mindenütt, a hol a nemzeti fejlődés, a szabadságszeretet és a Szép kultuszának jegyében gyűlnek össze emberek. Megilletné az idegen népek közül első sorban a magyar népnél, melyet borus idők közös vágyai és közös tusái, és azután a közös Olmütz és a közös Kufstein fűzött Itáliához; a magyar népnél, melyet egyik legszebb versében ő is aposztrofált, hogy «ragadja kezébe a Korvinok lándzsáját». Megilletné azért is, mert épen abba a legszebb szónoklatába, melyet Garibaldinak szentelt, bele szőtte annak a mi Tyrteusunknak is a dicsőségét, a kinek lelke az ő lelkével rokon volt, de ki nem érthette meg az ő patriárkatorát, mert időnek előtte «firmavit fidem sanguine», «vérével pecsételte meg hitét». Ha igaz volna Dante viziója, hogy a túlvilágon egy helyre kerülnek a Poézis felkentjei, Petőfi Sándor bizonyly az elsőik közt lett volna, a ki a közjük érkező új jövevényt keblére öleli, és Carducci megköszönte volna neki, a mit ő dalolt Itáliáról: «Segítsd őket, szabadság Istene!», emez meg azt a sort idézte volna az olasz költő emlékébe, melyben testvérekül egymás mellé sorakoztatta vértanuinkat: Aradnak és Mantuának sirjait, «Di Arad, di Mantova le tombe!» A génusz iránti hódolattal és e testvériség nevében küldöm el gyászunk szavait a bolognai temetőbe.

LÁTOMÁNY.

KOZMA ANDORTÓL.

(Felolvasta az 1907 szeptember 25-iki ülésen.)

Csillagos éjfélen, alvó magyar tájon,
Áhitattal csüggttem csodás látományon.
Ezüstfehér ködnek szálaiból szóttan
Óriás lovasnak képe áll előttem.
Szobor-mozdulatlan nemes paripája,
A lovas magasból néz az éji tájra.
Csillagokból gyémánt-koszorú körözte
Sisakja ott fénylik a tejútnak közte.
Figyelő orczája élesen rajzolva,
Mintha mély s magasztos gondnak képe volna.
Fejedelmi termet, kaczagány a vállon,
Kard a kézben, — szép volt, mint egy hősi álom.
Lenn, körül az éjben puszták, tanyák, falvak,
S szétterülő város sötét foltja hallgat.

Átsohajt a síkon könnyű szárnyu szellő,
Nyugat felé szálló, keleten szülemelő.
A fénylovas mozdul, tova leng az éjben,
Emeli a kardját vezérlőn, kevélyen.
Látom tündökölve távolodni messze,
Gyorsuló rohamban s fényit mégse' veszítve.
S mind erősebb szélvész vad lehétől hajtva,
Nyomán barna felhők gyűlnek . . . Rajta, rajta!
Gomolygó, tolongó, mennydörgős legények,
Előre! Utána a vezérlő fénynek!
S eget, földet rázva, száguldva, tombolva
Kitör a viharnak fenséges hatalma.
Süvölt, víjog, ordít a bős fellegtábor,
Világot akar tán kivetni sarkából.
Kifogyhatlan törtet fel az égi boltra,
Azurját bevonja, csillagit kioltja . . .

Itt is, ott is tüzes istennyila csattan,
 Fény vakít s vak éj lesz minden pillanatban.
 Hulló égi tüzek a földön is gyujtván,
 Piros lángok kelnek a vihar had-utján —
 Fellobogva, szintén nyugatra rohannak,
 Ragadva sodrától a szilaj rohamnak,
 Melynek messzi élén, vezérlő fénykarddal,
 Ama fejedelmi szellemlovas nyargal.

A roham megtorpan . . . áll . . . visszatorlódik,
 A ború sötétje felettem oldódik,
 S mintha nem is zápor, hadak meleg vére
 Zuhogna a síkság fekete földére.
 Vad szelek elülnek, lángtüzek kihúnynak,
 Vége a dühöngő égi háborúnak.
 Csituló haragja morajlik még távol,
 Rebbenő villáma már alig világol . . .
 Csak mi istenáldás a komor felhőben,
 Az ömlik, az árad töméntelen bőven.

Nagy sokára, lassan ritkul a sötétség,
 Tisztul az ég, itt-ott újra csillagméc s ég.
 Csöndes meleg eső búcsút szemereg már,
 Keleten piroslik nyári kora regg már . . .
 Behal mind a csillag nappalódó kékbe, —
 De a fénylovasnak álmatag emléke
 Úr a lelkemen még, s csak oda merengek,
 Hol, mint éji látás, szellemképe lengett.
 Érzem erős hittel: ha már nem is látom,
 Itt van ő örökkön a magyar rónákon.
 Most is, mikor éji vad zivatar multán,
 Fölragyog a napfény az ég tiszta boltján,
 S az üdült, megázott, rengeteg vetések
 Tündöklük reményét hatalmas termésnek:
 Most is, mint fajunknak láthatatlan öre,
 Néz le a magasból a kövér mezőre, —
 Tanyát, falut, várost: nézi, miként ébred,
 Mint mozdul a tájon munkás, vidám élet . . .
 Gyönyörködik hosszan a gyönyörű képben:
 — Te vagy benne legszebb, deli magyar népem!

KAZINCZY FERENCZ ÉS RADVÁNSZKY TERÉZ.

Bemutatta Négyesy László rendes tag az 1908 márczius 24-iki ülésen.

BAROS GYULÁTÓL.

A széphalmi Mester önéletrajzának van egy részlete, mely csirájában mutatja jellemének fővonását. Hét éves volt — írja — mikor oktatását a regmecezi atyai házban egy kézsmárki lutheránus deák vette át. A tanulás azonban, már akár a nevelő, akár a tanítvány hibájából, csak unottan s így vontatottan ment. A gyermek örömes-tebb forgatta meséskönyveit, mint az előírt nyelvtanokat. Amazok hatása alatt lelkét valami kellemes érzés töltötte be; olyan, a minőt ezek nem nyújtottak. Képzeletében újból és újból átélte azokat a regényes helyzeteket, melyeknek hősei közül kerülnek ki az ifjúkor első eszményképei. Erősen hitte, mondja ő, hogy egy nagy kincset fog találni, melyet mint hű alattvaló a királynak ajánl fel; mikor aztán ez megkérdi, hogy mit kíván jutalmul: ő a leányát fogja kérni.¹

Ez az egyszerűségében is kedves vallomás, meg egy másik, melyben szívének első gerjedezéséről számol be (kilencz éves korából), mintegy magyarázóí későbbi nagy nőtiszteletének. A ki már hét éves korában azon törte a fejét, hogyan adhatna minél érdekesebb kifejezést a szép nem iránti hódolatának, az felnövekedve sem tagadhatta meg önmagát, legfeljebb inditékai módosultak a változó körülmények szerint. És csakugyan, a ki ismeri Kazinczy életének történetét, kénytelen bevallani, hogy az örök emberi érzésnek az a kicsike hajtása, mely a gyermek lelkében fogant, idővel terebélyes fává növekedett. Szívének úgyszólván minden korban megvoltak a maga királynői, kiknek a mesés királyleányhoz hasonló tisztelettel adózott. Rozgonyi Erzsitől, Hirgeist Ninonig az eszményi nőalakoknak egész sora vonul fel előttünk, kiknek valamennyiét, legalább Kazinczy szerint a tudásnak és bájos igénytelenségnek sajátos vegyülete jellemzi. (Szóchy).

Mindnyájan szépek, műveltek és olyan adományok birtokosai, melyek által messze följé emelkednek a középszerűségeknek. Ez azért

nevezetes, mert Kazinczyra főleg nem külső, hanem belső tulajdonságaikkal gyakorolnak hatást. Viszonya velük nem is nevezhető szerelemnek; sokkal inkább valami magasabbrendű barátság ez, melyben a legerősebb kapcsolatot egymásnak szellemi képességei iránti tisztelőletük alkotta.

Lehet, hogy egyik-másik esetre nem egészen illik ez a jellemzés, de egészben véve bizonyos, hogy az érzéki mozzanatoknak nagyon kis szerepe volt széplelkű barátnőit illető hódolatában. Saját följegyzéseiből és mások észrevételeiből tudjuk, hogy azok a hölgyek, kikről irataiban a legőszintébb rokonszenv hangján szól, első sorban *múzsái* voltak és semmi egyebek. Szótárából ugyan, a mikor róluk emlékezik, nem hiányzanak: a szerelem, csók és ölelés, de nem szabad felednünk, hogy költői lelkű íróval van dolgunk, a kinek tollát az elragadtatás és képzelet vezették. Nyugodt elmélkedései alkalmával, a mikor a lelkesedés vagy egyéb izgalom mámora nem zaklatta, ő maga tiltakozott leginkább viszonyainak félremagyarázása ellen, a miben főképp kortársai voltak bűnösök.

A tárgyilagos utókor ma már nem lát egyebet ezekben a barátkozásokban gyöngéd és minden szép iránt fogékony lelkek érintkezéseinél, melyeknek tartalmat értelmi jellegük kölcsönözött. Kétségtelen, hogy volt szerepe bennük az érzelmi elemeknek is, de a mi tartóssá, szorossá és mindnyájunkat érdeklővé tette, annak oka értelmi tényezőkben keresendő. Főleg az irodalmi és művészi eszmények közössége volt az, a mi társaságuk tagjait összefűzte. Látjuk ezt azokból az utalásokból, melyek az egykorú forrásokból élénk bukkannak. Többnyire egy érdekes könyv, egy csinosabb vers vagy valamiféle más műalkotás körül forog társalgásuk, melynek ma már csak halvány nyomait találjuk a ránk maradt iratokban. De bármily kevés az, a mi e tekintetben tudomásunkra jutott, mégis fontosnak kell tartanunk, mert valójában csupán innen kezdve látjuk asszonyaink élelnebb részvételét a közösség szellemi életében. Angliában a *kék harisnya*, Franciaországban a *précieuses* elnevezés már gunynév-számban ment, a mikor nálunk még alig akadt ebből a fajtából.

Ez a jelenség a neveléssel és a közfelfogással függ össze. Végre is a hol a női erények elsejének a hallgatást tartották, ott nem lehet csodálni, ha az asszonyok idegenkedtek a szellemi élet ama nyilvánulásaitól, melyeknek haladása az egész társadalom együttérzését feltételezi. Kazinczy korában az ősi zárkózottság némileg fölengedett. Nyugoti példákön okulva a nők körében is mind többen kezdenek érdeklődni a kor mozgó eszméi és a művelődés újabb jelenségei iránt, melyeknek hivatottabb magyarázóit, főleg ha az egyéni rokon-

szenv is közrejátszott, bizalmasaikká tették. Ilyen indítékok hozták létre Kazinczy számos összeköttetését, melyek közül az alábbi sorok Radvánszky Terézzel való barátságát ismertetik.

Kettőjük közül jelen vonatkozásban mindenesetre Radvánszky Teréz alakja szorul bővebb ismertetésre, épen azért a részletekre is kiterjedő gonddal főleg ő róla lesz szó, míg barátja életéről csupán annyiban, a mennyiben a tárgy világossága megköveteli.

I.

A mult idők némely alakjával úgy vagyunk, mint a nemes fagyümölcsessel: mikor előnkbe kerül, érdeklődve kérdezősködünk a származása felől. Jelen esetben a kutatás ilyenformán elégti ki kíváncsiságunkat:

Radvánszky Teréz 1766 december 28-án született Radványban.² Atyja János, előkelő zólyommegyei nemes úr, leszármazottja annak a Radvánszky Györgynek, kit Karaffa keréketöréssel sem tudott hitében megingatni; anyja Éva pedig testvére volt az egyházi és világi politikai küzdelmek történetében egyaránt névvel bíró Prónay Lászlónak.

Terézen kívül még két leány és három fiú volt a családban. A fiúk nevei: Antal, László és Miklós, a lányoké: Karolin és Polyxéna. Utóbbiak közül emez két évvel később, amaz pedig négy évvel előbb született mint Teréz.

Róluk szintén megemlékezik irataiban Kazinczy, sőt Polyxén egyidőre mintha mélyebb hatást is tett volna rá, — bár kétségtelen, hogy legnagyobb jelentőségű és szereplését tekintve legérdekesebb a harmadik leánytestvér volt. A szülők, minden szépnek és nemesnek pártolói, nagy gonddal nevelték gyermekeiket, kik között a lányok lévén az idősebbek, első sorban ezeknek erkölcsi és értelmi vezetése a főgondjuk.

Annál kedvesebb kötelességük lehetett ez, mert mint egyes jelek mutatják a leányok a közepesnél tehetségesebbek voltak. Érdeklődésüket a szokásos vezetőkön kívül bizonyára befolyásolta atyjuknak a testőrírókkal való összeköttetése is, melynek irodalmi emléke Barcsay Ábrahámnak Radvánszky Jánoshoz és nejéhez intézett verses leveleiben maradt fenn.³ Ezek a levelek a mi szempontunkból azért is érdekesek, mert bennök találjuk első irodalmi említését a gyermek Radvánszky Teréznek. A kétszer is előforduló emlékezés arra enged következtetni, hogy a leánytestvérek közül már zsenge korukban is ő vált ki leginkább.

A mint a gyermekek növekedtek, neveltetésük is mind több

gonddal járt. Jó hasznát vette az apa ekkor azoknak a tapasztalatoknak, melyeket előzőleg mint egészen fiatal ember kiskorú nővére vezetése körül szerzett. A korán árvaságra jutott leánykát Polyxént, egyik nőrokona (br. Hellenbachné) vette ugyan magához, de bátyja, ki egyszersmind gyámja is volt, szintén beleszólt az asszonyok dolgába; még pedig — úgy látszik — nyomósan és komolyan, mert mint a fenmaradt adatokból kitünik, néha egész vita folyt a gyám és a nevelőanya közt. Utóbbi egy 1764 október 26-ról kelt levelében szinte egész védelmi iratot küld Radvánszky Jánosnak, kit különösen a gyermek valláserkölsi nevelésének jelességéről akar meggyőzni. Dicselkedve említi, hogy *Polexinka*, az mi a keresztényi tudományt illeti *az ő udvari predikatora által tanítatik, oly methodussal, mely asszonyszemélyekkel hazánkban nem practicaltatik*.⁴

A leányok nevelését ebben a korban még bizonyos zárkózottság, az új áramlatoktól való irtózás jellemzi, mely alól a társadalom épen ez időtájt kezdi magát felszabadítani. Történetíróink szerint ez a zárkózottság faji vonás, mely politikai tekintetben nem volt mindig hasznunkra, de erkölcsi tekintetben sokszor. Kapcsolatos vele a családi összetartozás érzete, melyen a férfiak nagy hatalma is alapult nejükkel és gyermekeikkel szemben.⁵ Okos családapák, a kik előtt kedves volt gyermekeik boldogsága, tekintettel voltak a hazai viszonyokra és iparkodtak összeegyeztetni a különböző körülményeket. Radvánszky János nem tartozott azok közé, a kik minden új dolgot megvetnek csak azért, mert új, de az ellenkező túlságba sem tévedt.

Tartózkodással nézte a divat fattyúhajtásait és iparkodott tőlük megvédeni az övéit. Aggodalmait barátjával, a testőríró Barcsayval is közli, a ki nem is soká késik a válaszszal: «A mit a leányok neveléséről írtál a' szent igaz. De mivel a keresztyének között a majmózás legfőbb erkölcs, mit tegyünk barátom? Nehéz azt meggátolni. Én azt tartom, hogy még a levegő-ég is megromlik utoljára és az is puhaságot s hivságot okoz a föld lakosaiban.» Terézünk atyjának volt rá gondolja, hogy az ő gyermekeit ilyen baj ne érje. Mindenekelőtt alkalmas nevelőt, vagy mint akkor mondták informatort keresett számukra, a ki a nagyobbakat írni, olvasni és számolni tanította, a kisebbeket pedig bevezette a hit és erkölcsstan elemeibe. 1775 év tavaszáig e tisztet bizonyos Márkus nevű fiatal ember viselte, kinek távozása után az apa Mossotzy-Institoris Mihályt a híres pozsonyi lelkészt kéri fel, hogy ajánljon neki egy jóra való ifjút a főiskola végzett hallgatói közül.⁶ Útiköltségen kívül nyolczvan forintot hajlandó adni fizetésül, melynek fejében az illető «isteni félelemben s tudományban, német és ha lehet magyar nyelvben is oktathá s tanítaná leendő

növendékeit, kik közül az idősebbik leányt Radvánszky János kilencz esztendősnék mondja. Az április 24-én kelt levélre május 24-én érkezik meg az érdemleges válasz. Institoris tudatja, hogy egy Lázár nevű akadémikus személyében sikerült neki megfelelő informatorot találnia, ki a föltételek némi módosításával hajlandó az állást elfoglalni. Radvánszky János elfogadta az ajánlatot, minek következtében nemsokára új ember kezébe került a leányok nevelése.

Hogy miben állott ez, arról az akkori közsokás szemügyrevétele után is csupán hozzávetőleg szólhatunk. A közoktatás terén, ez időben, nálunk nagy átalakulások láthatók, melyeknek eredményei első sorban a nyilvános iskolázást érintik, de hatásuk alól a házi nevelés sem vonhatta ki magát. Annál kevésbé, mert a Mária Teréziától kiadott rendelet bevonja a közoktatás keretébe a házi tanítók munkásságának ellenőrzését is.⁷ A nyilvános oktatásban — az alsó fokon — a fiúk és leányok tanítása között a különbség csupán annyi, hogy emezektől nem követelnek oly sokat, mint a fiúktól. Kivétel e tekintetben a hittan, továbbá az írás és olvasás, melyekből tőlük is ugyanannyit kívántak. Tanultak ezeken kívül a leányok még számtant, naplóvezetést és házi költségvetések szerkesztését. Az olvasókönyveknek főleg azon részét ajánlják nekik, mely a becsületes életről szól; azonkívül Fénelonnak a leányok neveléséről szóló művét olvasgatják, meg egyes részleteket Beaumont, *Magazin des enfans*-jából. Valószínű, hogy az itt említett követelményeket tartották szem előtt Radvánszky János leányainak nevelésében is. A felsorolt tárgyak mellett foglalkozniok kellett (később) még földrajzzal, történelemmel, levélírással, német és francia nyelvel, mely tárgyakat a szabályzat oly iskolák anyagául jelölte ki, hol nemes származású leányok nyernek oktatást. Bizonyára tanultak tánczot és zenét is, melyek a XVIII. század végén épen úgy járulékaik voltak az úri leányok nevelésének, mint ma. Hogy a növendékek közül melyik miben tünt ki, arról keveset tudunk. Abból a mit később Kazinczy említ,⁸ hogy t. i. gróf Gyulainé a Radvánszky Polyxén példájára foglalkozik a göröggel, mindössze arra nézve vonhatunk következtetést, hogy a legifjabb nővér talán a nyelveket tanulta különös kedvvel. Nincs kizárva, hogy rajzoltak, sőt tán festegettek is. Tudásszomjuk kielégítését ez irányban hathatósan elősegíthette egy Kramer S. nevű selmeczi képiró, Radvánszky János régi jó embere, ki hét évig járt a bécsi akadémiákon s a kinek meghívás következtében Radványba tervezett útjáról egy 1776 márczius 10-ről kelt levélből értesülünk.⁹

Ilyen tanulmányok és tanítók mellett legnagyobb befolyással mégis a szülői ház volt a serdülőkre. A jövőn aggódással csüggő

apa és a gyöngéd lelkű, előrelátó anya rajta voltak, hogy gyakorlati tanácsaikkal képessé tegyék őket az egyebűnben nyert ismerethalmaz okos felhasználására. A mint aztán így erkölcsi felfogásban megerősödve és tudásban gyarapodva a leányok felnövekedtek, szépségük és egyéb jeles tulajdonságuk számos tisztelőt csalt a radványi kastélyba, mely most egyidőre szerelmes lovagok Mekkájává vált. De nem csoda, mert sokan voltak, a kik szintén azt tartották, a mit a zólyomi főispán ilyenformán fejezett ki Prónay Lászlónak: «a mi pedig a leányait illeti, azok herczegi kisasszonyoknak is beillenének, tudván máskép is a világ státusát»¹⁰ Radvánszky János uramnak.

Elsőnek a legidősebbet, Karolint¹¹ vitte el Podmaniczky László. Az ifjú nevében az atya kéri meg a leány kezét, kinek — mint ő mondja — «különös dicséretű fölnevelése, úgy becses személyének szép s tetszetes erkölcséi felől» már meggyőződött. E szavakat 1782 október 14-én írta Podmaniczky János és november 12-én már annyira előrehaladt a dolog, hogy mások is tudnak felőle.

Egyik rokonuk Prónay Gábor¹² például üdvözlétét küldi, megjegyvezve, hogy igen örvendének, ha Terézzel is hasonló hirt hallának. Ez az óhaj egy kissé korai ugyan, mert Teréz még tizenhat éves sem volt ekkor, de mint látni fogjuk, az ő eljegyzése sem késett sokáig. Karolin esküvője a völgegy közbejött betegsége miatt egy ideig húzódott, nem sokkal a mátkáév letelte után azonban megtörtént.

Ugyanezen évben, 1783-ban kérte meg Teréz kezét egy abauj-megyei fiatal ember: Szerencsy József. A megismerkedés részletei nem ismeretesek; az ifjú családi viszonyairól is csak annyi, hogy atya Ferencz, előkelő összeköttetésekkel bíró, nemes úr volt, míg anyja Bárczay Borbála irodalompartolásáról nevezetes. Molnár Borbála a XVIII. század végének Kazinczytól is méltányolt verselője, neki ajánlotta összes művei harmadik kötetét.

Az ifjúnak Terézzel való eljegyzéséről 1783 november 10-én kapjuk az első hirt abból a két levélből, melyeknek egyikét Radvánszky Jánosnénak, másikat leendő menyének írta Szerencsy Ferenczné. Amabban örömének ad kifejezést az új frigyen s igéri, hogy a jó hírből ismert leányt ő is szeretni fogja. A fiatalok látogatását örömmel fogadja s idejét Radvánszky Jánosné belátásától teszi függővé, egyszersmind jóindulatába ajánlja fiát. A másik levélben Terézhez fordul. Leányának szólítja és tudatja, hogy valamiféle ajándékot küldött neki, melyről óhajtja, hogy «sok időig örömmel használhassa». Marad: «a javát igaz szívvél óhajtó anyja.» Teréz válaszában röviden köszönetet mond a szives sorokért. Rajta les, hogy kiérdelemje az előlegezett jóindulatot. Anyja felelete köz-

vetlenebb, épen azért jellemzőbb is. Mindenekelőtt tiltakozik a méltóságos cím s az őt illető szertartásos formások ellen, melyeket nem talál illőnek új, bizalmasabb viszonyukhoz. Nyugodtan bizza leányát Szerencsynére, nem kétkedvén benne, hogy ezen leánya, kiben mindenkoron kedve különösen megnyugodott, «legfőbb dicsőségét abban alétani fogja, hogyha viselésével asszonyanénjének anyai contentumit nevelheti és öregbétheti».

Nem sokkal későbből való Radvánszky Teréznek egy második levele, melyben utólagos jóváhagyás reményében anyjának szólítja Szerencsynét, szeretetét kéri és megköszöni az ajándékot. Az érdekes irat egész terjedelmében így hangzik: «Tekintetes Asszony! Érdemem felett való kegyes asszonyom-anyám! Tekintetes asszonyt, asszonyom-anyámnak nevezni bátorkodom ezen folyó hónapnak 26-dik napjátul, melyen tudniillik az Úr Isten azon megbecsülhetetlen malasztjával megáldott, hogy én is magamot azontul azok közé számlálhatom, kik gyermeki engedelmességgel Tekintetes Asszonynak anyai kegyességire számot tarthatnak. Hogy azért a Tekintetes Asszony engem is azon anyai kegyességibe bevenni méltóztasson, mély alázatossággal és annyival nagyobb bizodalommal könyörgök, mennyivel inkább azon megmásolhatatlan igyekezettel vagyok, hogy a' bili anyai gratiáját én is szinte úgy mint mások, kik ahhoz való nagyobb jussal hizelkedhetnek magoknak, megérdemelhessem. Küldött asszonyom-anyámnak ajándékja, minden érdemem felett nagyobb. Tisztelem tehát azt, úgy is mint nagybecsű ajándékját, úgy is penig, mint anyai gratiájának bizonyosságát; ki is tekintetes atyám uram kezeinek alázatos csókolásom mellett további anyai kegyességibe magamot ajánlom, mély alázatossággal maradván tekintetes kegyes asszonyom-anyámnak alázatos szolgálója». ¹³

Az ifjú pár 1783 november 26-án kelt egybe.

Ezzel az eseménnyel kapcsolatos Radvánszky János bécsi utazása és bevásárlása, melyről egy ily felírású régi jegyzék világosít fel bennünket: «1784 esztendőben Thereza lányomnak kiruháztatására Bécsbe való járásomkor lőtt költségemnek száma.» A művelődés történeti szempontból érdekes följegyzés tételeiből kitetszik, hogy az apa nem sajnálta a pénzt kedvelt leánya kiházásitásokor. Bécsi útjának összes kiadásai — mai pénzben — 10,232 koronát tettek ki, melyből háromezernégyszáz korona az ékszerésznek jutott «két pár brillántos rosáért.» Az akkori viszonyokra jellemző adat, hogy «comediára és bálókra csupán tizennégy koronát költött, könyvekre negyvenhárom koronát, végül Barcsaynak magyar könyv kinyomtatására nyolcz és fél koronát adott.

Esküvő után utazni mentek a fiatalok, még pedig Bécsbe. Hogy tényleg itt jártak, mutatja az apósnak Szerencsy Ferencznek márczius 1-től kelet kérdezősködése, melyben hirt kér menyéről és fiáról; oly rég hallott róluk, hogy szinte nem is érti a dolgot. Nem tudja Bécsben vannak-e még vagy már Radványban. Három hét mulva újból ír. Hihető hogy ekkorra kapott valamiféle megnyugtató választ, mert most már egyenesen a feletti örömét hangoztatja, hogy a bécsi út szerencsésen végződött. Háza díszének nevezi menyét s alig várja, hogy személyesen köszönthesse. Mint hallja, áprilisban szemtől-szembe fogja láthatni, mert a fiatalok akkor ő hozzájuk költöznek. Örülni fog, ha Teréz jól fogja érezni magát náluk. A rokonok küldötte jövő hó 20-án megy az új párért, mikor is nagyon óhajtana, ha ezekkel együtt a Radvánszky-családból is üdvözölhetne valakit házában. Fiának is írt, hogy Acsára és Pestre tervezett utazását halaszssa el addig, míg nejét be nem mutatta anyjának. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg, hogy jó volna, ha az ifjú embernek valami hivatalt lehetne szerezni. Már beszélt gróf Sztáraival, az adminisztrátorral s ez megígérte pártfogását. Báró Prónay Lászlónak és Neuholdnak is írt a dologban, mely leveleit elküldötte fiának, hogy közölje apósával és kérje támogatását.

Egy hét mulva, tehát 29-én az anyós megsürgeti a fiatalok átköltözését. Kéri, hogy tegyék az indulás határidejét huszadikáról ötödikére, mert férje igen beteg s egyedüli óhajtása a gyermekek látása. Egyébként, hogy őt is hasonló vágy emésztette, azt látni levelének ezen töredékéből: «Én kedves leányomat úgy várom, mint az Isten angyalát és alig hiszem, hogy minél hamarébb élhessek azzal a gyönyörűséggel, melyet már felőle magamnak előre képzeltem» . . . Majd küldenek valakit a fiatalokért, annak egész bátorsággal kijelentheti a maga szívének titkát — Radvánszky János — minden irányban.

E sorok hatása alatt a radványi kastélyban nagy sürgés-forgás, csomagolás keletkezett, hogy a mondott időre készen lehessenek az utazni készüők. Az utazás azonban elmaradt. Közben ugyanis az történt, hogy a tavaszi eső és az áradások következtében az utak annyira megromlottak, hogy az indulásról szó sem lehetett. Útjuk végcélja az abaujmegeyi Petőszinye¹⁴ lett volna, mely nincs ugyan tulságosan messze Radványtól, de tengelyen haladva mégsem nevezhető macskaugrásnak; ha pedig a XVIII. századbeli közlekedési viszonyokat és az elemek-okozta akadályokat is tekintetbe vesszük, egészen érthetőnek fogjuk találni, hogy embereink a lehetetlent meg sem kísérelték. Az indokolt halogatás közben Szerencsy József atyja

meghalt. Az özvegy — immár *árva* — Bárczay Borbála április ötödikéről, tehát éppen a tervezett megérkezés napjáról keltezve közli a gyászhirot fiával s ennek új rokonaival. Nagyon szomorú — úgy mond — hogy mindedig nem láthatta menyét, de most már reméli, hogy jönnek. Az árvizek és a sár miatt még nem küldhet értük, de mihelyt lehet, rögtön megtészi. Tizenkettedikén arról értesíti őket, hogy két nap mulva indítja útnak a szállításhoz szükséges szekereket és állatokat. Hogy milyenek lehettek akkor és e tájt a közlekedési viszonyok, azt sejtethetjük abból, hogy e levél szerint a tizennegyedikén útrakelő lovak és málhás kocsik csak *remélhetőleg* értek huszadikán Radványba. Az anyós sorai bánattal vegyes érzelmekről tanuskodnak, de Terézt mindig gyöngédséggel és szeretettel illetik. Leveleiben megtegetődzik, hogy leánya, Vassné és ő akartak eléjük menni, de bajai és testvéreinek, Kácsándynének betegsége miatt nem lehetett. Leánya helyett Dobay Dánielt küldi bizalmi emberül, ennek mindent elmondhatnak a szülők, a mit üzeni akartak.

Április huszonnyolczadikán végre útnak eredhettek a fiatalok. Tekintve azt a rendkívül meleg vonzalmat, mely a Radvánszky-család tagjait egybefűzte, föl kell tennünk, hogy a búcsúzás megindító volt. Teréz anyja április 30-án ír a nászasszonynak. Részvéteinek ad kifejezést Szerencsy Ferencz halálán s tudatja, hogy vő és leány tegnapelőtt hagyták el Radványt. Kéri, hogy fogadják szívesen gyermekeiket, valamint a velők menő bizalmi kísérelket, Radvánszky Lajost és nejét is.

Míg az asszonyok az átköltözés nehézségeivel bajlódnak, addig Radvánszky János a veje számára szerzendő hivatal ügyében fáradozik. A fiatal ember atyja és anyja Prónay László pártfogását is kérték, ez nem is tagadta meg közbenjárását, de az állást így sem sikerült elnyerni. Szerencsy József a kassai kamarához szeretett volna bejutni, de noha csak tiszteletbeli hivatalra pályázott, óhajta a kamara mindenhatójának ellenzése következtében nem teljesült. Egyes jelek szerint az elutasítás nem volt egészen indokolatlan. Látszik ez egyrészt anyjának Prónay Lászlóhoz intézett kérelméből, melyben fiának fiatalos könnyelműségeit mentegeti s igéri, hogy ha csakugyan csinált adósságokat, azokért felelősségre fogják vonni, másrészt az a körülmény is Szerencsy József ellen szól, hogy olyan befolyásos emberek, mint apéca és felesége nagybátyja, nem tudták kieszközölni számára a fizetéstelen assessorságot. Jellemének sejtethető fogyatkozásai nem állnak tisztán előttünk, miért is alakja — az adatok kis száma miatt — nem világítható meg kellőképen. Feleségével való viszonyát is homály fedi, a mint hogy ő róla magáról is a lehető legkeveseb-

bet tudjuk. Pedig bizonyára sokunkat érdekelné tudni, hogy miféle tulajdonságai révén nyerte meg ama rendkívüli nő vonzalmát, ki az életnek sok keserűségeitől maradt volna ment, ha nem nyújtja kezét e férfiúnak. Tudomásunk szerint még nem történt közöttük semmi, a mi egyetértésüket zavarná, de már közelükben van a későbbi ellentétek okozója.

Teréz és férje május 8-án értek Szinyére, miről a ház úrnője 11-én értesíti Prónay Évát. A részvétnyilatkozatok megköszönése után a vendégek megérkezését tudatva, biztosítja, hogy mindenképen gondoskodni fog menyé és a velejött kísérők kényelméről, meg arról, hogy jól érezzék magukat nála. Hogy ez mennyire sikerült neki, azt ma már bajos volna megmondani. E ponton csupán annyit állapíthatunk meg, hogy az anyós leveleinek innen kezdve semmi nyoma sincsen a Radvánszky-levéltárban. Írt-e, nem írt-e: bizonytalan; bizonyos azonban az, hogy június 17-én már fia gratulál apósának a névnapjára.

Öt nappal későbből való Dobay Dániel híradása,¹⁵ mely szerint a menyecske egészségesnek és elégedettnek látszik, a mi — ez a levélíró véleménye — természetes is, nem lévén semmi ok az elégedetlenségre. Ez a Dobay, kiről egy alkalommal már volt szó, a Szerencsy-csulád bizalmi embereként kísérte az új párt Szinyére; sorainak azért tulajdonítható némi jelentőség, mert — mint a fejleményekből látni — közeli szemlélője lehetett a fiatalok házasesetének. Ebbeli szerepléséről Kazinczy is megemlékezik, de nem valami hízelgően. Szerencsy József és felesége a nyarat, minden valószínűség szerint Szinyén töltötte, de a hidegek beálltával Kassán találjuk őket. Az ott kínálkozó szórakozásokon kívül felesége áldott állapota is sarkalhatta Szerencsyt, hogy téli szállásra a városba költözzék. Kazinczy Magyar Pantheonja szerint Teréz november 22-én esett át életadó szenvedésein, melyeknek gyümölcse egy szép kis leányka lön, ki a keresztségben Karolina-Francziska nevet nyert. A boldog apa december 15-én számol be apósának az örvendetes családi eseményről. Nejének már nincs semmi baja, valamint a kis Karolinának sem, a kit atyai és anyai kegyeibe ajánl nagyszüleinek. Egyebekben a felázadt erdélyi oláhok garázdálkodásait ismerteti, melyeknek híre már Kassát is ijesztette.

A rémhírek miatt aggodalomban töltött napokat nemsokára nyugalmasabbak követték. Horát és Kloskát elfogták s a lázadás főczinkosaival együtt a következő év elején kivégezték. A hogy kitavaszkodott s a közbiztonságot fenyegető veszedelem elmúlt, Szerencsyék még mindig Kassán voltak. A lábbadozó betegre s a csöpp kis

virágszálra nézve, kit becézve Fanninak hívtak, talán egészségesebb lett volna a falusi lakás, de — úgy látszik — városaink levegőjét ekkor még nem fertőztette úgy meg a gyárkémények füstje, meg talán a különböző tervek is közrejátszottak, elég az hozzá, — a kis családot még júniusban is a híres dóm szomszédságában találjuk.

Ugyanott időzött ekkor újjászülető irodalmunk fátylavívője: Kazinczy Ferencz is. Kazinczy, a kit báró Orczy László ekkoriban nevezett ki abaújmegyei táblabírónak, a levéltár rendezésével foglalatokodva, szabad idejében eljárógatott gróf Török Lajoshoz, a kassai tankerület főigazgatójához, kivel még két évvel azelőtt ismerkedett meg. Ennek házába, a kassai előkelő társaság gyülekező helyére, Szerencsyék is bejáratosak lévén, nagyon valószínű, hogy a széphalmi mestert 1785 június 12-én itt mutatta be valaki Radvánszky Teréznek. A találkozás nagy hatással volt a huszonhat éves ifjúra. Naplójából és levelezéséből tudjuk, hogy az új ismerős szépsége és szelleme valósággal elbűvölte könnyen hevülő lelkét. De bármily boldogítónak tartották is találkozásukat, sokáig nem örvendhetek neki, mert Szerencsyék rövid idő múltán útra keltek, hogy egy pár régóta halogatott látogatást tegyenek a legközelebbi rokonoknál és ismerősöknél. Útjukban a gömörmegyei Serkét érintve, Sajóközára is betértek, hol Teréz rokonainál töltöttek néhány napot. Hosszúra nyúlt kirándulásukról augusztus elején tértek vissza, még pedig egyenesen Szinyére. A férj előzőleg Eperjesre is benézett, hogy Prónay Lászlóval találkozzék, de ennek másutt lévén dolga, a megbeszélt határidőben nem jöhettek össze. Minderről, továbbá arról, hogy a kis Fanni egészséges, Szerencsy Józsefnek augusztus 14-én kelt tudósításából értesülünk. Teréztől hallgat a levél, a miben némi erőssége látható ama gyanúnak, hogy a házastársak viszonya ekkor valamely okból feszült volt. Talán ezt akarta megszüntetni Radvánszky János látogatása, melyről a már említett Dobaynak december 29-én kelt soraiból veszünk tudomást. A ház bizalmasa, ki nyilván megbízásból figyelte a házasságokat, megfigyeléseiről így számol be az asszony atyjának: «Mióta a tekintetes urat itt ezen a földön tisztelni szerencsénk volt, azolta örömmel írhatom, hogy semmi *oly viszálykodásokat, mint annak előtte*, észre nem vettem, sőt ellenben nagyobb csendességeket és egymás közt való megegyezéseket tapasztaltam.»

Hogy a levélben érintett viszálykodásnak mi volt az oka, arról biztosat nem mondhatunk; alighanem féltékenység. Szerencsyt ugyanis — mint Toldy írja — minden tekintet sértette, mely hitvesére szállt s indulatos szerelme a féltékenység minden kínjával gyöt-

rötte magát és a leghívebb nőt. Kazinczy vagy nem tudott a férj gyanakodásáról, vagy nem vette magára . . . Ez abból sejthető, mert elég bizalmas barátságban van Terézzel, kívül december 27-én Bárczán együtt szánkázik (bár a csók, mely a szokáshoz képest ekkor a lovagot megillette, Toldy szerint, tiszta volt minden kívánságtól).

Miután az egyetértés visszatért a színei házba, Szerencsy József fokozott kedvvel lát dolgai után. Hivatalt nem sikerül ugyan kapnia, de azért nem unatkozik, mert gazdasága is elég tennivalót ad. Ennek az érdekében jár néha Besztercebányán és Eperjesen. Utóbbi helyről küldi apósának 1786 február 3-án írt levelét, melyben mentegetődzik, hogy Besztercebányán jártában nem szólott be Radványba. Pedig illett volna, mert éppen a találkozás reményében hagyta ily későre újesztendei jó kívánságait. Változó egészsége és a kellemetlen időjárás miatt azonban kénytelen volt elhalasztani a látogatást, miért is kéri, hogy fogadja ez úton szívből jövő jó kívánságait.

Férje gyengélkedő állapota miatt Teréz sem sokat járt társaságba. Régibb ismerőseik közül mindössze Fáy László van velök szorosabb összeköttetésben. Ismeretségük közvetítője a Bárczayakon kívül a későbbi gróf Gyulai Ferenczné, született Kácsándy Zsuzsanna lehetett, kinek nővére, Erzsébet első felesége volt a nevezett férfinak. Neje halála után egy évre Fáy még egyszer nősült, házastársává téve Szemere Krisztinát. Az új házások Petőszinyétől nem nagyon messze, Kohányon laktak s itt született 1786-ban első gyermekük, András, kiben — mint köztudomású — az első magyar társadalmi regény szerzőjét tiszteljük. Az újszülött keresztanyja a gálszécsi református egyház törzskönyve szerint Szerencsy Józsefné, született Radvánszky Teréz lett.¹⁶ — Érdekes játéka a véletlennek, mely ébredő irodalmunk vezérének műzsájával tartatja keresztvízre művelődésünk további küzdelmeinek egy nemes bajnokát!

E keresztelőn kívül kevés oly alkalomról van tudomásunk, mely Terézt kised családi körén kívül szerepeltetné; különben férjének egyre fokozódó baja következtében alig lehetett kedve a társas szórakozásokhoz.

Apósának írt utolsó levelében — június 12-ről — Szerencsy már feltűnően panaszkodik. Feleségéről és leányáról nagyon gyöngéden emlékezik; mind a ketten jól vannak, csak ő betegeskedik. Szomorúan nézett a jövő elé, melytől ösztönszerűen félt. Aggodalma nem is volt alaptalan, mert a folyvást mérgesedő baj nem sok idő múlva erőt vett meggyötört szervezetén. Mielőtt azonban ez a szo-

morú eset bekövetkezett volna, sok minden történt e körben. Erre az időre esik többek közt a *Rózsarend* keletkezése is, melynek elbeszélésünk hősei csaknem valamennyien tagjai voltak.

II.

A német Grossing Ferencztől alapított rend voltaképen női titkos társulat volt, kivételesen azonban férfiak is lehettek tagjai. Célját tekintve olyan jótékonyssággal ízesített önképzőkör-féle volt, melynek némi érdekességet kölcsönzött a felvétel indokolatlan titkoszatossága meg egy pár furcsaság, melyeknek segítségével a Rendnek (és a szédelgésnek) nagymestere a tagok jóhiszeműségét alaposan kiaknázhatta. A tagok neve *virág* volt, az üléseket *sétáknak* nevezték, főolvasmányaikat pedig az alapítótól írt *Flóra* című kötet nyújtotta.

Magyarországon — írja Abafi¹⁷ — talán Párniczky Mihály tette ismertté, ki egy ideig gömöri főjegyző, majd kamarai titkár volt. Besztercebányán laktában megnyerte tagokul: báró Prónay Ágnest, Radvánszky Lajosné, született Okolicsányi Jankát, báró Kalisch Károlyné, született Prónay Johannát és Radvánszky Polyxenát. 1788-ban báró Podmaniczky Lászlóné, született Radvánszky Karolin is belépett, kivel együtt tizenkét nő képezte a besztercebányai helyi rózsát, melynek ülésein a főalapító művéből: a szerénységről, munkásságról, nevelésről, szívjóságról, háziasságról, jótékonysságról és érintkezésről szóló fejezeteket olvasták. A társulat működését Kassára is kiterjesztette, de hogy az utóbbi helyen mikor és mely körülmények között alakult meg és hogyan fejlődött, arról nem maradt tudósítás. Mindössze az 1788 áprilisától június végéig terjedő negyedévre vonatkozó jegyzőkönyv kivonatát bírjuk, mely időben a Rózsarend átalakult *Harmóniává*. A jegyzőkönyv Kazinczytól való s tanúsága szerint tagja a körnek gróf Török Lajos és neje is. Radvánszky Terézt 1787 december 9-én vették fel az első fokozatba s a következő év január 14-én a másodikba. Az idetartozó feljegyzések szerint férje után Szerencsy Józsefnének hívják, de a társulatban *Altersburg Angelika* nevet kapott. A további adatokat így sorolja fel a felvételtől szóló jegyzőkönyv: «Született Radványban, Zólyomgyében, 21 éves, evangélikus, beszél németül, magyarul, tótul és valamit francziául.»

Legélénkebb tevékenységét 1788-ban fejezi ki a társaság. Üléseit felváltva hol egyik, hol másik tagnál tartják; április 14-én például gróf Törökné házában gyűlnek össze. Jelen vannak: Szerencsyné

és Kácsándy Zsuzsa barátnők, a házigazda, továbbá Besztercebányáról néhányan, köztük Radvánszky Polyxén. Ez alkalommal is a Flóra első kötetéből olvastak fel, még pedig *A házi élet örömeiről* szóló értekezést. A jegyzőkönyvet névleg Szerencsyné vitte, tényleg azonban Kazinczy, az ideiglenes titkár fogalmazta. Alighanem úgy történt, hogy egy ilyen összejövetelen ismerkedett meg Kazinczy — három nappal később — Radvánszky Polyxennel, kit testvére látásán kívül főleg ezek a *séták* csaltak le Radványból Kassára. Hamarosan összebarátkoztak, a mit elősegített az is, hogy öt nappal később együtt ebédeltek gróf Törökéknél s mint Kazinczy följegyezte, ebéd után együtt sétáltak. A következő napon Teréz és Polyxén elutaztak Radványba. Május 9-én és június 5-én Besztercebányán tartanak ülést. Ide viszont a kassai fiókból jönnek vendégek, a kik közül Szerencsyné sem hiányzik. Ugyanekkor egy új tagot is vesznek fel Klaniczay János személyében, a ki másnap értekezést olvas fel *A sziv nemességéről*.

Az eddigiekből a körnek inkább önképző jellege domborodott ki, de kiterjedt a tagok figyelme egyebekre is. Így egy húsz szakos német alkalmi vers révén, melyet szintén itt olvastak fel, biztos tudomásunk van egy leányiskola megnyitásáról. Az iskolát nemes hölgyek tartották fenn, élükön Radvánszky Polyxénnel és Szerencsynével s utóbbinak igazgatása alatt szegény német és tót leányokat oktattak az elemi ismeretekben, meg a női kézimunkákban. Mindezekből látható, hogy a Rózsarend nem egyszer a köznek is hasznos munkásságot fejtett ki, mely azonban, sajnos, nemsokára megszűnt, mert az alapító Grossing szédelgései miatt a hatóság feloszlatta a társulatot.

Közben Teréz és Kazinczy barátsága mind szorosabbra fűződött s áldásos varázsa, mint Toldy mondja «kárpótlá e nőt azon ezer apró, de folytonosságukkal emésztő szenvedésekért, melyekkel férje a tűrő nőt gyötörtte. Végre Szerencsy, legszebb korában menthetetlenül megbetegedvén, ígéretét vevé nejének, hogy kezével ő utána nem boldogít senkit; ha igen: Kazinczy legyen ez, a kin kívül a síron túl is minden mástól irigylé.» Hogy mikor történt ez, nem tudjuk biztosan.

A széphalmi Mester Magyar Pantheonjában egyedül annyit ad tudtunkra, hogy a boldogult Pesten hűnyt el, a levelezésből meg csupán az állapítható meg, hogy Kazinczy 1790 október 12-én látta először özvegyen barátnőjét.

Míg Teréz és Kazinczy barátsága egyre bizalmasabb lett, lassacskán Polyxén is mindjobban rokonszenvezni kezdett új ismerősé-

vel. Azóta, hogy először találkozott vele, többször is látta már és minél többet beszélt vele, annál többre tartotta. Becsülése jelének tekinthető 1789 márczius 26-án küldött üdvözlete is, mely a Besztercebányán lakó Klaniczay közvetítésével jutott a Kassán tartózkodó Kazinczyhoz. Klaniczay, a ki mint segédtanfelügyelő Kazinczyval összekötetésben állott, némileg a közvetítő szerepét játszotta felebbvalója és a Radvánszky-család tagjai közt. Néha megtette azt, hogy Kazinczynek ő hozzá intézett leveleiből a Radvánszky-család hölgytagjai előtt is fölolvassott egyes szebb részeket, melyek a hallgatóságot állítólag könnyekig megindították. Máskor Kazinczy egyenesen barátnőjéhez intézte sorait. Egy ilyen levélnek hatásáról így számol be Klaniczay a főnökének: ¹⁸ «Terézre és Polyxénre nagy hatással volt az ön levele. Olvasásakor szinte közel voltak az elragadtatáshoz. De nem is csoda! A feléjük nyújtott áldozatnak, a hízelgésnek balsamos illata kellemesen érintette a gyöngéd asszonyi orrocskákat. Az áldozati füst kissé erős volt, de ilyennek kellett lennie, mikor Kazinczy szította a tüzet... Jöjjön mielőbb Besztercebányára, had' élvezhessék társaságát és viszonzhassák a tömjént. Az ön egyetlen Teréze, az ön kitűnő Polyxenje bizonyára versenyezni fognak ebben!» . . .

E meghívást Kazinczy egyelőre nem vette igénybe. A nyáron ugyanis valami komolyabb betegségbe esett, melyről az iskolafelügyelő útján hölgyismerőseit is értesítette. Erre czéloz Klaniczay híradása, mely többek közt arról is felvilágosít, hogy a szenvedőnek beteg kézzel írt sorai nagy örömet szereztek ismerőseinek, kik mind forrón óhajtták felgyógyulását. A figyelem e gyöngéd jeleivel később is gyakran találkozunk.

A testvérek közül ekkoriban az ifjabbik tett nagyobb hatást Kazinczyra. *Széphalom és házi dolgain* című följegyzésében maga írja: «Akkor (t. i. 1790-ben) nékem az a gondolatom volt, hogy Consiliarius Radvánszky Jánosnak és Prónay Évának harmadik szülötte leányokat, Polyxént . . . el fogom nyerhetni: ennek testvére, Theréz, özvegy Szerencsy Józsefné tisztelt szoros barátném volt» . . . Ugyanott olvassuk, hogy a következő év nyarán, Bécsből visszatérőben Polyxén miatt tért Pozsonyból Radványnak. Itteni rövid mulatásáról a *Pályám emlékezeté*-ben így ír: «Radványban . . . harmadnapot mulattam, hogy lássam a helyet, mely két leányában az én életemnek két vezércsillagot ada. A mi nékem Swieten vala az egyik pályán, az vala nékem Teréz és Polyxén» . . .

III.

Eszményképei iránti vonzalmának költői nyomai közül igen érdekesek Kazinczynak Minnyihez írott dalai. Összesen kettő van. Közülök az első *Zellihez* címet visel, kivéve egy Ráday Gedeonhoz írt levelet, hol ezt a felírást kapta: *Minnyihez a tavasz első zsengéjével*. Mindkettő 1791 januárjából való s Széchy Károly föltevése szerint Radvánszky Terézhez vannak írva.

Széchy abból indul ki, hogy Toldy téved, mikor Minnyiben külön eszményképet keres. Hihetetlennek tartja, épen Kazinczy közlékenységéből következtetve, hogy e hölgy családi neve semmiféle iratában elő ne forduljon, holott különben szívének minden bálványáról megemlékezik. Annál valószínűbbnek tartja, hogy az illető versek Terézre vonatkoznak, mert a Minnyihez intézett búcsú, melyben szemére hányja, hogy előbb égett érte, de már nem ég, e föltevéssel teljesen érthető. «Ha azonban másra vonatkoztatjuk, épen abban az időben, mikor a fiatal és szabad özvegy, kinek gyászéve is letelt, a legszenvedélyesebb szerelem vívódásaiban tarja, megérthetetlen: hogyan képes egyszerre kettőért érezni, kettőnek élni s kettőért álmódzni?» Ez alapon könnyen megmagyarázható szerinte az a dal is, melyet a tavasz első zsengéjével küldött Minnyinek s melyben a Minnyi és Czenczi szívét egybefoglalja. A dalnak több változata van, melyek közül az egyikben az utolsóelőtti sor úgy fordul elő, hogy Czenczi helyett Belli vagy *Bidli* szivéről van benne szó. Ez a körülmény nagy erőssége a föltevésnek. Tudni kell ugyanis, hogy Kazinczy az obroviczai fogházból küldött bizalmas leveleiben Polyxént nevezi Bidlinek, a mit az előbbiekkal egybevetve világos, hogy a jelzett változat utolsó soraiban költőnk a két testvér szívének összekapcsolására és együttes birására gondol.

A kissé erőltetett föltevéstől nem tagadható meg a valószínűség látszata. Indítéka az a különben érthető okoskodás, mely lehetetlennek tartotta, hogy Kazinczy szívének annyira ünnepeelt hősnőt több ízben is meg nem énekelte. Azóta bebizonyosodott, hogy egyéb költemények ihletői között is ott találjuk Terézt és Polyxént, — mielőtt azonban ezekre térnénk, egyebekről is meg kell emlékeznünk.

Főntebb már volt róla szó, hogy Kazinczy 1790 október 12-én látta először özvegyen Szerencsynét. Természetes, hogy a két rokonlélek most már még nyiltabban folytathatta azt a baráti viszonyt, mely első találkozásuk óta köztük szövődött, sőt némelyek szerint időnként szerelmi láng alakjában is fellobbant. Toldy például hatá-

rozottan erre a viszonyra vonatkoztatja a Mester naplójának 1792. évi júniusáról keltezett vallomását, mely szerint vágya akkor a falusi csendes élet volt, egy szerencsés házasságban. Hogy a házasságból kölcsönös vonzalmuk ellenére sem lett semmi, azt irodalomtörténésünk atyja úgy magyarázza, hogy a bájos nőnek «édesb volt Kazinczy szent barátságának biztos birtoka, mint szerelme, mely meglelven czélját, e magasságon magát sokáig fenn nem tudá tartani; s féltés nélkül és nyugalomban nézé lángolásait, akár barátnéi, akár ön kedves testvére voltak azok tárgyai: tudva, hogy mindezek elmúlnak s hogy csak ő nem vesztheti el őt soha.»

Kazinczy ez időbeli lelkiállapotára jellemző egyik Klopstockból fordított verse, mely az Orpheusban jelent meg először: *Ő és én*. Hogy a költemény fordításánál Terézre gondolt, látni abból is, hogy innen kezdve nevezi barátnőjét *Cidli*-nek, mely név a vers eredeti-jének német czimével azonos.

Szives és szoros együttérzésüket mutatja, hogy Kazinczy nemcsak magánügyeiben (házépités stb.) kér barátnőjétől tanácsot, hanem irodalmi dolgait is megbeszéli vele. Így mikor Gessnernek műveit akarja kiadni s a kötetbe teendő képekért a költő özvegyéhez fordul, ennek válaszát Terézzel is közli. Ez megteszi a maga észrevételeit, miáltal néha kedves fordulatokkal lesz gazdagabb a levélváltás. Egy alkalommal, mikor Kazinczy felolvassa Gessnernének azt a levelét, melyben az özvegy örömeinek és köszönetének ad kifejezést, hogy Batthyány herczeg Körmenden emléket állít férjének, — Teréz félig tréfásan azt mondja, hogy az emlék jobban megilletné a hölgyet, ki műzsája volt, mivel a költőnek elég emlékül az a kiadás is, melyben művei magyar fordításban jelennek meg. Kazinczy egy kézsókkal köszöni meg a kettős bókot és siet Gessnernének is értésére adni. Levelében úgy beszél Terézről, mint Magyarország Emiliájáról, a mivel azt akarja mondani, hogy barátnője ugyanaz ő rá nézve, mint gróf Schimmelmänné (született gróf Ranzau Emilia) a két Stolbergre nézve. Az 1793 augusztus 19-én kelt sorok hatása alatt Gessnerné azontúl Szerencsynéről is megemlékezik. Ő is *Ungarns Emilie*-nek nevezi, üdvözlétét küldi neki és részleteket kér róla. Kazinczy a következő évben¹⁹ válaszol kimerítően. Elmondja, hogy barátnője nem írónő s ez a nőies szerénység nagyon tetszik Kazinczynak, bár általában nagy tisztelettel viseltetik az írónők tehetségei iránt. Egyebekben úgy jellemzi Terézt, mint a ki megteremtője és lelke a Kazinczy körének, a ki minden tehetséget veleszületett hajlama felé terel; maga is tevékeny és mások által is fényes tetteket vitet végbe; a ki olyan magasságba emelkedett, hogy mindenki, a ki közelébe jut, az ő jelen-

létében bizonyos fokú erkölcsi megtisztulást érez. Hallgat előtte még az irigység és könnyelműség is.

E jellemzéssel egyidejűleg küldi — Gessnerné üdvözlétére — Teréz is válaszát. Úgy ennek, mint saját levelének nyelvtani és helyesírási hibáiért Kazinczy kér elnézést. Nem anyanyelvünk a német — mondja — melyhez fojtott keserűséggel teszi hozzá «és különben is mi oly távol vagyunk a művelődés virágzásának központjától.»

Hogy a fiatal özvegy és Kazinczy bizalmas barátságát indítékaiiban jobban érthessük, az eddigi mozzanatokon kívül figyelembe kell vennünk azokat a kedvezőtlen körülményeket, melyekbe Teréz férje halála után jutott. Úgy látszik, Szerencsy végrendelet nélkül hűnyt el s az anyós nem akart gondoskodni az árván maradt kis leányról. Az örökség ügyében fáradó Szontágh Mihálynak és Okruczky Sámuelnek a Radvánszky-levéltárban levő jelentéseiből kitűnik, hogy az anyós minden erejével azon volt, hogy menyét és unokáját megfossa az esetleges hagyatéktól. A békésen el nem intézhető ügynek, melyet a felekezeti ellentétekre való hivatkozás is élesített hosszasan per lőn a vége, melyben tanúskodni — pro és contra — az összes rokonokat és ismerősöket mozgósították. A nehéz napokban nagyon jól esett a magára hagyott özvegynek, hogy hűséges barátja szóval és tettel segítségére volt. Teréz atyja nem is késik megköszönni az önzetlen fáradozást, mire Kazinczy hosszabb levélben válaszol. Kifejezést ad megbotránczásának az özvegyet környező fondorlatok felett, de becslésének is a tisztelet dicsfénytől övezett hölgy iránt. A minden tekintetben érdekes, *eddig kiadatlan levél* így hangzik:

Méltóságos Királyi Konziliarius és Szentelt Vitéz Úr, nagy kegyességű és tiszteletű Uram! A Méltóságos Úr nekem azt köszöni, hogy szerencsétlen gyermekének állapotján részt veszek és annak sanyarúságát enyhíteni óhajtom. Ki volna az az érzéketlen, a ki azt megindulás nélkül szemlélhetné és ismervén Theréznek imádást érdemlő lelkét, örömmel ne vetemedne mindenre, valamivel sorsa könnyítését reményelhetni lehet? Én részemről mondhatom, hogy azonfelül hogy érzem, hogy a nyomorúság könnyeit szárazgatni egyike a legédesebb örömnök, kevélykedésre való okot lelek annak érzésében, hogy Theréz megengedte, hogy e nagy munkának részese lehessenek. Nem a Mélt. Úr tartozik tehát nékem köszönettel, hogy némely aprólékokat Therézért tettem, hanem én tartozom azzal, hogy a Mélt. Úrnak engedelmeivel Theréz e szerencsére engemet is méltóztatott. Nem nyújthat az én szolgálatom annyi örömet soha Theréznek, mint a mennyit nekem az az érzés nyújt, hogy azt Therézért tehettem.

Ó bár úgy tehetném azt, hogy néki régolta hasztalanul várt nyugodalmát készíthetné!

Legyen szabad Mélt. Úr, ez alkalmatossággal, midőn szívemet a Mélt. Úrnak kegyessége felnyitotta és az meleg kiömlése fakadoz, azokat a miket e dologban szükségeseeknek látok, előadni. Negyedik esztendeje foly, hogy a Mélt. Úr kedves gyermeke — *az a gyermeke, a kit ha az érdemnek jutna mindenkor a jutalom, thronuson kellene az előtte megbukott világnak szemlélni*, egy istentelen napa és némely tulajdon hasznokat kereső istentelen parasitusok által, elképzelhetetlen módokkal bosszantatik; hogy éjjelének derülését nem látván, hanem nem is reménylhetvén, mind lelkében sorvad, mind egészségében hanyatlik és maga előtt nem lát egyebet egy setét, sivatag, öröm nélkül való pusztánál. Negyedik esztendeje, hogy lánczai-ból kiszabadult és — kiszabadult-é? — Elirtózom e képzeléstől és érzem, hogy a Mélt. Úr atyai szívének fájást szerzek. De hagyjon tovább szólanom a Mélt. Úr és engedje enyhülésére válni azt a képzelést, hogy kedves gyermeke szánattatik. Negyedik esztendeje ezeknek, és mivel van közelébb várt szerencséjéhez, mint régenten? Nem talán egy lépéssel is! Szontágh úr azon örül, hogy a Liedemann perében Therézt a bíró Szinnye birtokosának fogja megismerni, és így aztán meg lesz vetve a nagy per fundamentoma. Én tartok tőle, hogy kijátszik az ellenkező fél, és később lesz akármely alkura Liedemannal, később az egész summa letételére, mintsem hogy a bíró ezt ítélje; és ezen tartalékomat Szontágh úrnak meg is mondtam. Akkor a B. Splényi nevében kezdődik el a hasonló per. Jó; de hát ha ezt is kijátsza a nagyasszony? lát ha ezt is négy esztendeig kell bévárni Theréznek? mikorra reménylheti így annak elérését, a mit igasságosan kívánhat.

Méltóságos Úr! láttam én nagyobb részént azon papirosokat, mellyeket barátném a maga védelmére gyűjtöget s tudom onnan, hogy az ő hajdani szinnyi birtokát czáfolhatatlan bizonyságok vallják. Ezeknek lehetetlen akármely sanyarú ítélőszék előtt is meg nem állani. Szerencsétlen fekvése, mindennapi bosszantatási, beteg lelke, egészségének fogyása, Fannijának nevelése azt kívánják, hogy a per minél előbb kezdődjék. Az a tekintet, hogy megharagított napája néki kárt tehet, minden más esetben helyes volna, csak itt nem az. Ez a gonosz asszony így sem múlat el semmit, a mivel a hozzá annyira hasonlatlan menyének kárt tehet. S ártson bár, bár tégyen kárt kirekesztvén ezt keresetéből, mit teszen az? Inkább ne részesüljön abból Theréz — kivált hogy az úgy is igen szép kevéske —

mintsem hogy a haszontalan remény mellett szenvedjen szüntelen és végre azt nyerje, a mit különben nyert volna.

A kompromissumból nem leve semmi. Gondoltam azt előre. Nincs tehát egyéb hátra, hanem a pert elkezdni a rendes úton. A nagyasszony és poltron védelmezői reszketni fognak, ha Theréz azzal fog fenyegetőzni, hogy papirosait előmutatja, és sokat tézsek reá, hogy készek lesznek akármelly alkura, minthogy azokat előhozni engedjék, mert ott az Erinnisznak teremtett nagyasszony és a jezsuitai csalárdságú kegyes Dobay lárva nélkül jelennének meg a publikum előtt. Az a szín, hogy a nagy asszony Szinnyét a Kalvin tisztelete s hűsége miatt nem akarja adni menyének és Luther vallásún nevelendő unokájának, engemet istentelen kaczagásra fakasztott. Szegény, becsületes Kálvin, micsoda megbántása ez a te áldott hamvainak s emlékezetednek, hogy éretted akarják a Theréz kezéből kicsavarni Szinnyét; s a szegény Luther nem is tudja, micsoda vitéz asszony ellenkezője támadott neki! Ó, az istentelenek, a kik minden gonoszságra találnak színt, okot. De hála legyen a józanokosságnak, a nagy asszony, Dobay és az informator minden szenteskedés mellett sem lelnek már ma olly birót, a ki annak elintézése alatt, ha Szinnyét Theréz birja-é vagy a nagy asszony kálvínista leánya — arra tekintene, hogy Wasné a Kalvin, Fanni pedig a Luther részén áll.

A *Magyar Muzeum* parancsolt darabját általadtam Theréznek, hogy azzal a Mélt. Úr előtt nevemben kedveskedjen. Én többé az azt kiadó társaságnak tagja nem vagyok. Az én tiszteletem a Mélt. Úr eránt, akár úgy nézzem, mint egy nagy érdemű embert s hazafit, akár úgy, mint atyját s nevelőjét a szeretetre legméltóbb gyermeknek, s az én első barátnémnak, a legtökéletesebb mértékig hatott és nem nevedkedhetik.

Méltóztassék ezt általjában hinni s tartson meg kegyességeiben, mellyeket megérdemlenni mindenkor főgondom s igyekezetem lesz.

Vagyok a Méltóságos Úrnak alázatos hív szolgája

Regmeczen, 1793. X-ber 23-dikán

*Kazinczy Ferencz.*²⁰

IX.

Mialatt Teréz és Kazinczy barátsága szinte a tűzpróbán is keresztül ment, Polyxén sorsában nagy változás állott be. Atyja 1793 október 25-én, Ujházy Dánielné, született Pulszky Rozáliához intézett soraiban örömmel veszi tudomásul, hogy ennek fia — Sámuel — Polixén kezét kéri. Nincs kifogása a fiatal ember ellen, sőt a maga részéről szintén óhatja a frigyét. Az eljegyzés hamarosan

megtörténvén, 1794 január huszonhetedikén már az esküvőn is túl vannak, miről az örömapa Radvánszky János február hatodikán ír nászasszonyának. Leveléből azt is megtudjuk, hogy a menyecskével Szerencséné ment fel Bécsbe a még szükséges bevásárlások megtételére. Miután ezzel végeztek, május negyedikén az ifjú pár elindult otthonuk a sárosszegyei Budamér²¹ felé. A szerető szülők áldásaitól kísért Polixen május huszonnegyedikén ér új rokonai körébe, kiknek nevében az öreg Újházyné tudatja Radvánszkyekkel a fiatalok szerencsés megérkezését.

Időrendben haladva itt kell megemlítenünk a széphalmi Mesternek *Chloe* című fordítását, mely 1794 január huszadikán készült, tehát épen abban az időtájban, a mikor Teréz a nővére esküvőjére készülődött. Kazinczy a következő sorok kíséretében küldte meg (Nagyváradról) márczius negyedikén költőtársának, Kis Jánosnak: «Tudd meg ezt kedves Kisem! Halandóban még én nem találtam több méltóságot, mint Radvánszky Therézben. Ez a fiatal özvegy bálványa mindnyájunknak Kassán. Sirva ment el a minap karjaink közül. Én csak tisztelője, csak barátja vagyok, nincs is senki, a ki több volna ennél. Egy kis leánykája van, s *leveleidet olvasván hozzáam, azon gondolkodánk, hogy téged is megnyerjünk.* De dolgai zavarban vannak, s téged Győr elfogott. Elmenvén Theréz közülünk, nékem eszembe juta a *Kleist Lalagéja.* Lefordítám, egy levélbe zártam s utána küldém minden levél nélkül. Édesen vala meglepve. Itéld meg, mely szerencsével fordítottam.

Elment Theréz! Oda van nyugodalmam!
Nagy hízak zár el tőle engemet,
Jer hűs Zefyr, jer enyhítsd aggodalmam,
S szárazd fel könnyemet.

Elment, elment! o esermely mondjad néki,
Hogy érte vesz virágink bibora,
Hogy hervadnak a szép táj édességi
S haldoklik pásztora.

Melly völgyre száll pillantásától új disz!
Hol tölti el a völgyet szép dala?
Hol lépeget kis lába? melly boldog viz
Lesz szebbé általa?

Egy rámnézést, egy gyenge kézszerítást,
Egy csókot ah! mint tegnap is adott
Engedj nekem ez egyszer, s ölj meg bizvást
Vad sors, ha akarod.

Igy éneklé Kazinczy a hegyeknek
 Kisírt szemmel, hogy elhagyá Theréz.
 Érzették ők gyötrelmit, s így feleltek:
 Ne sírj, szeret *Theréz!*

A verset megelőző sorok tanúsága szerint Kazinczy Kis János tudósításaival is úgy tett, mint a Gessnerné leveleivel: közölte barátnejával, a mi által azt is részesévé avatta azoknak a törekvéseknek, melyek a nevezett írókat lelkesítették.

Hogy mennyire szíven viselte Kazinczy a Szerencsyné érdekét, annak ékes bizonyága, hogy még saját szerencsétlensége közepette sem feledkezett meg róla. Mikor 1794 december 14-én éjjel elfogják, épen csak annyi időt adnak neki, hogy legszükségesebb holmijait magához vegye, azután Újhelybe viszik s onnan tizenhatodikán Budára. Három nap mulva érnek Kerepesre, honnan Kazinczy a kíséző tisztek engedelmével Zsuzsi nevű nővérének (Péchy Sándorné) egy hosszabb tudósítást küld, melyben barátnőjéről is megemlékezik. A rávonatköző részben, mely voltaképen Kazinczy Józsefnek szól, ezeket írja: «Te édes Józsim, dolgaimat rendeld úgy, a hogy hiszed, hogy azokat óhajtom. Ha Theréz tőled valamit kívánna, azt Viczay által egy szilabáig teljesítsd. Az ő dolgaiban menj Károlyba minél előbb és mondjad dr. Thomasznak, hogy a notariusus által a Krasznecz testimonialisait a Szerencsyné részére készítesse.» Tehát még akkor, a bizonytalan jövő küszöbén is mind csak eszményképe forog elméjében. Micsoda erős kapocs fűzhetette e két ember lelkét egymáshoz!

Sokat gondol rá és Polyxénre budai fogsága alatt is. Ebben az időben, 1795 január 13-án fordítja le Klopstocknak *Blidli*²² című költeményét, mely bennünket azért érdekel, mert Polyxent ettől kezdve hívta Blidlinek, mint a hogy a nevezett költő egy másik verséről Terézt Cidlinek.

Kazinczy elfogatása után a hú barátjától megfosztott asszony most már egyedül intézte ügyes-bajos dolgát. Legtöbb gondot, szépen serdülő kis leányán kívül, még mindig az ismert pőr okozta neki. Sok nehézséggel járt ugyanis annak a bizonyítása, hogy milyen volt a házasok vagyoni helyzete az egybekeléskor. Számos ismerősét felkéri ez irányban a tanúzásra, de a legtöbben nem emlékeznek a kérdéses dologra s így nem is segíthetik elő az özvegy s az árva érdekeinek megvédését. Legridegebben mégis Prónay László hártja el magától a kérést. 1796 augusztus 10-én Radvánszky Jánosnak írt levelében előbb betegségére hivatkozva mentegetődik, hogy csak későn válaszolhatott, majd rátér, hogy különben is olyan bizo-

nyitványt, a minőt tőle várnak, nem adhat, mert már nem emlékezik pontosan az akkori körülményekre. Egyébként azt javasolja, hogy a «Hugon-Asszony az atyafiságos alkuban ne erőltesse éppen a maga pretenzióinak nagy emeltesét: mivel csak igaz az, hogy Szerencsének s az ő állapotjuknak nagyobb volt a füstje, mint a sültje.»

Nagybátyjától így elutasítva az özvegy nem esett kétségbe, hanem atyja támogatásával továbbra is megmaradt gyermeke s a maga igazának követelésében. Kitarlását végre is siker koronázta, a menyinyiben, mint egyes jelek kimutatják, mégis csak módot találtak a békés kiegyezésre. A színei birtoktól ugyan elütöttek, de új lakóhelye, az abaújmegyei Bód,²³ földjének jóságával és kedvező fekvésével bizonyára könnyen feledtette csalódásai színhelyét. Az örökséért való harcot Kazinczy ekkor már inkább csak sejtette, mint tudta. Kapott ugyan nagy ritkán hazúlról tudósítást (Toldy szerint Radvánszky Terézszel is levelezett), de ezek rövidek voltak és nem is tájékoztattak mindenről, a mi a foglyot érdekelt volna. Pedig neki minden gondolata szeretteinél van. A politikai élet csendesebb napjaiban, mikor lelkében fölszillan a szabadulás reménysége, terveket sző a jövőre nézve (Toldy). Eszébe jut a regmeczi ház, a kert, melyeket oly rég nem látott s a melyeket visszatérve még szebbnek, még vonzóbbnak akart látni. Jellemző kedélyének akkori állapotára és a jövőbe vetett bizalmára, hogy börtönéből titokban szerzett oltógalyakat és csemete-magvakat küldött öcsésének, melyeket gondjába ajánl, mert vígasztalhatatlan lenne, ha nem utasítása értelmében bännának el velök. A baraczk igen szép és jó, — írja, — «akarom, hogy az Fanny (Teréz leánya) szúrja be egy virágcsuporba s úgy vidd Regmeczre, megírván nekem, hogy Fanny szúrta be. A megjegyzetteket pedig az anyja fogja elültetni és az is Regmeczre megyen. A Fanny magvára egy F., az anyjáéra egy C. lesz téve. S kérlek, el ne téved.»²⁴

Öcséséhez írt második leveléből irodalmi végakarataráról értesülünk. Rettog, hogy Budán fordított Gessnere és egyéb munkái elvesznek. Pedig illő, hogy ha az Isten szabaddá teszi, ennyi szenvedés és meghurczoltatás után, nevét a jóknál becessé igyekezzék tenni. Épen azért kéri, hogy akármilyen csunyan bár, de három példányban másoltassa le s ezek egyikét helyezze el Teréz atyjának könyvtárában. Ugyanitt barátinője gyermekéről is megemlékezik, ezekben a sorokban: «Fanny neked egy könyvet ad. Derék könyv és neked az legyen a' Manualisod. De mondjad Fannynak, hogy szomorú leszek, ha ő azokkal a gondolatokkal a társaságokban csillogni fog akarni. Hazonért olvassa azt, ne csillogásért.»

Legjobban fáj neki, hogy olyan gyéren kap hazúlról hírt. Az obroviczai börtönből anyjának küldött levelében²⁵ meg is jegyzi, hogy mindjárt könnyebben viselné szenvedéseit, csak tudná, hogy szerettei, köztük Teréz élnek és nincs semmi bajuk. Ugyaninnen és ugyanekkor ír két barátnőjének is. Az érzéstől áthatott iratban költői nevükön Cidlinek és Blidlinek szólítva őket, kéri, hogy vegyék pártfogásukba kiszabadult fogolytársát, Uza Pált. Majd a levélhez mellékelte s emlékül küldött hajfűrthöz fűz megjegyzéseket. «Imádott Cidli! — írja. — Ez a haj érdemes arra a szerencsére, hogy Nagysád néha nyakán hordja. Oszsza fel azt Blidlivel és Fannival. Ó, mely becsesebb az az álom minden realitásnál, a mely engemet a Nagysád látására ragadoz. Ilyen álmom vala 11. febr. 1798 és 27. máj 1799. Ezek a napok nekem örökké szentek, valamint 27. decz. 1785 is és juniusnak 12-ike, midőn Cidlit először láttam, mint Blidlit ápr. 17-én. Mind a két napot innepleni szoktam itt is!» Azután ajánlja, hogy Teréz leánya, Fanny hozassa meg Rochefoucauld Maximáit, melyekről azt tartja, hogy azt, a ki Cidlit nem ismeri, megronthatja, mert elveszti hitét a virtusban, de a ki Cidlit látja, az nem bukik el. Majd így folytatja: «De te kis angyal, azt nem az *elme*, hanem a szív miatt olvasd. Ó, mit veszt azáltal Fanny, hogy én rab vagyok, mert ki taníthatja őtet más érteni Klopstockot, hanem ha az tanítja, a ki engem, a *szeretlem!*» Befejezésül Polyxenhez fordulva így végzi: «Blidli Nagysád velem sok jót tett és én nem köszönöm, mert arra nincs köszönet. Szeressétek emlékezetemet és sírjatom árnyékom után, ha nem leszek.» Feltűnő, hogy míg Terézt és Polyxént aránylag gyakran szóba hozza, addig a harmadik nővéréről, Karolinról alig találunk megemlékezést. Tudtunkkal vele soha sem volt szorosabb barátságban, a mi nem csoda, mert e hölgy egyénisége éppenséggel nem volt az ő ízlésének megfelelő. Volt benne valami makacs szeszélyesség, mely miatt férje is sokat szenvedett. A szókimondó Prónay László nem is állhatja meg, hogy panaszt ne tegyen e miatt Radvánszky Jánosnál.²⁶ A széphalmi Mester egy Ráday Pálhoz írt levelében²⁷ emlékezik meg róla, mikor fölemlíti, hogy milyen jót nevetett báró Podmaniczky Lászlóné Rádaynak azon az ötletén, hogy az élet végén is — mint a zeneműveken — *Da Capo*-nak kellene lenni.

V.

A fogságból való kiszabadulása után Kazinczy nem kerül a régi közelségbe lelkének osztályosaival. Különbösen is annyira el van foglalva a rokonai elleni küzdelemmel, hogy egyáltalában nem jut

ideje barátnői felkeresésére. Sokat vitatkozik anyjával, a ki meg akarja házasítani, de a fiú nem hajol meg a szülői tekintély előtt. Anyja ekkor szemére veti jelleme állhatatlanságát, hogy ami egyik nap' tetszik, azt a másik napon megúnja. A támadásra Kazinczy higgadtan s éppen azok neveinek említésével felel, kik minket is legjobban érdekelnek: «Teréz, Polyxén . . . nékem most is kedvesek, mint mindig és ha most kevesebbet szólok felőlök, a' csak onnan jó, mert messze esvén tőlök, megszakadt a fonál.» Ha közelében lennének, most is csak azok volnának, a kik voltak (1803. VIII. 27.). Hogy tényleg nem feledkezett meg egykori eszményképeiről, bizonyítja Kis Jánosnak küldött híradása 1804 február 12-ről, melyben felsorolja, hogy kiadandó munkáiból a hetedik kötet darabjai kiknek vannak ajánlva. Teréznek a Klopstock Messiásának fordításából való töredékeket szánta, a mi egybevetve ama ténnyel, hogy két barátnője számára a költői neveket is Klopstockból vette, arra enged következtetni, hogy a jeles német író műveit talán együtt olvasták.

Teréz ezenközben, hogy így el van választva barátjától, teljesen leányának és rokonainak szenteli életét. Részt vesz Antal nevű öcsscének az egyik Kubinyi kisasszonnyal való eljegyzésén, majd a rokonokat látogatja, miközben Acsára is eljut, hol az éppen betegen fekvő nénjét, Prónay Lászlónét ápolja.²⁸ Ugyanezen időtájban Kazinczy belefáradva a rokonokkal való civakodásba s a sokféle hányattatásba, elhatározta, hogy tűzhelyet alapít. Szándékát 1804 november 11-én valósította meg, feleségül véve egykori főnöke leányát, gróf Török Zsófiát.

Különböző bajai a családalapítással sem szűntek meg, de vigasztalhatta az a tudat, hogy van valakije, a ki számára az élet terheit némileg megkönnyíti. Eleinte teljesen otthona és háztája berendezésének él, nemsokára azonban ismét folytatja előbbi, a köznek szentelt fáradozásait. Szerencsyné nevével egy ideig nem találkozunk levelezésében. Egyfelől házassága, másfelől Teréznek Miklós nevű testvére miatti gyásza lehettek főokai hallgatásuknak, mely adataink szerint csak 1806-ig tartott. Valószínű azonban, hogy időközben találkoztak, másképp érthetetlen volna az a másik, újabban előkerült kiadatlan levél, melyben barátnéja iránti tisztelete szinte a bámulatig fokozódik. A Széphalomról, 1806 augusztus 6-ról keltezett levél egy meg nem nevezett atyjafiához van intézve s rövid gazdasági vonatkozású és kis leányára utaló bevezetés után így folytatódik: «Édes Uram Bátyám! Senkitől nem hallottam, senkitől nem olvastam és mégis azt merem állítani, hogy jó nevelésre nem *oktatás* kell,

hanem *példa*. A ki kultúrát akar adni a' gyermeknek, hagyja *egyedül jó tónusú emberek között forogni*. Erre nézve ha Sophie a Szerencsyné és a leánya circulusában fog helyt, nem kell Sennovitz²⁹ soha . . . én részemről azt mondom most is, a' mit mindég, még pedig egy Szirmay Andrásnéval és B. Vay Miklósnéval, a kik mindketten a legcompetensebb bírák az asszonyi érdem megítélésében, hogy oly nagy mértékben minden kultúrát és tiszta moralitást soha asszonyban nem láttunk. Szirmay Andrásné és B. Vay Miklósné Therézt *csudálják*.» Jellemző a Kazinczy gyöngédségére, ízlésére és tapintatára ugyanazon levél befejezése is. Az érdekes sorok így hangzanak: «Udv. Consil. Szirmay Antal Úr e' napokban egy Dobos János és Trombitás Sárára csinált éktelenül pajkos epigrammát küldé hozzám, hogy valamint egy más epigrammáját, melly valóban elmés, lefordítottam, fordítanám. Kedvét töltöttem. Poezisben szabad a sértés, csak csintalanságból legyen. Külön papirosra írom, mert mocskos és nem akarom inquinálni azt, a melyen a Theréz és B. Vayné's Szirmayné nevei állottak.»

1807-ben szintén élénk összeköttetésben van Terézzel. Kazinczy ekkor Döbrentei számára akarja megszerezni a gróf Gyulai Ferenczné házában megüresedett nevelői állást. Ebbeli törekvésében vár támogatást Szerencsynétől, kivel — mint a Kis Jánoshoz írt sorokból³⁰ tudjuk — ez ügyben levelezett. A dolgot végre is sikerült nyélbe ütni s a fiatal ember november 2-án már új állása székhelyéről, Andrásfalváról írja a hálálkodó és Szerencsynére is czélzó tudósítást. A Mestert e közbenjárás megint a régi pezsgésbe hozza. Egyemásra küldi Döbrenteinek, Kis Jánosnak, gróf Gyulainénak és másoknak lelkes és föllengző ömlengéseit, melyekben ki-kitér fiatalságának derüs napjaira és ezzel kapcsolatban azokra, a kikkel e derüs napokat átélte.

Legtöbbször irodalmi vagy családi események nyújtották az alkalmat az emlékek felújítására. Főleg a gróf Gyulai Ferencznéhez intézett levelek vannak tele a vidám ifjúkorra utaló visszaemlékezéssel. Gyakran emlegeti itt Terézt és Polyxent, a kikhez most ismét közelebb van. Terézre hivatkozik, mikor házaselete boldogságáról áradozik és mikor második gyermeke, Eugenia születik (1807. XII. 11.). Ekkor írja gróf Gyulainénak: «Theréz declarálta, hogy ámbár más a keresztanyja, de azt csakugyan senkinek nem engedi, hogy az *első keresztanyja ő ne legyen* s ő mondotta ki a gyermekre első anyai áldását.» Ugyanitt olvassuk: «Kevés azoknak számok, a kikhez a gyermeket kötni akarjam . . . Polyxen ezen kevesek számában vagyok. Minél továbbra terjed életem, annál inkább érzem, hogy

ifjúságom arany-esztendei megbecsülhetetlen idők voltak. Theréze, Polyxén örök istenségei maradnak szívemnek.»

Figyelme és vonzalma kiterjed barátnői gyermekeire is. A mint nőnek és erősödnek, a szülők örömében részt vesz ő is. Szerencsyné leányáról is mindig szívesen emlékezik, bár a serdülőt nem sokat látta. Toldy szerint a *Széphalom* című vers egyik kitétele is:

Itt, ah itt öntse dagadott szemekből
A kegyes könnyet tettemimre Fannim,³¹

reá vonatkozik, de egyebünnen is tudjuk, hogy szeretettel gondolt rá. Az ifjú hajadon eljegyzésének híre nagy megnyugvással tölti el, mert jó kezekben látja jövő sorsát. A jegyváltás hírére a következő év januárjában³² így közli gróf Gyulainéval: «11-dik decemberben egész formalitással megvolt a gyűrűváltás Fanny és Teleky Jóska³³ között. Fanny felől nem tudok semmit mondani, mert én ő vele keveset szóltam egész életemben. De Teleky itt ebédelt szeptemberben s el vala ragadtatva a lányka és a lányka anyja által. Azt tartja maga felől, hogy szerencsésebb halandó e világon nincs, mint ő s azt tartom én is.

Mondják-e valamit Theréz felől? Az a kedves barátnénk szerelmesebb Telekybe, mint Fanny . . . most nem is ér reá, hogy írjon. Bécsbe ment kikészíteni a leányát. A lakadalom áprilisban lesz. Szegény Theréznek sokkal tartozott a Gondviselés, s Jóskában sokat is adott. Az egy szeretetreméltó férfi. Én ötöt Bárczay Náninál látam legelőször, és mihelyt megláttam, mindjárt az a kívánság ötlött fel bennem, hogy bár ő néki jutna Fanny».

Egy hónappal később báró Prónay Sándornak írtában elmélkedik a mátkapár sorsán. Mely szép öszvelánczolóadás! — kiáltja — s mint örvend rajta, hogy ő is közreműködhetett létrejöttén, a mire különben Polyxén bátorította, mert magától — «ismervén Teréz kényes delicatessét» ezt tenni nem merte volna. Ismétli, hogy Teréz szerelmes a vejébe, és méltán, teszi hozzá, egész éltebeli szerencsétlenségei leltek most jutalmat. Márczius harminczadikán Cserey Farkassal váltott levelében találunk utalást. Tudatja, hogy az ígért iratcsomót már átadta Szerencsynének, a ki majd Telekyvel Erdélybe menő leánya holmijai közé fogja rakni.

Érdekes világot vet a Kazinczy ellentéteket simító természetére az a buzgóság, melylyel az öreg Prónay Lászlót iparkodik kibékíteni a menyével. Prónay roppantul haragudott a fiára, Simonra, a miért ez — véleménye szerint — nem rangjához illően nősült. Kazinczy meg akarja értetni a büszke főnemessel, hogy nem a születés teszi

az embert, hanem a belső tulajdonságok; Hirgeist Ninonra pedig senki sem mondhatja, hogy nem kiváló jelenség. Hivatkozik arra is, hogy lám, ha Radvánszky Teréz és Polyxén, meg mások, a kik mellé Ninon is odaállítható, nem előkelő házak gyermekei, hanem szobaleányok lettek volna is, pirulhatna-e a legragyogóbb sorsú halandó, ha őket választotta volna hitvesének. Mert bizony igaz az, a mit Emilia Galottiban a herczeg mond Marinellinek: A ki magát azon behatásoknak, melyeket rá ártatlanság s szépség tesz, minden egyéb tekintet nélkül kényére eresztheti, inkább irigylést érdemel, mint megkaczagást.³⁴

Május tizenkettedikén megint gróf Gyulainéhoz fordulva hozza szóba barátnőjét. Elmondja, hogy Teréz nemrégiben ott járt Széphanalom közelében s barátja egyik sógoránál, a hol látogatóban volt, találkozott Kazinczy nejevel, Sophieval és a kis Eugeniával. «Képzeli-e Nagysád, mit tesz azt tudni nekem, hogy Theréz látta a lányomat és reá nyomta a csókját? Mit nem adtam volna érte, ha jelen voltam volna ezen a scenán!» A továbbiakban fölhozza, hogy Sophie szerint Teréz nagyon öregszik, de ő vén korában is szép lesz — jegyzi meg a levélíró — mert lelke örökké ki fog sugárzani szemeiből.» Érdekes, hogy barátnője iránti rajongása idővel annyira nő, hogy lelkében valóságos eszményképpé formálja alakját. A lelki és testi jelességekkel tündöklő asszony ideáljává. Hogy ez csakugyan így van, igazolja az idézett soroknak az a része, melyben Szirmay Andrásné haláláról szólva azt mondja, hogy vidékük elveszté *második Terézét*, ha néki lehet másodikja. «Lelke angyali volt s miveltebb asszonyságot képviselni sem lehet. Szenvedései pedig keservesebbek voltak, mint a Cidli szenvedései.» Erre példa egy másik adat ugyanezen év október huszonkilencedikéről, mikor gróf Gyulainének azt ujságolja, hogy megismerkedett Teréznek egy rokonával Kubinyi Gáspárnéval, a ki Prónay László leánya volt. «Ez véghetetlen szép módú, felette szelid és jó asszonyság; magas növésű, de képe sokkal sápadtabb, mint Terézé.» A mint látni az összehasonlításnál ezuttal is eszményképe lebegett előtte.

Ez év folyamán keveset látta barátnőjét, még pedig azért, mert az épen a más vidéken élő atyafiait és ismerőseit látogatta. Utjában megfordult Debreczenben is, honnan Kis Imre által értesíti széphalmi tisztelőjét, hogy a Journal des Modes-ot és egyéb olvasnivalókat báró Vay Miklósnénál helyezte el, onnan elvitetheti. Kazinczy nyilván nagyon érezte Szerencsyné hiányát, mert a gyakori üzenetek ellenére panaszkozik, hogy már tizenegy hónapja nem látta. Kapott ugyan tőle levelet, de ez nem elégíti ki.³⁵

Sokat reflektál a fiatal Teleky grófnéra is, kit anyja révén szintén barátnői közé számít. Természetes, hogy mikor az ifjú hölgy szóba kerül, rendesen anyjára is rátér; ennek következménye az olyan áradozó jellemzés, a minőt róluk Cserey Farkas kap.³⁶ Kazinczy örvend, hogy Csereyék megismerkedtek az új párral. Csak nyereség lehet ez rájuk nézve, a mint hogy akkor is csak nyernének, ha ismernék a grófné édes anyját. Ezt az angyali tisztaságú asszonyt — úgymond — 1785 június 12. óta ismeri. Akkor látta legelőbb. Azok a gazok, a kik el nem hihetik, hogy asszony és férfi közt lehessen más neme a forró barátságnak, mint a mit a világ gyermekei *szerelemnek* neveznek (holott az sokszor, sőt többnyire csak *pulya testiség*), meg nem foghatják, el nem hihetik, hogy az a relatio, melyben ő és ipja ezzel az asszonysággal állottak, valami egyéb lehessen, mint csak a *tisztelet barátsága*. Mellesleg veti oda, hogy Cserey előtt nem szükség ezt bizonyíthatnia, mert ő úgyszólván ismeri ezt a szent lángot.

Azután felhívja figyelmét a levélben foglalt német versikére,* melyet egykor barátnőjének írt s ennek tudta nélkül egy könyvébe téve asztalán hagyta. A magasröptű, de nyelvi hibában nem szükkölködő alkotáshoz ezt a megjegyzést fűzi költője: *A mely asszony ily érzéseket támaszt, az nem mulatkozásra való asszony*. Majd kéri barátját, hogy ha hall valamit gróf Telekynéről, tudassa vele, hogy ő meg az anyjával közölhesse, a ki a betegségig tünődik egyetlen gyermekén, noha tudja, hogy szeretetreméltóbb ember karjai közt nem lehet. Cserey szeptember hatodikán válaszol. A tőle megszokott, körmönfont modorban írja körül a két hölgy iránti tiszteletét s leveleinek ezt a részét külön papirosra írva is megküldi, hogy barátja megmutathassa a nagyérdemű anyának.

VI.

A következő év elején³⁷ Kazinczy megint azon kesereg, hogy Teréz felől szeptember óta semmit sem tud. *Tudós* ujságait két ízben

* Wenn ich einst am Bahn der Tugend wanke,
Weltvergnügen mich bestrickt,
Dann durchglühe mich der Feuergedanke,
Was in dir ich einst erblickt.
Und als strömt aus Gottes offnem Himmel
Tugendkraft auf mich herab,
Werd ich fliehen, und vom Erdgewimmel
Fernen meinen Pilgerstab.

is megkapta Vay Miklósnetól, de levelet nem. Tovább nem állja, már ír neki is, meg Polyxennek is, hogy megtudja nincs-e valami bajuk. Egyébként nem tartja lehetetlennek, hogy Teréz Erdélyben van leányánál. Egy bizalmas kérése is van gróf Gyulainéhoz, a kihez sorait intézi, de elvárja, hogy a válasz minden szépités nélküli lesz. A kérés pedig az, hogy írja meg: Fanny szerencsés-e? Nem szenved-e úgy mint az anyja szenvedett? Hol lakik? *Nincs-e vas bába?*

Az erdélyiekkel általában nagyon élénk és bizalmas összeköttetést tartott fenn ekkoriban. Első sorban Cserey kötelezi le szivességeivel, de olykor Telekyné is közreműködik egyik-másik kérése teljesítésében. Cserey egy alkalommal arra biztatja, hogy nézzen utána, mennyi kelt el a kolozsvári könyvárúsnál letett könyvekből. Az eladott példányok árát szedje be s adja át a grófnénak, annak az anyja aztán majd beszámol az egész összeggel.³⁸

Csekélységnek látszó adatokat néha a mellékkörülmények ismerete tesz jelentőssé. Így vagyunk az érintett elszámolással is. A megpróbáltatások perceiben apróságokkal nem szeretünk bibelődni, s ha mégis megteszszük, csupán kedveseinkért történik. Kazinczy és Radvánszky Teréz viszonyát is így kell felfognunk, különben nem értjük meg, hogy miképen érhetett rá az özvegy leánya betegágya mellett is efféle dolgokkal foglalkozni. Pedig a gyermekeéért aggódó anya bánatát még az is fokozta, hogy az ifju grófné kis leánya tizennyolcz napos korában meghalt.

Kazinczy Teréz leveléből tudja a szomorú hírt, de Döbrenteit is fölkéri (VI. 29.), hogy írja meg neki, a mit a nagybeteg asszonyról tud.

A betegről érkező híreket annál fokozottabb érdeklődéssel várta, mert az ő felesége is nagy eseménynek nézett elibe. Miután ez októberben családi öröm alakjában köszöntött be, a boldog apa tizenötödikén már azt is tudtára adja Ráday Pálnak, hogy az újszülöttet Anna, Sophronia, Thalia és Terézia nevre fogják keresztelni. Utóbbi nevet azért kapta, mert születésekor épen Teréz napja volt és legalább ez a név Szerencsynére fogja emlékeztetni a gyermeket. Nem sokkal később (XI. 12.), gróf Gyulainénak ugyanezen tárgyról írva, megjegyzi, hogy Terézt és Polyxént sohasem tekintheti gyermekei keresztanyjának, hanem még sokkal szorosabb viszonyban levőknek. Hasonló melegséggel emlékezik barátnőjéről Rummy Károly számára írt önéletrajzában (XI. 30.), hol a többek között újból fölemlíti, hogy 1785 táján Radvánszky Teréz vonzalma bilincselte le, ki Kassán fiatal éveiben őrangyala volt.

Kazinczy kérdésére Döbrentei július tizenegyedikén válaszol.

Ebből, meg december tizenharmadiki leveléből következtetve az ifjú író is bevonatott abba a társaságba, melynek főalakjai a széphalmi Mesteren kívül Kis János, Klaniczay, gróf Gyulainé, Radvánszky Teréz és Polyxén voltak. Jellemző Szerencsnyé egyéniségére Döbrenteinek az a nyilatkozata, melyben egy látogatás után sajnálkozik, hogy csupán három órát tölthetett a kiváló hölgy társaságában. Máskor ismét Kazinczy bókol. Mikor ugyanis Döbrentei Kazinczy egyik versének erkölcsi értelemben félremagyarázható kitételét bírálja, öreg barátja azzal mentegetőzik, hogy a költemény hőse oly modeste vallja a kifogásolt dolgot, hogy őt ezért még *Teréz az erkölcsnek legszebb leánya* is szeretné.³⁹

Viszonyuk e korbéli bensőségét mutatja, hogy mikor apósa meghal — Vay József mellett — Teréz az első, kivel a gyászhiért tudatja. Csereynek gróf Teleky Józsefhez írt leveleit is Szerencsnyé útján továbbítja Kazinczy.⁴⁰ A kis kört 1809 végén vagy 1810 elején nagy veszteség érte; gróf Gyulai Ferenczné ugyanis eladta Kassa közelében fekvő birtokát s Erdélybe költözött. E távozásra czélozva írja Kazinczy: «valóban én is sajnálom azt, hogy Nagysád Kemenczét eladta s elszakada Theréztől s mi tőlünk . . .»⁴¹ Az elválással az összeköttetés nem szakadt meg végleg, sőt mint a fennmaradt iratokból kitűnik, a grófné leánya is levelezést kezd az őszülő költővel. Mikor az ifjú hölgy felkeresi üdvözlétével, Kazinczy első elragadtatásában repülni szeretne, hogy összecsókolhassa a bájos gyermeket, majd fölteszi, hogy költői episztolában válaszol, melyet — ha Teréz beleegyezik — nyomtatásban küld meg.⁴² A kedves levélre egyelőre tömjénnel felel. Nem most teszi az első tapasztalást, — úgymond — hogy az asszonyok sokkal több keccsel írnak, mint férfiak; a grófkisasszony anyja s ennek nagy barátnéja *az örökké imádandó Teréz* eleget tapasztaltatták vele.⁴³

Az új barátnőnek szánt verset tényleg megkezdte, de nem jutott tovább huszonöt sornál. Mikor ennek egy része írásai között elkallódott, Döbrenteihez fordul, hogy küldje meg neki a hiányzó részt (Döbrenteinél ugyanis megvolt a már kész huszonöt sornak a másolata). Itt jegyzi meg, hogy sokat gyötörte magát az irással, de csak nem akar menni. Sajnálná, ha végkép nem tudná kiegészíteni, mert Polyxén képe szerencsésen vala festve. A festőkhöz hasonlítja magát, kik szintén vannak úgy néha, hogy épen azt nem képesek befejezni, a mit legjobban szeretnének. Kiknek óhajtott volna inkább ő is valami jót írni, mint Teréznek és Polyxénnek s írt-é? . . .

Döbrentei nemsokára⁴⁴ megküldi a kért részt, melyből a minket érdeklő sorok ezek:

Örök bálványai lelkennek, Theréz
Szép, s szent s nagy asszony — —

— — — — —
S te kit Therézhez a' vérség
— — — csatolt, Polyxen! tiszta lélek,
Hamistalan, hív másához, hív magadhoz!
Példás nő és anya és példás barátné
Elég magadnak, s félénk látszani.

Teréz és Polyxén iránti bámulata magyarázza azt a nála szokatlan élességet, melylyel Baresay Ábrahám egyik versét bírálja Baresay művei tudvalevőleg Orczyéival együtt jelentek meg ily czím alatt: Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. (Pozsony, 1787.) E gyűjtemény százharminczadik lapjának egyik kitételénél, melyet kelleténél bizalmasabbnak talál, Kazinczy ezzel a kifakadással könnyít magán: «Gyönyörű Évácskám, (Ez) B. Prónay Éva, Consil. Radvánszky Jánosné, a Theréz anyja. De meg nem lehet bocsátani neki (a t. i. Baresaynak) azt a polissoneriet, a melyet a 131. (lapon) v. 23 (vers) követ el, és ez által egy tiszta erkölcsű matrónát az ötlet nem ismerő világ előtt meg nem érdemlett gyanúba hozá». ⁴⁵

1812-ben egy régi vágya teljesül a széphalmi Mesternek. Ekkor restaurálja ugyanis Grosschmid Antal festő a Teréz képét. Eredetileg 1788-ban festették Kassán, gróf Török Lajos számára, kinek halála után anyósa Kazinczyznak ajándékozta, tudván mily nagy tisztelője ez már huszonzét év óta ennek a minden asszonyi teremtesek felülmúlhatlanjának.

«Egészen ő, — dicsekszik Kazinczy Vay Miklósnénak, — de a festő csak kézműves volt és nem művész, festékei kiszóltak és fejékesége s ruházatja nem ideális volt vásznán, hanem az akkori hordás szerint». ⁴⁶ Grosschmid a hajat — Kazinczy kérésére — olyanformán alakította, a hogyan a bavarai királyné képén volt látható Vay Miklósnénál; «a testre egy sötét zöld leplet vetett s az arcot alig illette, mert a sokat szenvedett képet nem lehetett bátrabb ecsettel illetni. Így a kép nem szép kép, de mégis már kaczagást nem támasztó s a ki Therézt szereti, ötlet benne örömet feltalálja, szemét a képen örömet nyugtatja.»*

A barátnőjére utaló, jellemző nyilatkozatok sora az eddigiekkel korán sincs kimerítve. Vele foglalkozik április huszonnolczadiki és október ötödiki leveleiben is. Amazt Rumynak írta s benne, mint

* A kép jelenleg gr. Kuun Gézáné tulajdona s a marosnémetii családi képtárban található.

valóban nagy asszonyról, beszél Szerencsynéről, emezt gróf Gyulai Ferencznének küldte s benne arról emlékezik, hogy Teréz és Polyxén mióta tartják lekötve lelkét. Mulatságosan furcsa az a megjegyzése, mely szerint Thalie nevű leánya annyira hasonlít Terézhez, hogy ha ez férfi volna, hát meggyanúsítaná . . .

Az arcképre s a Thalie hasonlóságára később is kitér. Így egy alkalommal⁴⁷ gróf Gyulai Karolinának elbeszéli, hogy felesége, Sophie, Kázmérből jövet egy csomó magyarbódi asszonyt vett fel a kocsjára. Ezek egyikétől — mikor megérkeznek — megkérdik, hogy ismeri-e a Bódon lakó Szerencsynét. «Hogyne!» feleli ez. Kazinczy ekkor megmutatja gyermekeit az asszonynak, hogy ez otthon mesélhessen róluk Teréznek. Thalienél az asszony magától felkiált, hogy ez egészen olyan, mint Szerencsyné; mikor a Grosschmid-festette képet mutatják neki, arra is ráismer. Mindez nagyon boldoggá teszi Kazinczyt, mint általában minden, a mi barátnőjére emlékezteti vagy vele kapcsolatos.

Teréz újabban báró Vay Miklósnéval van sokat együtt. Nagyon megbarátkozhattak, sőt mint gyanítható,⁴⁸ Teréz a bárónét egy ízben, betegsége alkalmával ápolgatta is.

Ifjúkori barátjával most kevesebbet találkoznak, de az összekötetés szála azért erős. Kevesebbet tudunk Polyxénról. Vele sem szakított Kazinczy, említésének nyomai azonban gyérebbek. Debreczeni útjában találkozik Polixén fiával, az ifjú Újházy Lászlóval, ki szintén jelen van Beck Pál estélyén, hol Kazinczy mulat. Úgy nézi a fiút, mint atyja s az is őt, mint atyját. «Nekem nagy érdemem, hogy a jó ifjakat distingualom s szikrát lobbantok szivekbe»,⁴⁹ írja e találkozásról s hogy nem csalódott, mutatják a későbbi idők eseményei, melyekből az Újházy László neve, mint elszánt szabadságharczosé került a történelem lapjaira.

Néha egy-egy irodalmi ügygel kapcsolatban Teréz atyja is megjelenik a szemhatáron. Látni ezt egy Kis Jánoshoz intézett levélből,⁵⁰ melyből megtudjuk, hogy Kisnek imakönyvét Radvánszky Jánosnak is elküldték mutatóba. Utóbbi adat 1814-ből való. Ebben az évben ünnepli a széphalmi vezér házassága tíz éves fordulóját. A rá nézve nevezetes időpontról sietve értesíti ismerőseit, köztük Terézt, hogy résztvehessenek örömében. Barátnője ekkor nagy visszavonultságban élt. Többen érdeklődnek iránta, de Kazinczy nem elégítheti ki a kíváncsiakat, mert maga sem sokat tud róla. A fölötte érdeklődő gróf Gyulai Karolinának⁵¹ azt válaszolja, hogy Teréz már három levelét hagyta felelet nélkül: többé nem meri zaklatni. A nagy hallgatás oka: az atya halála miatti gyász. A családi levéltár adatai sze-

rint az özvegy ekkortájt leánya társaságában Kassán tartózkodott. Egyik rokona Radvánszky Antal⁵² több ízben felkereste itt s kiment vele Budamérra Polyxénék látogatására.

Hosszú idő mulva 1815 novemberében végre ismét láthatta ifjúkori vonzalma tárgyát Kazinczy. A találkozásnál jelen volt Szerencsyné leánya és unokája is, kikkel együtt sokat beszélgetnek a különböző ismerősök felől. «Theréz sokat szenved és ez látszik még elméjén is» — olvassuk ez időből⁵³ — «de lelke fel-felsugárzik. Angyal ő . . . s életemnek ismét volt egy boldog napja.» A következő évben már alighanem jobbra fordult a beteg állapota, mert mikor barátjának szüksége van a *Wiener Allgemeiner Zeitung für 1815. és Schillers Kleine Schriften* című művekre, Szerencsynét kéri meg, hogy szerezze be számára.⁵⁴ Valószínű, hogy szívesen teljesítette a kérést, bár egyes nyomok azt sejtetik, hogy elég gondot adott neki atyja halála miatti gyásza, meg Szirmay Tamás,⁵⁵ kivel pénzügyi dolgokban levelezett.

1816 június elejétől szeptember elejéig Kazinczy Erdélyben utazgatott. Sorba látogatta régi jó embereit, köztük természetesen gróf Gyulai Ferencznét is. Döbrenteihez intézett leveléből tudjuk, hogy neki ajándékkal is kedveskedett: az ajándék Szerencsyné képe volt. Erdélyből visszatérve először Terézt keresi fel bödi magányában. Elbeszéli neki úti élményeit s átadja az üdvözlötteket; majd Budamérra megy Polyxenhez, ki nagyon leverten fogadja. Őt ugyanis nemrég súlyos csapás érte. Forrón szeretett férjét vesztette el és a seb még sokkal újabb volt, hogysen a legkisebb érintésre is fájdalmat ne okozott volna. Újházy Sámuel haláláról Kazinczynak egy szeptemberi⁵⁶ leveléről értesülünk, elmúlásának híre azonban nem lehetett váratlan, mert gróf Dessewffy József már hetedikén azt írja róla, hogy «végén tántorog». Érdekes világot vet Újházy alakjára az a becsülés, melylyel Dessewffy, levele további részében, róla emlékezik. «Szép lélek lakott a fogyó testben», — mondja a nemes gróf, a ki saját nyilatkozata szerint embert, keveset sajnált úgy, mint ezt.

Kazinczy a látogatásról némi meghatottsággal szól. Érthető ez, ha tudjuk, hogy barátnőit nagyon törődötteknek találja. «Polyxennek kezei is reszketnek a gyengeség miatt» — írja. Találkozását vele Dessewffy Józsefnek is elujságolja,⁵⁷ miközben módot talál arra is, hogy a grófnak Újházy Samu emlékére írt versét megdicsérje.

*

Az említett látogatás után mind ritkábban jöttek össze a kis kör tagjai. Emlékezetökben talán híven megőrizték egymás képét, de

már nem hozta őket össze oly gyakran az a sajtóságos vonzódás, mely egykori közeledésük indítéka volt. 1817 december 21-én Kazinczy ismét panaszkodik gróf Gyulai Karolinának, hogy Teréz és Polyxen élnek ugyan s szeretik, de levelüket nem veszi, tehát olyanok reá nézve, mintha meghaltak volna.

Barátságuk folyton gyérülő irodalmi nyomai innen kezdve lassanként teljesen eltűnnek, akárcsak az égen vonuló vándorfelhők, melyeket az alkony vagy a borulat végre is eltakar szemünk elől. A további évekről vajmi keveset tudunk. A Radvánszky-család levéltára Teréznek számos levelét őrzi ugyan, de ezek irodalmi szempontból nem érdekesek. Úgylátszik a huszas és harminczas években igen el volt foglalva vagyoni dolgainak rendezésével, úgyhogy nagynevű barátjának nem sok időt szentelhetett. A mármarosai Szerencsy-jószágokból leányára eső rész, egy dunántúli birtokszerzés, meg egy csomó adóslévél s az ezekből származó perek eléggé leköthették figyelmét, melynek ereje most már rokonaira, de főleg saját gyermekeire és ennek véreire irányult. Egyéniségének vonzó elemei meg-megcsillannak ezekben a fakult írásokban, de egészen más, sokkal gyakorlatibb irányban és alakban, mint a föntebbiek folyamán láttuk. Értelmi képességeit erősen befolyásolja a szerettei jövőjén aggódo gond, — e mellett azonban érzelmi világának nemesebb vonásai a gyöngédség, könyörületesség a régi fényben ragyognak.

Sok örömet szereztek neki ekkor virágai, melyeket gondosan ápolt és őrzött az időjárás viszontagságaitól. Időközönként rokonai is felkeresték s közülök különösen a gyöngéd nemhez tartozó fiatalság nagy tisztelettel vette körül. Az irodalomért hevülő és írókat ihlető Terézt tehát megváltoztatta az idő, de hihetőleg csupán annyira, a mennyire az évek baladó terhe mindnyájunkon változtat. Tevékenységének mezeje szűkebbre szorult, a minthogy azoknak a köre is mindig kisebb lett, a kik vele együtt ugyanazon eszményeknek éltek.

Szóval a mulandóság szellője az ő nemes alakját sem hagyta érintetlenül, bár kétségtelen, hogy emlékének tiszteletreméltó varázsa sohasem fog vesztetni erejéből. Vonzó egyénisége úgy hat ránk a múlt idők fátyolán keresztül, mint egy istenáldotta virtuozé, a ki végül is a sírba vitte magával művészetének titkait, melyekkel a maga korában talán sokaknak szerzett gyönyörűséget. Az irodalomtörténet mindenesetre hálás lesz iránta és virágot fog hinteni hantjára, ha nem csalódás, a mit Toldy ír, hogy «Teréz volt az, ki, midőn barátja szabadságát veszttve, mindent elveszte, munkás szerelmével enyhítette szenvedéseit; utóbb annak házi boldogsága napjaiban, toldotta örö-

meit, s ki minden kedvesei közül az egyetlen, ki őt túlélve. sírja felett a soha nem ingadozott hűség könnyeivel áldozott.*

Jegyzetek. ¹ L. Toldy F. Kazinczy F. és kora. Pest. 1859. Ezenkívül, meg a Radvánszky-levéltár adatain kívül e dolgozat főforrásai: Széchy K. Kazinczy szerelmei (Aradi Közlöny 1888.), Abafitól: A Rózsarend és természetesen Kazinczy Ferencznek összes munkái és levelezése. — ² L. Atyja följegyzését a Radv.-levéltárban III. o. (u. o. a többi gyermekek születési évei is föl vannak jegyezve.) — ³ V. ö. Kisf.-Társ. Évlapjai, 1887. — ⁴ L. Radv.-lvtár III. o. — ⁵ Szilágyi S. A magy. nemzet tört. VIII. 359. (Marczali). — ⁶ Kettejük levelezését l. a Radv.-lvtárban III. o. — ⁷ Bővebben ír arról: Fináczy E. A m. közoktatás tört. Mária Terézia korában. Bp. (1899. I—II. k. — ⁸ K. F. gr. Gyulai F.-nének, 1808. V. 12. — ⁹ V. ö. Lad. Sándor levelét Radvánszky Jánoshoz. Radv.-lvtár III. o. — ¹⁰ L. Prónay László Radvánszky Jánosnak, 1779. X. 23. Radv.-lvtár III. o. — ¹¹ Erről írja Kazinczy László 1782 július 17-én: «láttam én Radvánszky Carolinát, arra pedig a Groff is megengedi, hogy szívesen nézzen az ember». V. ö. Kaz. F. Levelezése. I. 37. — ¹² Prónay Gábor és Podmaniczky János leveleit l. a Radv.-lvtárban III. o. — ¹³ Radvánszky János és neje, továbbá Teréz, valamint a Szerencsy-család tagjainak idetartozó leveleit lásd a Radv.-lvtár III. o. — ¹⁴ «Magyar falu Abaúj vármegyében. Földesura Szerencsy uraság, lakosai katolikusok és reformátusok, fekszik Regete Ruszkához közel, melynek filiája; határja jól termő, javai különfélék.» V. ö. Vályi A. Magyarországnak leírása. Buda 1796. III. 413. — ¹⁵ Dobay levelei is a Radvánszky-levéltárban találhatók, mint általában azok az adatok, melyeknél nem hivatkozunk nyomtatott forrásmunkára. — ¹⁶ V. ö. Badics F.: Fáy A. Életrajza. Bp. 1890. 4. l. — ¹⁷ L. Abafi L.: A Rózsarend. Hazánk. Bp. 1886. V. k. 12 és köv. l. — V. ö. Beöthy Zs. A szépprózai elb. tört. Bp. 1887. II. 61. l. — ¹⁸ 1789 június 8-án. — ¹⁹ 1794 július 28. — ²⁰ A levélborítékon: De Ujhelly. Méltóságos Radváni Radvánszky János Úrnak. Az Apostoli Felsőg Tanácsosának, Szentelt Vitéznek etc. p. Gács. Neusohl. Radvánban. L. a Polyxén eljegyzésére vonatkozó Ujházy-féle levelekkel együtt a Radv.-lvtárban. III. o. — ²¹ . . . «tót mezőváros Sáros vm-ben, földesura Ujházy uraság és mások, lakosai katolikusok, fekszik Bükéhez nem messze, Tarcsa vizétől egy puskalövényire, lapos helyen, s a Budaméri nemzetségnek születési földgye. Ámbár réttyeit néha a víz járja, de másként jók és sarjut is teremnek, legelője elég s szükséges erdeje is van. Kassai piatzo-

* Radvánszky Teréz meghalt 1840 márczius 2-án. A kassai ág. hitv. ev. I. egyház erre vonatkozó feljegyzése így hangzik: Das Weiland hochwolgebornen Hern Joseph von Szerentsy hinterlassene Frau wittwe Therese geborene von Radvánszky, sie starb im 74 Jahre ihres Alters an der Brustwaassersucht verbunden mit Nervenfieber. (Frau Therese v. Szerencsy 1840 am 2-ten März.)

zásnak helyéhez sincs messze, mellyből pénzt kereshetnek. Első osztálybeli. V. ö. Vályi A. Magyarországnak leírása. Buda. 1796. I. 337. — ²² Czeizel János szerint Radvánszky Terézre vonatkozik. V. ö. Egyet. Phil. Közöny 1904. 129. — ²³ Vályi A. ezt írja róla: «földesura Szerencsy uraság, csaknem egész Abauj vm.-ben a legjobb falu, akár népességét, akár sok és termékeny szántóföldjeit tekintsed. Messziről látva inkább városnak mintsem falunak gondolnád; régi magyar lakosai művelik, kiket a múlt századokban nyomorúságai helyekből ki nem kergethettek, mivel csaknem minden javai vagynak. Kassának szomszédságában lévén vagyoniait pénzzé fordíthatja. I. m. I. 262. l. — ²⁴ 1798 január 10-én. — ²⁵ 1799 június 16-án. — ²⁶ L. Prónay L. levelét 1791. VI. 21. Radv. lvtár III. o. — ²⁷ 1803 szept. 2. — ²⁸ L. Prónay L. Radvánszky Jánosnak, 1803. VI. 18. Radv.-lvtár III. o. — ²⁹ «Minden valószínűség szerint Sennovitz Mátyás . . . , a ki Eperjesen a felsőbb evang. leányiskola tanítója s egy leánynevelő intézet tulajdonosa volt». V. ö. Kaz. F. Levelezése. IV. 599. l. — ³⁰ Júl. 22. — ³¹ E vers Abafi szerint 1793 decz. 31-én készült. V. ö. Kaz. F. Költeményei. Bp. 1879. II. 43., 198. l. — ³² 1808. I. 28. Az eljegyzésről ír még Rumynak, 1808. VI. 12. — ³³ Élt 1778—1850. — ³⁴ 1808. IV. 21. és Kis Jánosnak! 1808. IV, 25. — ³⁵ L. Kaz. F. gr. Gyulai F.-nének, 1808 aug. 2. — ³⁶ 1808 aug. 24. — ³⁷ 1809. I. 23. — ³⁸ Cserey júl. 18 és aug. 12. levelei szerint ez megtörtént. A közvetítésre nézve v. ö. még K. F. Csereynek 1809. V. 30., VI. 16. és 22., továbbá; Cserey K. F.-nek 1809. VI. 11. írt leveleit. Hogy a közvetítés kölcsönbe ment, látjuk K. F. VIII. 31. leveléből, melyben közli Csereyvel, hogy ennek könyveit, melyeket azért hagyott Kázmérban, hogy küldjék el Telekyné anyjának, még most is ott találta. — ³⁹ L. K. F. Döbr.-nek, 1810. III. 16. — ⁴⁰ K. F. Csereynek, 1810. VI. 25. — ⁴¹ K. F. Lev. VII. k. 187. l. — ⁴² K. F. Döbr.-nek, 1812. II. 3. — ⁴³ K. F. gr. Gyulai Karolinának, 1811. VI. 9. — ⁴⁴ Május 3-án. Abafi tehát téved, mikor azt hiszi, hogy a vers 1816-ban Kazinczy erdélyi útja után készült. V. ö. K. F.: ö. K. Kiadja Abafi L. Bp. 1879. II. k. 277. l. — ⁴⁵ K. F. Döbr.-nek, 1812. IV, 8. — ⁴⁶ 1812. III. 15. — ⁴⁷ 1814. XI. 11. — ⁴⁸ K. F. Vay Miklósnének, 1813. VII. 14. — ⁴⁹ K. F. gr. Gyulai K.-nak, 1814. III. 16. — ⁵⁰ K. F. Kis J.-nak. 1814. X. 23. — ⁵¹ 1815. IX. 25. — ⁵² Levelét 1815. IX. 22 és IX. 30-ról l. Radv.-lvtár III. o. — ⁵³ K. L. F. Döbr.-nek, 1815. XI. 24. — ⁵⁴ K. F. Dessewffy J.-nek, 1816. I. 6. — ⁵⁵ L. ennek levelét Szerencsynéhez 1816. V. 3 és VI. 5. Radv. lvtár III. o. — ⁵⁶ Gróf Gyulai K.-hoz, 1816. IX. 28. — ⁵⁷ 1816. X. 7.

III.

ELHUNYT TAGOK EMLÉKE.

MEGEMLEKEZÉS ARANY JÁNOSRÓL,

HALÁLÁNAK HUSZONÖTÖDIK ÉVFORDULÓJÁN.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

(Elnöki megnyitó beszéd az 1907 október 30-iki ülésén.)

Tisztelt Társaság!

Mielőtt mai ülésünk kitűzött tárgysorára térnénk, engedjék meg nekem, hogy egy-két rövid szóval tolmácsoljam kegyeletünket a legnagyobb költői szellem iránt, kit társaságunk a magáénak nevezhetett. Nehány napja múlt negyedszázada, hogy Arany János behúnyta szemeit, azokat a szemeket, melyekben a történeti magyar lélek legmélyebben tükröződött s a melyek a történeti magyar lélekbe legmélyebben láttak be. Családja nincs többé rajtunk kívül: emlékezőnk reá mi a család szerető ragaszkodásával és hódoló büszkeségével. A ki körünkbe lép: az élőnek érzi szellemét; tudja, ki ő Társaságunknak attól a naptól, 1846 február 4-dikétől kezdve, melyen, mint az *Elveszett alkotmány* pályanyertes szerzőjeé, először hallszott itt nagy neve. A *Toldi* koszorúja neki talán nem a legnagyobb dicsősége, de nekünk legnagyobb emlékün. A ki nemzetünk szellemi életének körébe lép: tudja, hogy e szellemnek mily fényes költői kifejezése s mily kiapadhatatlanul gazdag forrása Arany. Senkinek, a ki ma jelen van a teremben, nincs magyarázatra szüksége. Csak arra a három mozzanatra legyen szabad egyszerűen rámutatnom, mely által Arany pályája, csodálatos erejével, szellemi életünk fejlődésében történeti fontosságúvá lett és történeti fontosságú marad.

Egyik az, hogy a néppel megteljesedett egész magyar nemzetnek költői erejét és gazdagságát, Petőfivel együtt, ő tolmácsolja legjellemzőbben, legmélyebben és leghatalmasabban. Széchenyi és Kossuth nemzeti egysége, nemcsak mint anyagi, hanem mint szellemi erőforrás: bennök nyerte meg legragyogóbb példáit. A másik az, hogy

a magyar nemzet történeti eseményei, meséink, mondáink, történetünk alakjai, nemzeti törekvéseink és fejlődésünk százados órállói: az ő szelleméből sugárzanak a legigazabb és legfényesebb költői világgossággal. Sok történeti költőnk volt; de a nemzet történeti egysége, az örök magyar, olyan meggyőző elevenségű és igazságú képeket nem sugallott senki másnak. A harmadik az, hogy költészetünk fejlődését a Petőfi után fenyegető elszigetelődésből és elsekélyedésből jórészt az ő nagymíveltségű szelleme vezeti ki. A világirodalom klasszikusaival, nem egy-egy iskolájokkal, hanem mind a legnagyobbakkal, Homéértól Byronig, ő köti össze újra szellemünket, ebben az egyetemességben eredetiségünket is őrizvén, haladásunknak is új utakat mutatván. Ime a nemzeti egység, nemzeti hűség és nemzeti haladás gondolatai Arany költészetében. Ezekkel illeszkedik be maga és vonja be költészetünket az uralkodó eszméknek abba a szövedékébe, mely a múlt század huszas évei óta egész közéletünket a diadal útján vezette.

Goethe a költészetet világi evangéliomnak nevezte. Arany János költészete nekünk *nemzeti evangéliomunk*. A mesterhez való hűséggel és az igazság hitével hirdessük, késő utainkon, mindenkinek és mindenkor.

Most pedig, az évforduló alkalmával, tegyünk koszorút sírjára.

EMLÉKEZÉS GREGUSS ÁGOSTRA.

RIEDL FRIGYESTŐL.

(Felolvasta az 1907 december 18-iki ülés napirendje előtt.)

A Kisfaludy-Társaság elnöksége azzal a felszólítással tisztelt meg, hogy emlékezzem meg a mai ülésen Greguss Ágostról, halála 25-ik évfordulója alkalmából. A mint mellszobra számunkra elkészül, úgysis avatottabbak fogják külön e célra szentelt ülésen érdemeit méltányolni és szeretetreméltó szellemes physiognomiáját előttünk megrajzolni.

Valóban senki sem érdemli meg inkább, hogy a Kisfaludy-Társaság emlékét kegyelettel ápolja, mint Greguss. Ha mindenki megfeledkeznék róla — holott sokaknak emlékezetében él — ha még oly magas hórétteg borítaná is sírját a kerepesi-temetőben, nekünk meg kellene róla emlékeznünk. Greguss társaságunknak sok évig titkára, később meg alelnöke volt: társaságunk adta ki első nagy könyvét, társaságunk koszoruzta meg legszebb művét, a Balladáról szólót; e teremben, üléseinken olvasta fel tanulmányai jó részét; egész vagyonát társaságunknak hagyta és ilykép társaságunk legnagyobb alapítójává lett. Szellemi erejét és vagyonát egyaránt nekünk szentelte.

Tán senki sem szerette Társaságunkat annyira mint Greguss: ő reá nézve a Kisfaludy-Társaság nemcsak irodalmi kör, hanem mintegy kitágult család volt; oly szerető gondnal érdeklődött iránta, mint más családja iránt: oly tiszta örömmel beszélt a Társaság minden haladásáról, térfoglalásáról, mint egy apa gyermekei sikeréről.

Ruskin ezelőtt vagy 30 évvel egy művében sóhajtván kérdezte: hol van az élet, melyen a szépség és összhang uralkodik? Ha alkalam nyílt volna a nagy angol író kérdésére felelni azt mondtam volna neki: jöjj Dunaparti fővárosunkba, menj át Európa legszebb folyamán, a legszebb hid-ívén a tulsó partra, onnan meg fel arra

a hegyre, a honnan még a ridegség lángelméje, Bismarck is költői elragadtatással nézte a tájékat, azután ereszkedjél a hegy tulsó oldalára a régi székesfejérvári kapu mellett a szelid lejtőn lefelé: (akkor még pázsitos volt ott a föld, nyáron madárdallal és virágillattal telt az üdítő levegő) a hegy oldalában virágos kert közepette egy kis villaszerű ház emelkedett, befutva himbáló gyöngö zöldséggel, a tisztaság és csend, az izlés tanyája; ott mesés rendben tartott könyvei közt lakik egy magyar gondolkozó: Greguss Ágost, lép be, megérkeztél.

Gregussnak az írónak és Gregussnak az embernek fő jellemvonása az összhang érzéke. Tanításának, szellemének, életének lényege a harmonia, a szép egyensúlyozás.

Az életben is kereste azt a harmóniát, melyet művei hirdetnek, kereste és csodák csodája! meg is találta. Életének arany mérlegén a szív és az ész serpenyője egy színben lebegett.

Az æsthetika nála nemcsak tudomány, nemcsak tantárgy volt, hanem életének uralkodó elve. A szép kultusza nemcsak műveit hatotta át, hanem egész egyéniségét, viselkedését, életmódját, lakását. A szépről szóló műveit nemcsak átgondolta, hanem átérezte és átélte.

Egyéniségének ezt a főtulajdonságát átvitte aztán műveibe. Egyik sarkalatos tantétele: hogy a szépet nem lehet a jótól elválasztani. Az ő felfogásában a mi szegény halandó létünk összes ideális elemei egységet alkotnak: a jó is szépség: a jellem szépsége. Ha elválasztjuk az erkölcsiséget és a szépséget, akkor szerinte csak úgy járnak el, mint a természettudós ki az egységes fénysugarat a prizmában mesterségesen többféle színre bontja. Ez a tanítás, a szépnek és jónak egyesítése, mint mondom Greguss egyéniségéből folyt, annak természetes produktuma: az elméletben, a filozóphiában erre az eredményre a jónak és szépnek azonosítására azonban csak úgy tehetett szert, hogy egyrészt nagyon is kiemelte a szép ethikai alkatrészeit, a jót, másrészt némileg elhalványította a szépnek érzéki elemeit, elhalványította a képzelet szerepét. Így aztán azonosíthatta a szépet a jóval és igazgal, de csak miután bizonyos tekintetben e három egytestvér sajátos, eredeti arcvonásaik elfátyolozta. Greguss, ki mindig védte a kritika jogát, ki a kritika termékenyítő hatásáról egy kis értekezést is írt, bizonyára nem vette volna rossz néven ha minden bámulatunk mellett is ilyen kritikai megjegyzést kockáztatunk egyik elméletével szemben. Főműve, a *Rendszeres Széptan* úgy is szilárdan és tekintélyesen megáll minden bírálattal szemben is. E mű főérdemét így lehet kifejezni: ez irodalmunk első nagy bölcséleti műve, mely eredeti szellemmel, önálló felfogással a magyar stílus szépségét egyesíti.

Ez a Széptan nagy imponans épület; mindenütt választékos ízlés és előkelőség: mindenütt világos, tágas, fénylő termek nagy elmével kidolgozott terv szerint csodás symetriával építve: tán néha már sokaljuk is a symetrikus idomokat, sokaljuk a szemben álló antithesises oszlopokat, a számos mesterségen párhuzamosított folyosót, de mindamellett az egész fejedelmi építkezés, melynek minden ablakából látni a végtelen eget és a magyar földet.

Greguss jelleme megfelelt bölcsészeti elméletének és ennél nagyobb dicséretet alig lehet mondani. Mint tanár is a szeretetreméltóság maga volt: szeretett és szerettek, hisz a szeretetnek ára a szeretet: olcsóbban nem adják. Mi, tanítványai, benne eszének fényét és jellemének melegítő hatását élveztük. Megtörtént, hogy beteg tanítványát padlásszobájában is felkereste, hogy biztassa és vigasztalja. Ő szegény volt és ezért idegenkedéssel nézte nem egy híres kortársának reklamszerző tolokodását és hiú egoizmusát. Bálványimádók és bálványok egy szelvényben — szokta volt mondani.

Greguss optimista volt élete legvégéig. Ha látjuk, hogy ily előkelő, finom lelkületű és azonkívül igen érzékeny ember az élet durva támadásaival szemben is mindvégig tudatos optimista birt maradni — mondom, ha ezt látjuk, az élet értéke szemünkben bizonyára emelkedni fog vagy legalább nőni fog szemünkben azon szellemi kincsek értéke, melyeket szembeállíthatunk a sors csapásaival.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy Greguss erőtlen élvező, hogy csupán csak aesthatikai természetű volt: magyar írónak abban az időben elég része volt a létért való nehéz küzdelemben. Gregussnak az életben is, az irodalomban is nem egyszer fegyvert kellett fognia. A szabadságháború után, melyben mint katona résztvett, tíz hónapig Nagyváradon volt bebörtönözve: 1863-ban ismét mint író haditörvényszék elé került és több havi fogságot töltött a Károly-kaszárnyában.

Ő maga ezt mondja: meglaktam az aradi kazamattákat, a nagyváradi kastélyt s a pesti Károly-kaszárnyát; az ötvenes és hatvanas időben tizenkét éven át részt vettem abban a guerilla-harczban, melyet a magyar journalistika az osztrák sajtóosztály hivatalnokaival harczott; azokhoz tartozom, bár csak mint közember, kik a nemzet jogaiért kockáztatták életüket és vagyonukat, szabadságukat és kényelmöket.

Ha Gregussról szólunk, feltámad lelkünkben Arany János neve is. Greguss Ágost nemcsak bámulója volt, hanem leghivatottabb magyarázója is, a minthogy senki sem fejtegette addig oly ízléssel

és oly alapos tudományos apparatussal költői remekeinket, mint Greguss. A külföldi prózairók közt legjobban szerette Tainet, már akkor, midőn Franciaországon kívül alig ismerték nevét. Tisztán lélektani művét azonban nem szerette, nagyon mechanikusnak tartotta Taine felfogását. Taine — így panaszkodott Greguss — a lelket valami complicált finom táviró készülékfélének tartja, míg Greguss az emberi lélekben megfejthetetlen őserőt látott.

Jól érzem, hogy nem tudom Greguss szellemének különös varázsát, egyéniségének vonzó erejét kellően jellemezni. Mi, kik tanítványai voltunk, míg élt — szerettük, midőn meghalt, gyászoltuk, halála után is megőriztük emlékét, melytől áthatva csak fölébreszteni igyekeztem nevének echoját ebben a teremben, mely oly gyakran látta nemes alakját.

IV. .

BIRÁLATOK ÉS PÁLYÁZATOK.

JELENTÉS

A LUKÁCS KRISZTINA JUTALOMTÉTELRE: «A DRÁMAIRÁS FŐBB IRÁNYAI
A MULT SZÁZAD UTOLSÓ NEGYEDÉBEN» BEÉRKEZETT PÁLYAMŰVEKRŐL.

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

A jutalomtételre két mű érkezett. Az 1. számúnak a jeligéje «Új élet küszöbén»; terjedelme 351 l. 4 rét; a 2. számúnak a jeligéje

«Mivelhogy egymást forma s tartalom mindig föltételül követelik.» Rákosi Jenő: Tágma királynő. Terjedelme: az első kötet 167 lap ívrét; a második kötet 168—326 l. ívrét.

Örömmel jelenthetjük, hogy mindkét mű magasan föltette áll annak, a melyről most két éve kellett szólnunk, sőt az egyikben oly alkotást kaptunk, mely nemcsak jutalomra méltó, hanem mint az újabb drámairodalom terén tájékoztató mű a külföldi irodalomban sem találja párját. Teljesen elértük célunkat. Két évvel ezelőtt mondtuk: «A társaság szívesen látta volna, ha a pályázók rövid általános áttekintést adva a XIX. század korábbi jelenségeiről áttérnek az újabb német, skandináv, francia stb. drámairodalom jellemzésére. Rendkívül érdekes volna ebben a zürzavarosnak látszó nagy mozgalomban földeríteni a főbb irányokat, meglesni a fölfogásoknak, az ízlésnek, a témáknak, a stílusoknak esetleges változásait, megtalálni e változások föltételeit, törvényeit.» Mindkét pályázó ezt a célt tűzte maga elé; az egyik közülük pedig meglepte a bíráló bizottságot azzal az óriási szorgalommal és hivatottsággal, melylyel a feladatot megoldotta.

Az első számú, egykötetes munka a gyöngébbik. Ennek a szerzőnek is van készütsége és elég jó exponáló képessége. Némelykor meglep azzal az ügyességgel, melylyel egyes drámákról, azok meséjéről, szerkezetéről számot tud adni. Széleskörű ismeretekkel is rendelkezik. Tárgyalásának keretébe vonja a modern francia, angol,

német, olasz, spanyol, szláv drámát, még a szerbet is, nagy szeretettel szól a magyar drámáról, melynek minden rendű képviselőjére kiter és általában alig van csak némileg is nevezetes alkotás az európai drámairodalomban, mely elkerülte volna figyelmét. Igaz, hogy a szűkre szabott téren gyakran csak címeket és neveket adhat, de a jelentősebb műveket mégis rendszerint kellő terjedelemben méltányolja. De a nagy feladaton mégsem tudott úrrá lenni. Nincsenek biztos dramaturgiai szempontjai, melyek itéletében vezethetnék és nincsenek históriai szempontjai, melyek a dramaturgiaiakkal kapcsolatban a nagy terület rendszeres áttekintésére képesítenék. Csak igen röviden és nagyon is általánosan jelzi a bevezetésben dramaturgiai szempontjait, melyeket mind arra az egyre lehet visszavezetni, hogy nagyobb lélektani igazságot kívánunk a drámában, a mi igaz, de majd minden időben igaz volt és a modern dráma megértésére nem ad elegendő alapot. Innét van azután, hogy a mű bevezetése is elégtelen. Kilencz fejezete van. Az I-ső a francia színpaddal foglalkozik, a II-dik a skandinávokkal, de itt vannak a modern németek és olaszok is; a III-dik tárgyi szempontból indul, a szociális drámákat tárgyalja, de a tengerészeket, zsidó témájakat is; a IV-ben stílus-szempontot követve a naturalisztikus drámáról szól; az V. a romantikus drámának van szentelve, Maeterlincknak, Rostandnak, d'Annunzionak stb.; a VI-ban ismét tárgyi szempont vezet, szól a bibliai drámákról, antik tárgyú, történeti darabokról stb.; a VII-ben kifogyván a szempontokból «a különösebb irányhoz nem tartozó drámák» kerülnek sorra, és itt vannak a legérdekesebb szerzők, kikkel nem tud mit kezdeni, Anzengruber, Wedekind, Donnay, Curel, Wilde, Shaw. azután Echegeyay, a csehek, szerbek, Csiky, Herczeg, Bosnyák, Prém; a VIII-ban filozófiai drámákat említ, Renan, Wilbrandt, Lenkei műveit; az utolsó a népszínműnek van szentelve. Ez, az első és második fejezetet nem tekintve, oly rendezés, melynek eredménye a zűrzavar. A nagy tömeg elnyomta a szerzőt. Össze kerül a mi nem összevaló és rokon dolgok elkerülnek egymástól. A nagy összefoglaló szempontok hiányzanak; a művészi forma, stílus, a világfelfogás kérdései, melyek az utolsó évtizedekben fölvetődnek és mélységes forrongást idéznek elő, nem bántják a szerzőt. Ő nem látja meg az összefüggéseket, tehát nem adhat történetet. Miután azt a fölszines rendet, mely egészében rendtelenség, eszközölte, darabról-darabhoz siet, mindegyikről mondván valamit, hol okosat, hol trivialitást, de ritkán a dolog mélyét érintőt. Ehhez hozzájárul, hogy itélete megbízhatatlan. A hol a külföldi itélet cserben hagyja, a magyar termékek megítélésében, hihetetlen túlzásokat

és tévedéseket találunk benne. De a külföldi dolgok értékelésében is elvtelen, sokszor fölszines. Vossról többet beszél, mint az igazi nagyokról! Wilde-ot szerfölött komolyan veszi, a nagy Galeotto pedig a XIX. század drámai irodalmának egyik elsőrangú gyöngye. A mű stílusa is gondatlan, kopott, csekély értékű.

A II. sz. kétkötetes munka szerzője nagy szempontokból csoportosítja anyagát és szempontjait erővel és következetességével viszi keresztül. Esztétikai és filozófiai műveltsége széles és mélyreható. Mihelyt a bevezetését elolvastuk, tudjuk, hogy oly egyéniséggel van dolgunk, kivel érdemes szóba állani, kivel hasznos és tanulságos vitába bocsátkozni. Gondolatait teljesen átgondolta és erővel, bár nem mindig simán, tudja kifejezni. A bevezetésben fölveti a főkérdéseket, van-e modern dráma, mi a dráma lényege, mitől függ a dráma fejlődése, mely mozzanatai valamely kornak vannak kihatással a drámára, milyen befolyással van a világfelfogás változása a dráma művészi formájára. E kérdésekre megfelelően adja tömör rajzát a mi korunknak és származtatja le belőle a modern dráma formájának nagy átalakulását.

Ezek után belefog a történeti előadásba. Igen helyesen rátér a modern dráma előzményeire, a mit két év előtt kelt jelentésünkben ajánlottunk volt a pályázóknak. Két fejezetben szól ezekről; az elsőben tárgyalja Hebbelt, a másodikban az iránydrámát. A két fejezet vetekedik egymással szépségben, mélyreható felfogásban, biztos kritikai méltatásban. A Hebbelről szóló meglep a megértés teljességével, az iránydrámával foglalkozó a kritika átgondoltságával, tömörségével, élességével. A francia dráma technikájának kritikája éles és sujtó ugyan, talán túl is megy az igazság határán, talán egyoldalú, de a tények ismerete és a kritikai fegyver virtuoz használata meglepő. A II. és III. fejezet Ibsent tárgyalja, Ibsen fejlődését és Ibsen helyét a modern dráma fejlődésében. Ez a fejtegetés is igen figyelemre méltó. Nem sablonos ítéleteket kell olvasnunk, de áradozást és himnuszokat sem. A fejlődésnek egy bizonyos csúcspontján pillantja meg a szerző Ibsent, de belső diszsonanciáit is élesen meglátja és kiváló módon kifejezi.

Nem kevésbé érdekes a harmadik fejezet, mely a naturalizmus czíme alatt a Goncourt testvérek művének jellemzését adja. Zolát méltatja, Becque művének finom elemzésével folytatja, majd Strindbergre tér át, ki az intimus dráma megalkotója és a kit, habár hibáit látja, talán érdemen felül méltat. E tekintetben és egyebekben a szerző az úgynevezett impresszionista kritika hatását érzi. Ítéleteiben a régiekkel szemben igen szigorú, csak azokat méltatja,

jobban mondva leírja behatóan, a kikben új irányok, mozzanatok kezdeményezőit, vagy betetőzőit ismeri föl. De csak így tudott az óriási anyaggal megbirkózni. A másodrendűeket nem nézi le, de mellőzi. Akikről nincs mit újat mondani, azoknak épen csak nevét említi, némelykor még azt sem.

Következik a parasztdráma. Itt igen érdekes elemzését kapjuk Anzengruber művészetének, a mely tulajdonképen nem fér egészen a szerző kereteibe, de tanúbizonyságot tesz róla, hogy a szerző esztétikai fogékonyságát doktrinarizmus nem csorbítja és ízlése mindenütt megérzi a kiválóságot. Igen sikerült Tolstoi irodalmi arcképe is. Az egész szakaszt a naturalizmus győzelme, eredményei és bírálata fejezi be. A szerző bevezet a nyolczvanas évek színházi életébe Párisban és Berlinben, a Théâtre libre és a Freie Bühne alapításának történetébe, majd ismerteti Holz Arno és Schlaf Johannes irodalmi vállalkozását. Itt van azután alkalom a Takácsok irodalomtörténeti nagy jelentőségének rajzolására. Igazi történeti szellem lengi át e fejezetet, ámbár nem akarjuk elhallgatni, hogy itt is, a későbbiekben is a szerző, ki nagy energiával küzd elfogulatlanságának megóvásáért, némely helyütt mégis nagyon a német elméletek befolyása alá került. Holz és Schlaf működésének talán nem mindenki fog ekkora jelentőséget tulajdonítani, mint a szerző.

A második kötetben két nagy szakasz foglaltatik. «Kibontakozás a naturalizmusból» és «A mai helyzet.» Az első néhány francia író tárgyal, Donnayt, Porto Richet, majd a bécsi Schnitzlert, Hauptmann néhány darabját, mely ide tartozik. Csehovot, a patológiai drámákat általában. Egyik legszebb fejezete a könyvnek Maeterlinck elemzése, Wilde Saloméjának méltatása, d'Annunzio jellemzése. Ezek valóságos irodalmi arcképek, ámbár mindig organikus részei az egésznek, melyekben a szerző ítéletének biztossága, átgondoltsága, mérséklete és objektivitása igen jó hatást tesz. Hofmannsthal finom méltatása fejezi be a műnek ezt a fejezetét. Az egész szakasz befejező része pedig a vígjátékról szól. Ez a műnek gyöngébb fejezete, mert a szerzőnek nincs úgylátszik eleven érzése a vígjáték iránt. Igaz, hogy a modern vígjáték félig-meddig kicsatolta magát a művészetből, de talán mégsem oly szegény, hogy Cramptont kellene vígjátéki alakká tenni. A Biberpelz méltatása igen sikerült. Wedekindet a szerző nagyon túlbecsüli, Shaw méltatása viszont nem elég találó. Wedekind kevesebbet, Shaw többet érdemel.

Az utolsó szakaszban a szerző mintegy sommáját adja az egész modern fejlődésnek. Itt néhány legújabb német író tárgyalva, viszatar Schnitzlerhez és Strindberghhez, kiket fejlődésük utolsó fokán

mutat be. Hasonlóképp újra előkerül Hauptmann, a kinek beható ismertetése csak itt talál helyet.

Az egész tárgyalást a magyar drámairodalom rövid méltatása, ezt pedig Rákosi Jenőé fejezi be.

A műhöz terjedelmes bibliográfia és a modern dráma igen érdekes kronológiai táblája csatlakozik.

Röviden összefoglalva: Ha nem értünk is mindenben egyet a szerző ítéletével, a mint ez ily témánál nagyon természetes, művét értékesnek, tanulságosnak és a jutalomra nemcsak érdemesnek, hanem erre bőven rászolgálónak jelentjük ki.

Budapest, 1908 febr. 5.

Hozzájárult:
Beöthy Zsolt,
Riedl Frigyes.

*

A Társaság a bírálók jelentését elfegadta s a jutalmazásra méltónak ítélt munka jelígis levelét felbontotta. Szerzője dr. Lukács György.

BIRÁLÓ JELENTÉS

AZ EURIPIDES, CALDERON, MARLOWE, ALFIERI VAGY GOETHE VALAMELYIK DRÁMÁJÁNAK ALAKHŰ, MŰVÉSZI FORDÍTÁSÁRA KITŰZÖTT LUKÁCS KRISZTINAJUTALOMRA PÁLYÁZÓ MŰVEKRŐL.

HEGEDŰS ISTVÁNTÓL.

Alólírottak, mint a kiket a Tekintetes Társaság a Lukács Krisztina-féle pályadíj-alapból műfordításokra kitűzött pályázat eredményének elbírálásával megbízni méltóztatott, a beérkezett 19 pályaművet gondosan átvizsgálva, nézeteinket kölcsönösen megbeszélve, a következőkben foglaltuk egybe egyhangú megállapodásunkat:

A megjelölt öt író: *Goethe, Euripides, Marlowe, Calderon* és *Alfieri* a 19 beérkezett pályamű közt a következőkép oszlott meg: *Goethe Torquato Tasso*-ját tartalmazza 7, *Euripides Hippolytos*-át 2, *Féniciai nők* cz. darabját 3, *Iphigienia Tauricá*-ját 1 pályamű. *Marlowe: Doctor Fustus*-át fordította egy pályázó, *Calderon: Hangos titok* és *Csodatevő doktor* cz. darabjainak műfordítását benyújtotta egy-egy fordító. *Alfieri: II. Fülöp*-jét fordította kettő és *Cirrá*-ját egy.

E kimutatás maga képet nyújt arról a nehézségről, melyet annyi különböző szellemű s értékű, különböző jellemű és nemű drámai alak hű fordítása okozott a bírálóknak. Mert nem elég az eredetivel való összevetés aprólékos és fárasztó munkája, hanem épp azért, mert egy *Goethe* és *Marlowe*, egy *Euripides* és *Alfieri* közt egész korszakok távolsága, az ízlés, a felfogás, az alkotás módjának óriás távolságai vannak: a műfordító költői képessége, a műfordítói ihlet és törvény kellett, hogy elsősorban alkossa a méltányos ítélet kriterionját. Ugyanis alakhűnek alakhű törekedett lenni minden egyes fordító. De minő veritékes munka volt ez egyeseknél, bizonyítják az *Euripides*-fordítók a görögkarének sajátos rithmikai szerkezete miatt s bizonyítja a legtöbb *Goethe*-fordító, kik e halhatatlan mester bevégzett tőkélyű, magvas, mélységes és mégis mondhatni sorról-sorra befejezett egészet alkotó iambusainak gördülékeny és azért mindig tartalmas szerkezetét visszaadni képtelenek voltak. De bizonyítja a két *Calderon*-fordítás is, mert ezek a könnyű folyású spanyol trochaeusokat, a rímgazdag fordulatokat rithmustalan verseléssel, kínos rímeléssel megfosztották játszói bájuktól, édes csengésüktől.

Komoly munka a *Marlowe: Doctor Fanstus*-ának műfordítását

tartalmazó 5. sz. p. m. Igaz ugyan, e darab szétfolyó kompoziciója, az össze nem függő jelenetek halmaza miatt már csak irodalomtörténeti érdekek bírnak, de azért a műfordító hasznos szolgálatot tett munkájával és a pályázat feltételeinek igyekezett megfelelni. A régi nyelvet itt-ott félreértette. Így *demigod*-ot hatalmas istennek fordítja «félisten» helyett. Az antiquált nyelv színét, zamatát nem bírta visszaadni.

Sorra véve a beérkezett pályaműveket, szóljunk előbb a Goethe Torquato Tasso-járól, melynek jó fordítására irodalmunknak szüksége van.

A 4., 10., 12., 17., 18. sz. pályaművek még magát a költőt sem értették meg teljesen. Sűrű a félreértés, önkényes, erőltetett mondatfűzés, Goethe nyelvének kristálytisztza, világos tükrét zavarossá teszik és nem teszik azt a hatást, mit egy költeménynek tennie kell. Mert az, hogy valaki fordít, nem élvezheti azt az előjogot, hogy megszűnjék költő lenni.

Goethét még legjobban az 1. és 13. sz. pályamű szerzője értette meg. Német tudása van, bele tud hatolni Goethe gondolatvilágába, de erőtlenné válik, szárnyaszegetté, midőn igazán hű is akar lenni. Jól jegyzi meg egyik bíráló, hogy néhol dagályba csap, hol az eredeti emelkedett fenségig emelkedik és néhol az emelkedettebb részt lehúzza. Pl. e helyet: úgy látszik, hogy Tasso kezdte e vizsályt, így adja vissza: «úgy látszik, hogy Tasso volt a kezdeményező». Így tör be a próza nyelve a költészet körébe. Ilyen hely is fordul elő: «tünődve összefont galyak». Ily félreértés is: «Er hat schnell sich ausgebildet», így fordítja: «kiképzzi magát», holott öt éves gyermekről van szó. Az itt említett Goethe-fordítások a megjelölt javításokkal még ismét szóba jöhetnek. A pályadíjra jelenlegi alakjukban érdemesek nem lehetnek.

Az Euripides-darabok tovább a *Hippolytos*nak két fordítása közt figyelemreméltó a 2. sz. p. m.; melynek sikerült részletei vannak, de annyi erőltetett részlet van benne, mint pl. «Most futni porondon, most lóra kívánsz», «kútfő bőözönén (milyen rossz hangzat!) és hasonlók, melyek teljes átdolgozásra valónak mutatják e művet. A 14. számú nehézkes, erőszakos szórend útján aligha bírja az eredeti értelmét visszaadni. Néha értelmetlenségig elveti kivált a kötőszavakat, mert hát alakhű kívánt lenni. A karének lyrájának színgazdag jelzői prózai, lapos melléknevekké fonyadtak el.

Az *Iphigenia Taurica*, «alakhű» fordítása hűtelenné válik, mert megszűnik poéma lenni. Csak úgy hemzseg a sok «ám», a sok «no» verspótlékkal. Aztán ilyen félreértés is fordul elő: τούτο μὲν δὲς τῇ τούτῃ = (ezt tulajdonítsd a sorsnak) ezt közöld a sorssal!

A *Phoeniciai nők*-et hárman fordították a 8., 15. és 16. számúak A 8. sz. a régi jó Fabchich-féle Pindar fordítására emlékeztet, csak úgy csepeg a veríték a szerző homlokán, a 15. sz.-nál elég a karénekeket elolvasni, hogy lássuk, mint küzködik szerző magával a szövegnek megértésével. Pedig ez a fordításnak még csak a lépcsője. De annál nagyobb örömet szerzett a 16. szám p. m., melynek a bizottság egyhangúlag a pályadíjat odaitélandőnek vélte.

Ugyanis az Alfieri-fordítások: 3., 6. és 19. pályaművek a jutalomnál szóba nem jöhetnek. Alfieri tömör dictióját elnyújtják, magát a szöveget is nem egy helyt csodálatosan félreértik. Pl. a 6. számban *Il pianto e delitto* = a Sírás is bűn (t. i. a II. Fülöp udvarában), ezt így fordítja: «nála elhervad a ki sír». A helyett, hogy azt mondaná: «visszavonulok szobámba, elrejtteni bánatomat», azt mondja: Világgá bujdosom bánatommal. A 19. sz. p. mű élvezhető, irodalmi színvonalon áll, de azt a mértéket, azt az abszolút becsét nem éri el, melyhez mi a jutalom kiadását kötöttük.

Minthogy a Calderon-fordításoknál is az «*alakhűség*» élvezhetetlen költői művet hozott létre: a valódi műfordítás mértékét ezek sem ütik meg.

Igy visszatérhetünk Euripides *Phoeniciai nők* cz. darabjának arra a fordítására, melyet a 16. sz. pályamű szerzője nyújtott.

Jeligéjét: *χαλόν τὸ νικᾶν* = szép e győzelem, mint Euripides maga is ezért versenyzett: e műfordító most a diadalmas Euripides segítségével maga is pályadíjat nyer. Tartalmi hűség tekintetében kifogástalan. A bírálók által itt-ott a szövegbe bejegyzett észrevételek oly csekélységre vonatkoznak, hogy ezek mellett az egész mű költői hatása az *eredeti* hatásával ér föl. És az Arany János «hűtlen hívsége» kellemesen lep meg a karénekekben, melyek mint igazi lyra hatnak ránk. Ép e karénekeket is felhozta egyik bírálótársunk annak a javaslatnak a támogatására, hogy az *alakhű* követelést ezentúl ne tegyük bele a pályázati feltételek közé. Mert Calderon négy *trochæusa* sehogysem illik színpadunkra, Euripides karénekeinek a zenével összeforrt számos változatát nehezen érzi meg a mi fülünk.

Mindezeknek alapján a bíráló-bizottság egyhangúlag a 16. sz. pályaműnek, melynek jeligéje *χαλόν τὸ νικᾶν*, a pályadíj kiadását hozza javaslatba.

Budapest, 1908 jan. 29.

Hozzájárult:
Haraszi Gyula,
Radó Antal.

*

A Társaság a bírálók jelentését elfogadta s a jutalmazásra méltónak ítélt munka jeligés levelét felbontotta. Szerzője dr. Csengeri János.

BIRÁLÓ JELENTÉS

A SZAVALÁSRA ALKALMAS KÖLTEMÉNYNYEL BULYOVSZKY GYULÁNÉ
SZINMŰVÉSZNŐ JUTALMÁRA PÁLYÁZÓ MŰVEKRŐL.

NÉGYESY LÁSZLÓTÓL.

Tisztelt Társaság!

Bírálotársaim: Endrődi Sándor és Kozma Andor, valamint a magam nevében örömmel jelentem, hogy a Bulyovszky Gyuláné-féle pályázat az idén minőségileg jól sikerült. A «szavalásra alkalmas kisebb költemény» pályakoszorújáért versenyző 22 darab közt van 5—6, melynek tisztességgel jutalmat lehetne adni, s van egy, mely ezek közül is kiválva jutalmat és koszorút egyaránt megérdemel s határozott irodalmi nyereség.

A pályázó daraboknak legalább fele arról tanuskodik, hogy verselni már elég jól tudnak nálunk. Így technikai előnyük miatt, meg lehet említenem *A megjutalmazott* és a *Hazatérés* című darabokat, melyek különben alapeszméjük igazságáról nem tudnak költőileg meggyőzni. Technikája legerősebb oldala az *Apa és fiú* című pályaversnek is, mely pathetikus anapästusokban Dávid király jellemrajzát és tragikumát adja, ki szorongattatásai között Jehován csüggő lelke mélyén nyugodt maradt, s diadala percében lesz boldogalanná, mikor pártütő fiának haláláról értesül. Zsoltármotívumokból szőtt dialogja nincs lendület s némi fenkölt hang híján, de a formát nem bírja mindig s a vezérgondolatot nem emeli ki határozottan. A *Rozál* című népies tárgyú és hangú balladának fő érdeme a lánykori szerelmesétől felkeresett asszony baléjtelmeinek és hirtelen megvalósulásuknak izgató rajzában van; különben modora és befejezése konvencionális.

A többi ezeknél felsőbb irodalmi színvonalon áll.

A *gulyás-lánya királyné* a hasonló tárgyú kedves népmesét szedi népies zamatú előadással, s a népköltésből vett, de elég újszerűen alkalmazott ritmussal versekbe; a tárgyat tiszteletben tartja, csupán

az előadásba törekszik ujságot vinni, vidám humorával, de vége felé lankad. Az eredeti mese után egészben véve nem nyújt semmi újat, sőt azt sem igen teszi hatásosabbá; inkább azt igazolja, miért vonakodott a nép műérzéke a mesetárgyakat balladaszerű költeményekbe foglalni.

Sokkal eredetibb ennél *A csontváz* című jóízű és jól elbeszélt történet, a falu korhelyéről, a ki kocsmában is hal meg s 50 év múlva, mikor mint kísértetnek szabad lesz feljönnie a sirből, első dolga ellátogatni kedves kocsmájába; de megjárja, mert sok időt tölt, fizetni sem tud, üzőbe veszik, óraütésig sirjába sem érhet el, a sir bezárul, ő kívül összeomlik, csontját most is mutogatják győri múzeumban. A hős rajzában Burns Kóbor Tamására, a kinnszorult kísértet motívumában Goethe Halotti tánczára (*Der Todtentanz*) emlékeztető, de magyar jellegű költemény tárgya valami helyi népmonda lehet; a feldolgozás derekas kísérlet, hangjában egészséges humor van, előadása friss, fordulatos, azonban különösebb jellemzetesség nélkül; kompozíciójának gyengéje, hogy a költemény mintegy két darabból áll.

A selmeczi bíró meglehetősen, bár kissé egyenetlen verseléssel és elég erővel domborítja ki hősének jellemét, midőn Roesel Borbála, a szépségével, gazdagságával, hatalmával félelmetes, a törvénynek fitytyethányó várúrnő nem tud kifogni rajta sem erővel, sem csákkal; a deli városbíró hú marad nevéhez s érvényt szerez a törvénynek. Homályos hely a versben az, hogyan kerül a bíró éjnek idején a Borbála várába.

A nyomorék cz. vers csinos ötlet a négylevelű lóhere sorsáról, ki szerencsétlennek érzi magát, mert társai korcsnak gúnyolják, míg nem épen őt éri az irigyelt szerencse, hogy egy arra sétáló szerelmes pár magának választja. A gyöngéd vonásokkal dolgozó, néhol kissé édeskés előadás során a költő a modorosságig visszaél a mondat-átvitel (*enjambement*) szabadságával.

A macskák napjainkból vett humoros történet a budapesti szegényház öreg asszonyainak ismeretes macska-ügyéről, azzal a módosítással, hogy az előbb nagy leleményességgel és sikerrel rejtegetett macskákat egy heti tejeskávé fejében szolgáltatják ki. A feldolgozás ügyes, a szerző helyenként jó realizmussal rajzol; de nem tudta költőileg elég jelentőssé tenni a tárgyat.

Gyakorlott kéz műve *A legnagyobb hős* című keleti tárgyú elbeszélés, ötös jambusokban. Nabu-kod-rosz-ur, Babilon hős ura kedves szobrászának műtermében az ő tetteit feltüntető alkotások közt észrevesz egy szöbrot, mely egy asszonyt ábrázol, ki a gyermekét elrabló oroszlának szemét meggyújtott szalmacsóvával kisüti.

A kényúr kérdésére a szobrász elmondja, hogy az ő anyja így mentette meg egyik kisdedét a királyi vadaskertből kiszabadult oroszlán szájából. A vers csattanója az oroszlánölő nagy királynak az a kijelentése, hogy a legnagyobb hős az anya. A költemény hosszúra van nyújtva, hogy fesse a keleti földi isten méltóságát és körülötte a babiloni levegőt; erre az artistikus célra rámegegy a költeménynek majdnem felerésze.

Szintén a milieu-festegetés nyújtja el *A tolvaj* című költeményt, melynek meséje az, hogy a gyermektelen gazdasszony egy esős éjjel csupa szeretetből hazalopja elárverezett teheneket s miután egy kis ideig becézgették, az ura hajnalban visszakiséri a tehenet új gazdájához, s jövet betér az időközben megnyílt korcsmába inni egyet az új tehenére félrerakott pénzből, hiszen az asszony maga is azt mondta, hogy hiába vesznek új tehenet, az csak nem lesz a Kajla. A szerző nagy kedvvel és sok hangulattal is festegeti az esős éj, a pirkadás, az ébredező falu képét, de ez a részletrajz tultong a mese rovására. Különböző a képnek van levegője és sok jó megfigyelés van benne összeolvastva.

A tolvaj, *A csontváz*, *A legnagyobb hős*, *A macskák*, *A nyomorék* mindenesetre érdemes darabok, kivált a három elsőt dicséret illeti. De valamennyinél eredetibb, művészbibb, költőibb darab *A bosszú*. E pályamű az osztják Múnkészi hadisten hősénekének önálló feldolgozása. Eredetijét Reguly hozta, Pápay József megfejtette s «Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása» V. kötetében kiadta. Az eredetiben 1330 sorra terjedő osztják változat sokkal teljesebb, mint ugyane tárgyának vogul feldolgozása. A múnkészi hadisten maga beszéli el nevelkedését és első hőstettét, a vérbosszút, melyet apja városának feldulóin, a hatalmas erejű Lonch-sát-jagalin és hét szörnyeteg fián, az erdei rémeken állott, kik apját megölték s fejbőrét egy fára tüzték fel; a serdülő ifjú egy nap megtudja apja sorsát, erejének is tudatára jön, megkapja atyja szép fegyverzetét s megindul bosszút venni; ellenének hatyakból emberi alakra vetkezett három leánya közül, kendejét elcsenve egyet a tóban megfog, mire az szerencsétlenséggel fenyegeti. Ő nem riad vissza, megöli a lány testvéreit a kőszemű, vasszemű vichliket, majd csellel félre csalva ellenének kíséreit, őket egy erdőben lenyilazza, a magára maradt varázslóval személyes harcra száll, kemény küzdelemben legyőzi, elmegy házába, a lányok közül azt, ki őt el akarta rémíteni, megnyomorítja, a maga házába hurcolja, az ajtó mögött ad neki helyet, a hol minden belépő reá rázza havas ruháját s az asszonyok rája öntik ivóvízök maradékát. A sajtószerű parallelismusok, paronomasiák

és ránk nézve idegen diszító jelzők, szertartásos körülírások hosszadalmas tömegéből kiérezte a szerző a költői magot, a barbár hősiséget lehellő tárgyat, melynek fenségesebb és tragikus változatát Vörösmarty lángesze álmodta meg a Két szomszédvárban. E tárgy meg is ihlette a szerzőt, a ki valóban önállóan dolgozta fel, nem csupán versbe szedte. E feldolgozás ritka mértékben sikerült; a mű egy önálló alkotás értékével bír, s a mellett mégis hű az eredeti tárgyhöz, melynek szellemét és őszépsegeit erősebben és reánk nézve élvezhetőbben kiemeli. Mialatt a mesét mintegy harmadrészre tömörítette, addig hősenek jellemrajzát erősebben kidomborította, az indulatokat nagyobb erővel érezette. Változtatásai általán öntudatosak, költőileg igazoltak. Az ellenfél teljes legyőzését, a mi az eredetiben nem világos, élesen kiemeli, viszont a leány megalázását elhagyja s a helyett a költeménynek máshonnan teremt humoros befejezést, a kis apród bajának kedves kiképzésével, a ki azon duzzog, hogy őt összecsipték a szunyogok, mialatt ura a szörnyeket öldöste; ezzel nemcsak vidám hangulatban oldja fel a tárgy zord hatását, hanem egyúttal nyájas oldaláról is bemutatja hőseit. De az ilyen hozzáköltést is az eredetiben talált elemekből fejlesztette ki. Nem tagadhatni, hogy az eredetinek egy-egy nem fölösleges részletét is elejtette, pl. beletalált volna a hős vitézi öntudatra ébredésének rajzába első vivőpróbája nagybátyával, a kit egyik sarokból a másikba szorit; a vichlik mythikus vonását teljesen mellőzte. De ezek nem szerves hiányok. Ezzel szemben meglepő az az éleslátás, melylyel a tárgy jellemző szépségeit felismerte s az új feldolgozásban saját költői erejének hozzáadásával érvényre juttatta. Meghagyta a tárgy helyi színezetét, a vérboszsú motivumát teljes vad erejében, meghagyta a színező vonásokat, meghagyta és kitisztogatta az eredeti képeket, s meghagyott az eredeti párhuzamosokból, visszatérő sorokból, diszító jelzőkből annyit, a mennyit a jellemzetesség stílkövetelménye megkíván. Minden ízében saját szerű költészet nyilatkozik e tárgyban, mely emlékeztet az indián történetekre, de nyelvünk rokonsági viszonyainál fogva közelebb áll hozzánk; s újszerű zamat, üde színek tűnnek fel e költeményben is, mely komponálva épen oly jelesül van, mint előadva. Elejétől végig egységes, erős alaphangja és lüktetése van megkapó változatossággal együtt. Benne az egész obvidéki környezet mintegy életet kap s olyan távlat, olyan levegő van a műben, a melyet csak ritkán élvezhetünk. Ez a kis eposz jobb képet ad nekünk az uralvidéki nyelvrokon nép lelkiéletéről, mint nem egy ethnographiai munka. Ki kell emelnem a költemény nyelvi szépségeit, valamint saját szerű, de nem osztják-ból vett ritmusát is, harmadoló (hármasszerű), de magyar jellegű

ütemeivel, melynek ily terjedelmű alkalmazásával még nem találkoztam, s a mely jellemző mozgást ad az előadásnak. Ezt a formát valamint a hangot a feldolgozó vitte bele a műbe.

Egészben véve a ki e művet írta, abban tanulmány és tehetőség, a mondai hagyomány iránti érzék és eredetiség, öntudatosság és költői erő egyesül. A bírálók fontolóra vették azt a körülményt, hogy mennyiben lehet e kis-eposzféle verset a maga, némi felvilágosításra szoruló tárgyával a «szavalásra alkalmas kisebb költemény» fogalma alá sorozni. Azonban a bírálók meggyőződtek arról, hogy legalább is felolvasni nagyobb hatással lehet, mint a pályázó többi költemények bármelyikét, s hiszik, hogy jó szavaló kezében jó szavallati darab is lesz; előadására mintegy 15—20 percz kell.

Minthogy pedig költői érték tekintetében összes versenytársai fölé emelkedik, a bírálók egyhangulag azt ajánlják, hogy a pályadíjat a Bosszú cz. Xant Torem jeligés darabnak méltóztassék kiadni.

Budapest, 1908. febr. 5.

Hozzájárult:
Kozma Andor,
Endrödi Sándor.

*

A Társaság a bírálók jelentését elfogadta s a jutalmazásra méltónak ítélt munka jeligés levelét felbontotta. Szerzője Zemplényi Árpád. E jutalmazott munkát a következő lapokon közöljük.

BOSSZÚ.*

ZEMPLÉNYI ÁRPÁD-tól.

Jelige: *Xant Torem.*

I.

Bálványszem fekete,
Kalt-** szeme fekete,
Éj borult ránk,
Nyakat elvágható,
Fejet levágható
Álmod alvánk.
Rén-gulya reggeli szava ébreszt.
Nevelő vén apám,
Fejedelmi bácsikám
Itatni küldi már Ob vizéhez.
Szólítom nevelő ősz anyámat:
Adj rám állatbőr sok ruhámat,
Kösse meg szironyos nyuszt-övemem . . .
Szólítom, hiába, nincs felelet.
Tapintom evetbőr fekvő-helyét . . .
Hideg az, dérlepett . . .
Hol tölté rengeteg
Bús éjjelét? . . .
Végig a városon
Kérdezem, kutatom,
Nem találok.

* E mű a «*Munkeszi hadisten*» című osztyák hősi ének önálló feldolgozása. Eredetije gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai utazása V. kötetének (Osztyák népköltési gyűjtemény, közléteszi Pápay József) 13–48. lapjain olvasható.

** Bálványszellem.

Czirbolyás szélínél,
 Nagy vörös fenyűnél
 Sírní látom.
 Görbe a vén fenyő, rája hajlik ;
 Sírálma, panasza messze hallik :
 — «Atyátlan, anyátlan fiacskámat
 Nevelem erőtlen magzatkámat.
 Fölserdül maholnap
 Erősnek, bátornak,
 Hadba sohajt.
 Hős apja éjzetét
 Rettentő végzetét
 Mégtudja majd.
 Mint a szél-támadat
 Elhagyja házamat,
 Bosszura száll.
 El kell őt vesztenem !
 Ki ellen ő megyen,
 Az a halál.
 Apja is, a király, így esék el,
 Bősz *Lonch-sát-jagali**
 Szörnyeteg fiai
 Veszíték el.
 Kőszemű hét *vichli***
 Vas szemű hat *vichli*
 Támadott ellene szörnyű tusán ;
 Sok fürtű szép feje bőrét lenyuzta, le,
 Itt függött egykor az itten e fán! —»

— Én apám! jó apám! fejedelmi hős apám! —
 Söhajtom csendesesen, megtérek szaporán.
 Megtérek sebesen,
 Ágyamba lefekszem,
 Megjön anyám :
 «Nevelő fiacskám,
 Serdülő magzatkám,
 Fejed levágható mélységes álmodat
 Már ne pihend!

* Fő-samán, varázsló.

** Erdei és vízi rém.

Kis falunk sok fia,
 Öregje, ifja
 Városunk terére már rég kiment,
 Vesszőnyíl játékot,
 Szíjlabda játékot
 Játszani lent. —»

Nevelő jó anyám
 Rám adja bő ruhám
 Megkötí szironyos nyuszt-övemet,
 Városunk terére alá menek.
 Híre rossz, neve rossz
 Szolganép hanczuroz,
 Kiabál ott.
 Férfifej nagyságú szíjlabdát, bőrlabdát
 Rúg-dobál ott.
 Rám dobják, felfogom,
 Felfogom, elrugom,
 Vissza nekik.
 Rám dobott szolgálfi
 Hátba kap, fáj neki,
 Hasra esik.
 Porondon ebi hal
 Így forog, így hasal,
 Így fekszik.
 Míg egy hal megfőhet, ott fekszik.
 Vért köpve majd föl-ül,
 Port köpve néz körül,
 Törli szemét.
 Balszeme könnyeit jobb felé törüli,
 Jobbszeme könnyeit bal felé törüli,
 Ugy jön elébb:
 — «Ha ily nagy kéz-izmot neveltél már,
 Ily erős lábizmot szereztél már,
 Hős apád végzetét hogy' nem tudod?
 Ha tudod, mért hogy meg nem bosszulod?
 A nagy hős fejdelem itt esék el.
 Bósz *Lonch-sát-jagali*
 Szörnyeteg fiai
 Veszíték el.

Köszemű hét *vichli*,
 Vas-szemű hat *vichli*
 Támadt ellene szörnű tusán ;
 Sok fűrtű szép feje
 Bőrét lehúzta, le,
 Ott nimbált egykor az, ott ama fán.
 Ideje volna már harezba menned,
 Ez erős izmokkal bosszut vened. » —

— Leütlek, szolgálfi ! — kiáltom én.
 Eltapos haragom !
 Fejedet elcsapom ! —
 Fut a legény ;
 Apai házába,
 Anyai lakába
 Bemenekül,
 Megrémült sirással ordít belül.

Fordítom fejemet,
 Fiatal szememet
 Kőd lepi meg.
 Ebásta gödrökön,
 Hantokon, rögökön
 Haza megyek.
 Verejtek gyöngyözi homlokomat,
 Úgy érem tóparti kis lakomat.
 Nevelő vén apám,
 Fejedelmi bácsikám
 Luczfenyő tűzéhez telepedik,
 Átázott ködmönben melegedik.
 Melle ha meleg már, háttal fordul,
 Háta ha keményül, mellel fordul.
 Dehogy is tudnék én
 Megülni oly békén,
 Mint atyám ott !
 Kis szoba-rekeszem
 Zugában dühösen
 Föl s le járok.
 Kardomat fölveszem,
 Forгатom tüzesen :
 — Megöllek, szolgálfi ! — így kiáltok.

— «Veréb-faj, eb-faj az! — morog apám.
 Kardodat szolgára ki ne vond ám.
 Apátlan, anyátlan fiacskánk te,
 Fölserdült férfi-hős magzatkáánk te,
 Ha ily nagy kéz-izmot növeltél már,
 Ha erős láb-izmot szereztél már,
 Hős apád esetét ha megtudád:
 Bósz *Lonch-sát-jagalin* bosszud' is álld! —»
 Fáradt szél módjára csendesedem,
 Szálló dér módjára ülepedem.

Nevelő vén apám tűz mellől kél,
 Ásni kezd anyámmal ágy fejénél.
 Csak ás a két öreg, végre kibont
 Háló-szem-fonatu nyirháj-puttont.
 Keresi, oldozza, hol a nyitja?
 Aztán a fedelét felszakítja.
 Mi van benn? kivonja, keze remeg, —
 Mint a hó oly fehér pánczél-imeg.
 Csörögve megrázzák,
 Zsebeit kirázzák,
 Földre vetik,
 Gyerek-nagy halommá ülepedik.

Fölveszem, emelem fejem fölé,
 Ezüstös hal módra csillog elé;
 Megrázom, bongva cseng, csengve zenél:
 — Megállom bosszudat, apám, ne félj! —
 Ágy alól íjj kerül, vassal tagolt,
 Ragyogó görbe kard, minő a hold.
 Ápoló ősz anyám behozza most
 Rénbika-bőrből a narcsi botost.
 Fegyverbe öltözöm,
 Kardomat felkötöm
 Tűz fényinél:
 — Megállom helyedet,
 Megőrzöm fegyvered,
 Apám ne félj! —

II.

Bálvány szem fekete,
 Kalt-szeme fekete
 Éj borult ránk.
 Nyakat elvágható,
 Fejet levágható
 Álmod alvánk.
 Réngulya-nesz előtt fölserkenek,
 Tisztítom ragyogó fegyveremet.
 Nyilhegyet százával kalapálunk,
 Reggeltől estelig ki nem állunk.
 Ősz anyám tegzet varr, hálót foltoz,
 S beszélget olykor a kis apródhoz:
 — «Num Torem tizedik unokája
 Volt az Ob- s Szoszva-föld hős királya.
 Diadal-kisérté ahol küzdött.
 Gazdád is király lesz, ha megjősztok.
 Mit szeret? hogy szeret? most tanúlgasd,
 Kedvére szolgálni el ne múlász.
 Vadásztok, halásztok, kalandoztok:
 Jaj, ha vén fejünkre szégyent hoztok! —
 Hallgat a kis apród, szeme tágul,
 Kiejti a fogót kis markábul.
 Gurul a tüzes vas jobbra, balra,
 Vén apám haragszik: — Erre! arra! —

III.

Num Tarom szépapám meghozta ránk
 Izzadság-növelő hosszú nyarát.
 Aranyos hajnalon utra keltünk,
 Kanyargós Ob vizén föleveztünk.
 Széles tó, arany tó tárult elé,
 Ezüst-szin hét hattyu szálla belé.
 Ragyogó vért-ruhám tetejébe
 Medvebőrt borítok hevenyébe.
 Száz-nyilas tegzemet vállra csapom,
 Szép vasas ijamat kézbe kapom.
 — Szolgám, itt kikötünk, én kimegyek,
 Te maradj, el ne hagyd őrhelyedet! —

Lopózva leskelek, úgy haladok :
 Mit tesznek az ezüst madarak ott ?
 Enyhe part lépcsején föl s le járnak,
 Félve a víz előtt meg-megállnak.
 Micsoda hattyu ez ? mi földön él ?
 Vízre itt minnek szállt, víztől ha fél ?
 Míg egyet pillantok s oda nézek,
 — Búbáj ez ! ámulat ! rosz ígézet !
 Ellenem rontó-had szövetkezik ! —
 Ezüst-szín bőrüket levetkezik,
 S naparczú, naphajú gyönyörű nők
 Fürdenek ámuló szemem előtt.
 Ragyogó tiszta tó háborodik,
 Hulláma édesen fodorodik,
 S körbe míg fogózva tánczol a hét,
 Térdükig, mellükig csapja vizét . . .
 Közelbe suhanok halk nesztelen,
 Kendejét egyiknek elemelem.
 Hat leány, hat madár tova repül,
 Vízben a hetedik félve meg-ül.
 Hónyakát öleli durva karom,
 Fejét a kendővel betakarom,
 Lenyomom víz alá, hol övig ér,
 Hánykódik, rug, kapál, már alig él.
 Földháti istenek seregeit,
 Vízmélyi szellemek legfejeit,
 Hiába igézi, nem bir velem,
 Nincs éltét menthető segedelem.
 Elfuladt, elszorult vércse-lelke,
 Hókarját könnyörgőn felemelte.
 — Élni vágysz ? élj tehát ! — fölbocsátom,
 Elférünk ketten is e világon.
 Csábitni engemet úgy sem lehet,
 Egyenes utamon bizton megyek. —
 Nevetve a leány ekkép felel :
 — «Vesztedre fogtál meg s eresztesz el.
 Bősz *Lonch-sát-jagali* az én atyám,
 Kőszemű hét *vichli*,
 Vas-szemű hat *vichli*,
 Mind az ő fiai,
 Elküldnek téged is apád után ;

Szép fejed fürtei
Ott fognak lengeni
Azon a fán! —»

Ijesztő szavára így felelek:
— Örökké, jól tudom, nem élhetek.
Szavadra vissza én nem fordulok.
Megölöm Jagalit,
Megölöm fiait
Vagy meghalok! —

A leány, a madár, tova repült,
A réten, a vízen csönd települt.
Csöndesen, álmosan esteledik.
Által a nagy tavon
Halfejű lovakon
Kőszemű hét *vichli*,
Vas-szemű hat *vichli*
Közeledik.
Ha nyitják szemöket, vas meredez,
Ha tájták szájokat, kő repedez . . .

Ellenök erő-e földi nyílé?
Szívökig földi vas jutni bír-é?
Rémülten kérdezem s tova futok,
De nyomon úznek a zord lovagok.
Üldözött rénbika így menekül,
Fáradtan míg megáll és összedül.
Lábam egy tuskóba bele botlik.
Nem hagyom magamat úzni holtig!
Pánczélon átható nyilat fogok,
Megezelzom az egyik zord lovagot,
Ijjamat vállamon túl feszítem,
Nyilamat csattanva kiröpítem.
Lebukik lováról, lehengerül,
S vivódva, halódva fűbe terül.
Új lövés, új halott, új diadal!
— Kard ki kard! rajta most! döntsön a kar!
Bész *Lonch-sát-jagali*
Szörnyeteg fiai,
Bosszumat atyámért megállom én! —

S győz a szív, győz a kar,
Fekszenek csakhamar
Rétjük fűvén.

Hét nyelvű pusztító tüzet szítok,
Hat lángu óriás máglyát gyújtok.
Bósz *Lonch-sát-jagali*
Szörnyeteg fiai
Égnek azon.
Harmatos zöld fűvön
Kardomat törülöm
S eltávozom.

IV.

Ritka fás, hallgatag nyusztos erdőn
Éjjeli félhomály ül merengőn.
Réczebél módjára kanyargósan
Jön az Ob, megy az Ob ragyogóan.
Csendesesen lépdelek. Nesz morajlik,
Távoli énekszó zaja hallik,
Vérvörös tűzi fény ver az égre,
Bíborfényt kever a sötétségbe.
Dombtetőn máglya ég, áldozat van,
Ének szól, dob pereg, fő a katlan.
Kalt-képes, bálványos térségen ott
Sörényes-lovat-ölt népség forog.
Ragyogó fényinél rőzse-lángnak
Kézügyes, lábügyes tánczot járnak.
Darabol, vagdal a vágó ember,
Üstöt főz, tüzel a főző ember.
Hőségök vizében majd elvesznek,
Szomjuság tüzében elepesznek.
Letették pánczélos öltönyüket,
Eldobták kardjokat, fegyveröket.
Közöttük fehérben, mint egy király,
Bósz *Lonch-sát-jagali* vén javas áll.

Szél miatt meghajlott görbe fára,
Hó alatt meghajlott fa ágára
Leskődve pihenni oda ülök,
Leskődni, pihenni települök.

Nem soká maradok még sem azon,
 Erdei állattá átváltozom,
 Fejemre, testemre medve-bőröm,
 — Rejtse el fegyverem, — jól felöltöm.
 Csörtetve futok át, döbben a nép,
 Ujongva botra kap, nyomomba lép :
 — Utána emberek örüljete! —
 Szinezüst-takarós mén-ló helyett
 Num Torem jó atyánk íme adott
 Mézevő erdei nagy állatot.
 Ki mennyit enni bir, annyit egyék,
 Ennyőnknek, többnek is, bőven elég! —

Vén *Lonch-sát-jagali* szemléli ezt,
 Ijedten utánok üvöltzni kezd :
 — «Gyermekek! pánczéltok ne hagyjátok!
 Pupja van, tegze az, nem látjátok?
 Faránál kilátszik ijja vége . . .
 Gonosz az, becsal a sötétségbe,
 Ott baj ér, nagy baj ér, meglátjátok!
 Gyermekek! pánczéltok ne hagyjátok!» —

Oda se ügyelnek beszédére,
 Testükön alig van ruhaféle,
 Rohannak nyomomba ijjal, bottal,
 Rénbikát ledöntő fustélyokkal.
 Jön a vén Jagali balga népe
 Ágbogas öreg fák sűrűjébe,
 Kettő is, három is egymás nyomán, —
 Lelőni őket itt nem tudomány.
 Áganótt öreg fa mögé búvok
 Pánczélon átható nyilat húzok,
 Öreg fa mögében állva veszteg
 Két hősre egy nyilat kieresztek.
 Nyársolt hal módjára nyársolódnak,
 Jobb felé, bal felé elhajolnak ;
 Jobb felé, bal felé erőlködve
 Kétfelé zuhannak le a földre.
 Nyomában egymásnak, nagy szaladva
 Újra jön két vadász, — nyíl fogadja.

Nyársolt hal módjára nyársolódnak,
 Jobb felé, bal felé földre buknak.
 Újra még két vadász . . . újra kettő . . .
 Ártani nem tudtak,
 Átlőve lebuktak,
 Azután néma lett a nagy erdő.

V.

Vén *Lonch-sát-jagali* sejt valamit,
 Fák közül csöndesen kibukkanik;
 Megölve találja nyolcz emberét,
 Kiabál dühödten, szinte nyerít:
 — «Férgeket tudsz te csak megölni még!
 De ha jó izmokat adott az ég,
 Mérközni én velem állj ki, gyerek,
 Ne várd, hogy a gyepre én vigyelek!
 Megöltük apádat, mégysz az után,
 Szép fejed fürtei ott fognak függeni
 Azon a fán!» —
 — Tavaszi fergeteg
 Nálamnál gyermekebb —
 Feleltem én.
 Kiállok veled is,
 Véged lesz neked is,
 Kérkedő vén!
 Sirhatnak lányaid,
 Megöltem bátyjaik
 Zord seregét.
 Köszemű hét *vichli*
 Vas-szemű hat *vichli*
 Korai halálát túl te se éld! —
 Ledobta áldozó köpenyét,
 Hó-ezüst páocézlban úgy jött elébb.
 Ledobtam bőrömöt, tegzemet ott;
 Tisztásra kiálltunk,
 Birokra úgy szálltunk.
 Megragodott . . .

Megfogott iszonyú erejével,
 Azt hívém szétszakít vas kezével,

Úgy érzem, földre nyom hegy sulyával,
Megfulok, meghalok.

Egy sírba roskadok

Jó apámmal.

De én is hirtelen öltre kaptam,

Mint a fát, gyökerest, csavargattam;

Szorult a pánczéلبan az erős ősz,

Lihegve kapkodott levegőhöz:

— «A melykünk győzni fog má' ma itten,

Az legyen holtig itt bálvány-isten;

De ha én tégedet le nem gyürlek

S te se birsz én velem, béküljünk meg.» —

Legyürlek, legyőzlek! — feleltem én.

Jobb kezed eltöröm,

Fél szemed kiütöm,

Rosszlelkű vén!

Legyőzlek, elviszlek,

Övemhez kötözlek,

Úgy vonlak körül a falunk terén.

Göröngyös, gödrös is rég az a tér;

Egyenes hadd legyen

S fösse be melegen

Csorduló vér.

Vén *Lonch-sát-jagali*,

Ottan fogsz meghalni,

Ahol apám.

Ősz fejed fürtei

Ott fognak lengeni,

Azon a fán! —

Szorítom, csavarom, földre vetem,

Aléltan nyulik el a vén tetem.

Gyorsan míg vissza nem kapja eszt,

Keményen megkötöm lábát, kezét.

Agg tetem, nagy tetem,

Vállamon könnyeden

Elviszlek én:

Gyere te vén! —

Evezős hajómon

Kis szolgám, apródom

Sírva fogad.

Püffedt az orcája,
Két keze, két lába
Összedagadt.
— Kelj, segíts! — nem jöhet, lábügyetlen.
— Fogd fejét! — nem tudja, kezügyetlen.
Szepengve dunnyogott,
Hogy őt a szunyogok
Összecsípték.
Csak egyszer honn legyen
Ily utra én velem,
Dehogy jön még!
Duzzogott, reszketett:
— «E csúf rab öreget
Mért visszük haza a kis csolnakon?!» —
Csitítom, biztatom, vigasztalom:
— Ej! szegény jó gyerek,
A mig én szörnyeket
Öltem amott,
Téged itt, csöpp falat,
Majd meg-ett az alatt
A sok szunyog! —

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

1908.

I. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1905-ről): A nemzeti stílus jelentősége és feltételei a művészetekben. (Másodszor kitűzetett 1907. február 6-dikán.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1908. október 31-dike.

II. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1907-ről): A francia romantika hatása a magyar szépirodalomra, eredeti forrástanulmányok alapján.

Jutalma a Lukács Móricz nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje 1908. október 31-dike.

III. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1908-ről): (Kitűzetett 1908 február 5 én.): Szatira.

Jutalma a Lukács Móricz nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1909. október 31-ike.

IV. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM: A budapesti nemzeti színház története, tekintettel színművészetünk és drámairodalmunk fejlődésére.

Jutalma a Lukács Móricz nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1910. október 31-dike.

V. BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZÍNMŰVÉSZNŐ JUTALMA: Szavalásra alkalmas kisebb elbeszélő költemény. (Kitűzetett 1909 február 5-én.)

Jutalma 400 korona.

Benyújtásának határideje: 1909. október 31-dike.

VI. SZÉHER ÁRPÁD JUTALOM: Egy magyar költő pályája, 8–10 kis iven. A jutalmazott vagy egyébként érdemes munkák, külön tiszteletdíj mellett fel fognak vétetni a Társaságnak «Irói

életrajzok» című gyűjteményes vállalatába. Erre való tekintettel megjegyezzük, hogy a vállalat Zrinyi, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Csokonai és Arany János életrajzának megírásáról már gondoskodott. (Kitűzetett 1907. február 6-án.)

Jutalma 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1908. október 31-dike.

VII. SOMOGYI DEZSŐ JUTALOM: Kisebb tanulmány a következő írók valamelyikéről: Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál vagy Szabó István. (Másodszor kitűzetett 1906. február 7-dikén.)

Jutalma 400 frank aranyban.

Benyújtásának határideje 1908. október 31-dike.

VIII. ifj. BOJÁRI GRÓF VIGYÁZÓ SANDOR JUTALOM: Kivántatik magyar történelmi tárgyú, prózában irandó kisebb elbeszélés, a mely fél nyomtatott ívtől két ívig terjedhet. (Kitűzetett 1907. február 6-án.)

Jutalma a bojári gr. Vigyázó Jozefin által elhunyt testvére Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból 240 korona. A jutalom 1908. április 28-dikán adatik ki.

Benyújtásának határideje 1908. október 31-dike.

*

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, a fenn kitett határidőig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló bece is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Társaság fentartja magának, hogy azokat Evlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha szerzőjük egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa.

A pályaművek kéziratái a Társaság levéltárában maradnak.

V.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1908-DIK ÉVI FEBRUÁR 9-DIKÉN.

Elnökség és tisztségviselők:

Elnök BEÖTHY ZSOLT.
Másodelnök ... BERZEVICZY ALBERT.
Titkár VARGHA GYULA.
Másodtitkár ... KOZMA ANDOR.
Pénztárnok MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
Ügyész... .. Dr. SZÓCS FERENCZ.

A gazdasági bizottság tagjai:

BERCZIK ÁRPÁD. GYULAI PÁL. SZÜRY DÉNES.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

BEÖTHY ZSOLT, elnök.

ALEXANDER BERNÁT.	HERCZEG FERENCZ.
BARKASSY GÉZA.	KOZMA ANDOR.
EMICH GUSZTÁV.	ORMODY VILMOS.
FORSTER GYULA, BÁRÓ.	RIEDL FRIGYES.
GÖRGEY ISTVÁN.	SZÜRY DÉNES.
GYULAI PÁL.	VARGHA GYULA.

VÉGH ARTÚR.

A Shakspeare-bizottság:

Elnök: BERZEVICZY ALBERT.
Igazgató: ALEXANDER BERNÁT.
Jegyző: RADÓ ANTAL.

A Társaság tagjai közül választott bizottsági tagok :

BAYER JÓZSEF	LÉVAY JÓZSEF
BEÖTHY ZSOLT	RÁKOSI JENŐ
FERENCZI ZOLTÁN	RIEDL FRIGYES
GYULAI PÁL	SOMLÓ SÁNDOR
HARASZTI GYULA	SZÜRY DÉNES
HEGEDÜS ISTVÁN	VÁRADY ANTAL
HEINRICH GUSZTÁV	VARGHA GYULA
JÁNOSI GUSZTÁV	

Rendes tagok:

ÁBRÁNYI EMIL	1885	Budapest.
ÁBRÁNYI KORNÉL	1878	Budapest.
ÁGAI ADOLF	1877	Budapest.
ALEXANDER BERNÁT	1899	Budapest.
5 AMBRUS ZOLTÁN	1899	Budapest.
APPONYI ALBERT GRÓF	1893	Budapest.
BAKSAY SÁNDOR	1872	Kun-Szent-Miklóson.
BÁRD MIKLÓS	1905	Nagy-Kőrösön.
BAYER JÓZSEF	1888	Budapest.
10 BÁRSONY ISTVÁN	1898	Budapest.
BENEDEK ELEK	1900	Budapest.
BEÖTHY ZSOLT	1876	Budapest.
BERCZIK ÁRPÁD	1873	Budapest.
BERZEVICZY ALBERT	1899	Budapest.
15 CSENGERI JÁNOS	1904	Kolozsvártt.
DALMADY GYÓZŐ	1867	Budapest.
DÓCZY LAJOS BÁRÓ	1887	Budapest.
ENDRÓDI SÁNDOR	1882	Budapest.
FERENCZI ZOLTÁN	1903	Budapest.
20 FIÓK KÁROLY	1902	Budapest.
FRAKNÓI VILMOS	1903	Budapest.
GÁRDONYI GÉZA	1903	Egerben.
GYULAI PÁL	1860	Budapest.
HARASZTI GYULA	1906	Kolozsvárott.
25 HEGEDÜS ISTVÁN	1893	Budapest.
HEINRICH GUSZTÁV	1882	Budapest.
HERCZEG FERENCZ	1893	Budapest.
JAKAB ÖDÖN	1895	Budapest.

	JÁNOSI GUSZTÁV	1899	Veszprémben.
30	KOZMA ANDOR	1893	Budapesten.
	LÉVAY JÓZSEF	1862	Miskolczon.
	MIKSZÁTH KÁLMÁN	1882	Budapesten.
	NÉGYESY LÁSZLÓ	1904	Budapesten.
	PEKÁR GYULA	1901	Budapesten.
85	RADÓ ANTAL	1895	Budapesten.
	RÁKOSI JENŐ	1869	Budapesten.
	RÁKOSI VIKTOR	1897	Budapesten.
	RIEDL FRIGYES	1900	Budapesten.
	SEBŐK ZSIGMOND	1904	Budapesten.
40	SOMLÓ SÁNDOR	1897	Budapesten.
	SZABOLCSKA MIHÁLY	1899	Temesvártt.
	SZANA TAMÁS	1901	Budapesten.
	SZILÁDY ÁRON	1887	Kis-Kun-Halason.
	SZÜRY DÉNES	1893	Budapesten.
47	THEWBREWK EMIL, P.	1885	Budapesten.
	VÁRADI ANTAL	1889	Budapesten.
	VARGHA GYULA	1883	Budapesten.
	VÉRTESI ARNOLD	1887	Budapesten.
	ZICHY GÉZA GRÓF	1878	Budapesten.

Levelező tagok:

	BRÁBEK FERENCZ	1899	Prágában.
	BUTLER DUNDAS EDE	1879	Londonban.
	CASSONE JÓZSEF	1882	Notoban (Sicilia).
	DE GUBERNATIS ANGELO GRÓF	1893	Rómában.
5	HADZSICS ANTAL	1867	Újvidéken.
	JALAVA (ALMBERG) ANTAL	1880	Helsingforsban.
	JONES HENRIK	1893	Mumby Vicarajében (Alford, Lincolnshire).
	KONT IGNÁCZ	1903	Párisban.
	LECHNER GYULA	1905	Budapesten.
10	NEUGEBAUER LÁSZLÓ	1882	Budapesten.
	OPITZ TÓDOR	1867	Liestalban (Baselland).
	SCHÖLDSTROM FRIGYES	1905	Stockholmban.
	SCHUMACHER SÁNDOR	1898	Kopenhágában.
	STURM ALBERT	1880	Budapesten.
15	Vrchlický JAROSLÁV	1905	Prágában.

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1908-İK ÉVI FEBRUÁR 9-IG

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

- 1838 KÖLCSEY FERENCZ aug. 24.
 1841 CSATÓ PÁL febr. 15.
 1842 DESSEWFFY AURÉL GRÓF febr. 9.
 1844 KISFALUDY SÁNDOR okt. 28.
 1846 ⁵ VAJDA PÉTER febr. 10.
 Kis JÁNOS febr. 19.
 1847 SCHEDIUS LAJOS nov. 12.
 1849 PÉCZELY JÓZSEF máj. 23.
 1851 HAZUCHA FERENCZ (KELMENFI LÁSZLÓ) ápril 21.
 1852 ¹⁰ HELMECZY MIHÁLY decz. 1.
 1853 GARAY JÁNOS nov. 5.
 1854 NAGY IGNÁCZ márcz. 19.
 1855 VÖRÖSMARTY MIHÁLY nov. 19.
 1857 SZENVEY JÓZSEF jan. 22.
 1858 ¹⁵ BAJZA JÓZSEF márcz. 3.
 BARTFAY LÁSZLÓ máj. 12.
 SZONTÁGH GUSZTÁV jun. 7.
 CSÁSZÁR FERENCZ aug. 17.
 1860 SZENCZY IMRE febr. 2.
 1861 ²⁰ SZEMERE PÁL márcz. 18.
 VACHOTT SÁNDOR ápril 9.
 SÁROSY GYULA (LAJOS) nov. 16.
 1864 KAZINCZY GÁBOR ápril 18.
 SZALAY LÁSZLÓ jul. 17.
²⁵ FÁY ANDRÁS, a társaság első igazgatója, jul. 26.
 KUTHY LAJOS aug. 27.
 1864 MADÁCH IMRE okt. 5.

- 1865 JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ, *a társaság első elnöke*, febr. 27.
 1866 KISS KÁROLY febr. 17.
 30 GAÁL JÓZSEF febr. 28.
 EGRESSY GÁBOR jul. 30.
 ZÁDOR GYÖRGY aug. 17.
 CZUCZOR GERGELY szept. 9.
 1867 PÁKH ALBERT *belső tag* febr. 10.
 35 BÉRCZY KÁROLY *belső tag* decz. 11.
 1868 ERDÉLYI JÁNOS *belső tag* jan. 23.
 TOMPA MIHÁLY *belső tag* jul. 30.
 1869 GREGUSS GYULA *belső tag* szept. 5.
 1871 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ, *a társaság második elnöke*, febr. 2.
 1872 40 SIR JOHN BOWRING *külső tag* nov. 23.
 1875 KRIZA JÁNOS *belső tag* márcz. 26.
 SZEBERÉNYI LAJOS *belső tag* jun. 4.
 TOLDY FERENCZ, *a társaság negyedik elnöke*, decz. 10.
 KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓ, *a társaság harmadik elnöke*, decz. 22.
 1876 45 TÓTH EDE *belső tag* február 26.
 SZÉKÁCS JÓZSEF *belső tag* julius 29.
 1877 DÖMÖTÖR JÁNOS *belső tag* január 8.
 STEINACKER GUSZTÁV *külső tag* jun. 7.
 FÁBIÁN GÁBOR *belső tag* decz. 10.
 1878 50 SZIGLIGETI EDE *belső tag* jan. 19.
 HORVÁTH MIHÁLY *belső tag* aug. 19.
 1879 TOLDY ISTVÁN *belső tag* decz. 6.
 1880 CSENGERY ANTAL jul. 13.
 1881 TÓTH KÁLMÁN *rendes tag* febr. 3.
 55 SZEMERE MIKLÓS *rendes tag* aug. 20.
 LUKÁCS MÓRICZ, *a társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
 DUX ADOLF *rendes tag* nov. 20.
 1882 ARANY JÁNOS *rendes tag* okt. 22.
 GREGUSS ÁGOST *rendes tag* decz. 13.
 1884 60 FRANKENBURG ADOLF *rendes tag* jul. 3.
 SZÜCS DÁNIEL *rendes tag* okt. 6.
 1885 GERMANECZ KÁROLY *lev. tag* febr. 1.
 GYÖRY VILMOS *rendes tag* ápril 14.
 1886 TÁRKÁNYI BÉLA *rendes tag* febr. 16.
 65 KOVÁCS PÁL *rendes tag* augusztus 13.
 IPOLYI ARNOLD *rendes tag* deczember 2.
 1887 BALÁZS SÁNDOR *rendes tag* augusztus 1.
 1888 RING MIHÁLY *lev. tag* október 4.

- HENSZLMANN IMRE *rendes tag* deczember 5.
- 1891 ⁷⁰ P. SZATHMÁRY KÁROLY *rendes tag* január 15.
 PACHLER FAUST *lev. tag* szeptember 5.
 CSIKY GERGELY *rendes tag* november 19.
 HUNFALVY PÁL *rendes tag* november 30.
- 1892 SZABÓ ISTVÁN *rendes tag* márczius 24.
⁷⁵ SALAMON FERENCZ *rendes tag* október 9.
- 1894 PAULAY EDE *rendes tag* márczius 11.
- 1895 STIER TEOFIL *lev. tag*.
 PHILLIPS HENRIK *lev. tag*.
- 1896 GR. SZÉCSÉN ANTAL *rendes tag* augusztus 23.
⁸³ DEGRÉ ALAJOS *rendes tag* november 1.
- 1897 VAJDA JÁNOS *rendes tag* január 17.
 PULSZKY FERENCZ *rendes tag* szeptember 7.
 PÁLFFY ALBERT *rendes tag* deczember 22.
- 1898 SAYOUS EDE *lev. tag* január 19.
⁸⁵ ABONYI LAJOS (MÁRTON FER.) *rendes tag* április 28.
 ZICHY ANTAL *rendes tag* május 19.
 SZÁSZ BÉLA *rendes tag* július 7.
 ARANY LÁSZLÓ *rendes tag* augusztus 1.
 HORVÁT BOLDIZSÁR *rendes tag* október 28.
- 1899 ⁹⁰ BARTALUS ISTVÁN *rendes tag* febr. 8.
 PATTERSON ARTÚR *lev. tag* szept. 29.
 PÉTERFY JENŐ *rendes tag* nov. 5.
- 1900 IMRE SÁNDOR *rendes tag* decz. 21.
- 1901 SAISSY AMADÉ *lev. tag* április.
- 1902 ⁹⁵ SZIGETI JÓZSEF *rendes tag* február 26.
 TOLNAI LAJOS *rendes tag* márczius 19.
 DOBSA LAJOS *rendes tag* július 8.
 VADNAY KÁROLY *rendes tag* július 27.
 KELETY GUSZTÁV *rendes tag* szeptember 2.
- ¹⁰⁰ MÜNTZ JENŐ *lev. tag* deczember.
 BARTÓK LAJOS *rendes tag* deczember 31.
- 1903 TÓTH LŐRINCZ *rendes tag* márczius 17.
- 1904 JÓKAI MÓR *rendes tag* május 5.
 JOVANOVICS JÁNOS *lev. tag* június 13.
- ¹⁰⁵ ÖMAN VIKTOR EMANUEL *lev. tag* augusztus 23.
- 1905 SZÁSZ KÁROLY *rendes tag* október 15.
- 1906 BACHAT DÁNIEL *levelező tag* április 13.
 HANDMAN ADOLF *levelező tag* deczember 8.
- 1907 VULCANU JÓZSEF *levelező tag* szeptember 9.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI

1908-ÍK ÉVI FEBRUÁR 9-IG.

ACZÉL BÉLA BÁRÓ.		BARTHA MIKSA.	
ADLER DÁVID.		BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG.	
ADÓDY ISTVÁN.		BATTHYÁNY GÉZA GRÓF	(1860 előtt).
ALMÁSSY EDMUND.		BATTHYÁNY KÁZMÉR GRÓF	(1860 előtt).
ALMÁSSY PÁL.		BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.	
ANDRÁSSY GYÖRGY GRÓF	(1860 előtt).	BAUER ANTAL.	
ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ.		BAUMGARTEN FERDINÁND.	
ANDRÁSSY DÉNES GRÓF	(400 K).	BAUMGARTEN FÜLÖP.	
APÁTHY ISTVÁN	(1860 előtt).	BAUMGARTEN IGNÁCZ.	
ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.		BAUMGARTEN KÁROLY.	
ARANY JÁNOS	(100 arannyal).	BAY ILONA.	
ARANY JÁNOSNÉ, ERCSEY JULIÁNNA		BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.	
ARANY JÁNOS SZOBOR-ALAP.	(400 K).	BÁRON BENEDEK	(6000 K).
Az Arany János budapesti szobrára befolyt összeg feleslegéből 2868 K 27 f.		BELGRÁD IGNÁCZ.	
ARÁNYI MIKSA DR.		BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH STE- FÁNIA GRÓFNŐ.	
ÁCS KÁROLY.		BENKE GYULA.	
BAGHY IMRE.		BERCZIK ÁRPÁDNÉ	(400 K).
BAJAI KATH. FŐGYMNASIUM.		BEREGSZÁSZY PÁLNÉ.	
BALABÁN ADOLF.		BERÉNYI FERENCZ GRÓF.	
BALASSA ANTAL BÁRÓ.		BERNÁTFY IDA BÁRÓNÓ.	
BALLAGI MÓR	(1860 előtt).	BERNÁTH GYULA	(400 K).
BALOGH ISTVÁN.		BERZEVICZY ALBERTNÉ	(407 K).
BARBÁS JÓZSEF.	(400 K).	BETHLEN BÁLINT GRÓF.	
BARCZA SÁNDOR.		BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNÉ.	
BARKASSY GÉZA.		BEZERÉDJ PÁL	(400 K).
BARKASSY KÁLMÁN.		BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ	(2200 K).
BARKASSY MARGIT.		BISCHITZ MÓR.	
BAROS GYULA.		BLASKOVICH BERTALAN.	
BARTAL GYÖRGY.			

- BOCZKÓ DÁNIEL.
 BOHUS JÁNOSNÉ SZÖGYÉNY ANTONIA.
 BOLZA ISTVÁN GRÓF.
 BRÁZAY KÁLMÁN.
 BRÓDY ZSIGMOND (400 K).
 BUDAI IMRE.
 BUDAI NÉPSZINHÁZ.
 BUDAPESTI VI. KERÜLETI ÁLLAMI GYMNASIUM KÖNYVTÁRA.
 BUDAPESTI KER. IFJAK TÁRSULATA.
 BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ.
 BUDAPESTI NEMZETI SZINHÁZ.
 BUDAPESTI REF. FŐGYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 BUDAPESTI SZINÉSZEK (1860 előtt)
 BUDAPESTI TANÁRKÉPZŐ INTÉZET GYAKORLÓ FŐGYMNASIUMÁNAK IFJUSÁGI KÖNYVTÁRA.
 BUKOVINSZKY JÓZSEF (400 K).
 ÖZVEGY BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZILÁGYI LILLA (4000 K).
 BURJÁN PÁL.
 BUTH KÁROLY.
 BUZÁS ÉLEK.
 CSABAI KASZINÓ (Békkés).
 CSANAK JÓZSEF.
 CSAPÓ KÁLMÁN.
 CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
 CSÁKY ALBIN GRÓF.
 CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
 CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
 CSÁVOSSY BÉLÁNÉ IFJ. (SZ. BEÓTHY KLÁRA).
 CSENGERY ANTAL (1000 K).
 CSEPELY SÁNDOR.
 CSÉRY LAJOS.
 CSURGÓI REF. GYMNASIUM CSOKONAI-CZIRBESZ GYULA. [KÖRE.
 DANIELIK JÁNOS.
 DARAY IMRE (1000 K).
 DARÁZSI ALBERT DR.
- DEÁK FERENCZ.
 DEBRECZENI H. H. FELSŐISK. TANULÓK OLVASÓ EGYLETE.
 DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
 DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
 DEDINSZKY KÁLMÁN.
 DESSEÖFFY JÓB.
 DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNÉ (400 K).
 DESSEWFFY EMIL GRÓF (400 K).
 DESSEWFFY ÖDÖN.
 DEUTSCH MÓR (ifjabb) (400 K).
 DEVILLE JÁNOS (600 K).
 DIETRICH VILMOS DR.
 DOMOKOS LÁSZLÓ.
 EBNER EDE (400 K).
 EGE MIKLÓS (400 K).
 EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
 ELSŐ MAGYAR ÁLT. BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG (Alapítványát évenk. 400K-val megújítja.)
 EMICH GUSZTÁV.
 EMICH GUSZTÁVNÉ.
 EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ S SZENTIVÁNYI FARKASNÉ.
 EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ (200 arannyal).
 EÖTVÖS JÓZSEF B. ALAPÍTVÁNY (4000 K).
 ERDEY ANTAL.
 ERDÉLYI PÁL, ÉDESANYJA, ERDÉLYI JÁNOSNÉ EMLÉKÉRE.
 ERDŐDY KAJETÁN GRÓF (1860 előtt).
 FARKAS LÁSZLÓ DR.
 FÁY ANDRÁS (1860 előtt).
 FENYVESSY ADOLF.
 FERENCZY LAJOS
 FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
 FLESCH TIVADARNÉ.
 FLUSS JÓZSEFNÉ.
 FOGARASI JÁNOS (1860 előtt)
 FORGÓ ISTVÁN (csongrádi).
 FORSTER GYULA BÁRÓ.

FÖVÁROSI ORVOS	(névtelen 400 K).	HORVÁT BOLDIZSÁR	(2000 K).
FRANK ANTAL.		HORVÁTH DÖME.	
FRANKÓI VILMOS	(400 K).	HORVÁTH LAJOS.	
FRANKL-VARGA MARGIT.		HORVÁTH MIHÁLY.	
FÜLÖP LAJOSNÉ.		HORVÁTH-ROHONCZY ILONA BÁRÓNÉ.	
GÉVAY ANTAL	(1860 előtt).	HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KASZINÓ.	
GHYCZY FERENCZ	(400 K).	IHÁSZ LAJOS.	
GHYCZY KÁLMÁN.		ILLYÉS LAJOS (sófalvi).	
GICZEY SÁMUEL.		IPOLYI ARNOLD.	
GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA EM- LÉKÉRE.		IVÁNYOS LÁSZLÓ.	
GÖRGEY GUSZTÁV.		JÁLICS GÉZA.	
GÖRGEY ISTVÁN.		JÁNOSI GUSZTÁV.	
GREGUSS ÁGOST ÉS GREGUSS ÁGOSTNÉ		JÁSZBERÉNYI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM.	
GRUBER JÓZSEF.	(45,800 K).	JEKELFALUSSY LAJOS.	
GRÜNWARD BÉLA.		JENEY LAJOS.	
GUNDEL JÁNOS.		JOANNOVICS GYÖRGY.	
GYENE GUSZTÁV.		JÓKAI MÓR	(2000 K).
GYENE KÁROLY.		JÓNY TIVADAR.	
GYENES JÓZSEF.		JÓNÁS KÁROLY.	
GYÖRGY ALADÁR.		JÓSIKA SAMU BÁRÓ	(720 K).
GYÖRI TAKARÉKPÉNZTÁR.		JÓSIKA SAMU BÁRÓNÉ	(2000 K).
GYULAI PÁL	(2000 K).	JUST JÓZSEF.	
HAJDU LÁSZLÓ.		KACSKOVICS IGNÁCZ.	
HAJDUSKA ALBERT.		KAJDACSY ISTVÁN	(4000 K).
HAJDUSKA EMIL.		KÁLNOKY DÉNES GRÓF.	
HAJÓS JÓZSEF.		KANDÓ KÁLMÁN.	
HALÁSZ GEDEON.		KAPOSVÁRI FŐGYMNASIUM VIRÁG BE- NEDEK ÖNKÉPZŐ KÖRE.	
HAMARY DÁNIELNÉ.		KARAP FERENCZ (végrend. alap. 4000 K).	
HAMVAY RAJSZ IZABELLA.		KARÁCSONYI GUIDÓ GRÓF.	
HANVAY ZOLTÁN.		KARCZAG BÉLA.	
HARKÁNYI FRIGYES.		KARCZAG ISTVÁN.	
HARKÁNYI FÜLÖP	(2000 K).	KARSAI ALBERT	(400 K).
HATVANY-DEUTSCH SÁNDOR.		KASSELIK JENŐ	(10,000 K).
HECKENAST GUSZTÁV.		KAUTZ GYULA.	
HEGEDŰS SÁNDOR	(250 K).	KÁLLAY ÁKOSNÉ.	
HELTAI FERENCZ.		KÁLLAY BÉNI.	
HERTELENDY-KARÁCSONYI MÁRIA.		KÁRMÁN LAJOS.	
HOFFMANN ALFRÉD.		KÁROLYI TIBOR GRÓF	(400 K).
HOLLÓSY KÁROLY (ifjabb).		KECSKEMÉTI KASZINÓ.	
HONTMEGYEI KASZINÓ.		KÉGL JULIA.	

- KEGLEVICH BÉLA GRÓF.
 KEGLEVICH EMMA GRÓFNŐ.
 KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ (8000 K).
 KEMÉNY ZSIGMOND HAGYATÉKÁBÓL
 KENESSEY ALBERT. (800 K).
 KENESSEY KÁLMÁN.
 KÉGL GYÖRGY (400 K).
 KIRÁLYI PÁL.
 KISS LAJOSNÉ (1860 előtt).
 KISUJSZÁLLÁSI EV. REF. GYMNASIUM
 IFJUSÁGÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FŐGYMNA-
 SIUMI IFJUSÁG ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 KORNFELD ZSIGMOND.
 KOVÁCS ALADÁR.
 KOVÁCS EDE (berenczei).
 KOVÁCS FERENCZ ÉS NEJE KÜRY
 TERÉZ (400 K).
 KOVÁCS KÁLMÁN (400 K).
 KOVÁCS LŐRINCZ (400 K).
 KOVÁCS MÁTYÁS (1860 előtt).
 KOVÁTS GYULA DR.
 KOZMA FERENCZNÉ DOMOKOS JUDIT.
 KÓNYI MANÓ ÉS NEJE.
 KRALOVÁNSZKY GYÖRGY
 KRIEK MÁRIA (1000 K).
 KUBINYI FERENCZ (idős).
 KUN GÉZA GRÓF (végrend. alap. 4000 K).
 KÚN JÓZSEF. (400 K).
 KVASSAY EDE.
 LANDAU HORÁ CZ EMLÉKÉRE ÖRÖKÖSEI
 LÁNYI GYULA. (2000 K).
 LÁNYI GYULA (végrend. alap 400 K).
 LATINOVICS ILLÉS (400 K).
 LEDERER BÉLA.
 LEHOCZKY TIVADAR.
 LETHENYEV LAJOSNÉ.
 LÉBER IGNÁCZ.
 LÉVAY HENRIK BÁRÓ (500 K).
 LÉVAI KASZINÓ.
 LÉVAY JÓZSEF.
- LIPCSEY TAMÁS.
 LIPTHAY BÉLA BÁRÓ.
 LIPTHAY LAJOSNÉ.
 LIPTHAY SÁNDOR (kisfaludi).
 LÓNYAY GÁBOR.
 LÓNYAY MENYHÉRT GRÓF.
 LUKÁCS ANTAL.
 LUKÁCS GYÖRGYNÉ S TAR SÁMUELNÉ.
 LUKÁCS MÓRICZ (20,000 K).
 MADAS KÁROLY.
 MADÁCH IMRE.
 MAGYAR ORSZ. KÖZP. TAKARÉKPÉNZTÁR
 MAILÁTH GYÖRGY. (400 K).
 MAILÁTH JÓZSEF.
 MAJER KÁROLY.
 MARKUSOVSKY JÓZSEF.
 MAROSVÁSÁRHELYI KAZINCZY-ALAPÍT-
 VÁNY (400 K).
 MASZÁK ELEMÉRNÉ.
 MAY LAJOS.
 MÁRMAROSSZIGETI EV. REF. FŐGYMNA-
 SIUM ÖNKÉPZŐ TÁRSULATA.
 MÁNDY ELEK.
 MÁRTON FERENCZ (ABONYI LAJOS).
 MECHWARTH ANDRÁS.
 MÉSZÁROS KÁROLY.
 MIKÓ ANNA GRÓFNÉ (400 K).
 MIKÓ IMRE GRÓF.
 MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 MOLNÁR GYÖRGY.
 NADÁNYI ALBERTNÉ (400 K).
 NADÁNYI FERENCZ (400 K).
 NAGY ELEK (káli).
 NAGY GEDEON (tolcsvai).
 NAGY IVÁNNÉ, CSATÓ MÁRIA (400 K).
 NAGY KÁROLY (1860 előtt).
 NAGYBECSKEREKI FŐGYMNASIUM ÖN-
 KÉPZŐ KÖRE.
 NAGYBECSKEREKI GYMNASIUM ÖN-
 KÉPZŐ KÖRE.
 NAGYMIHÁLYI KASZINÓ.

- NAGYVÁRADI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 NÁDASDY LIPÓT GRÓF.
 NEMZETI SZÍNHÁZ KÖNYVTÁRA.
 NEUWELT ARMIN.
 NÉMETH LAJOS.
 NÉMETHY ANNA, IMRE (400 K).
 NÉVTELEN (1860 előtt).
 NÉVTELEN (1860 előtt).
 NÉVTELEN (400 K).
 NÉVTELEN (1904 december).
 NŐKÉPZŐ EGYLET FELS. LEÁNYISKO-
 LÁJÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 NYÁRI BÉLA BÁRÓ.
 NYIRBÁTORI KASZINÓ.
 ORCZY ZOLTÁN.
 ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY.
 ORMODY VILMOS.
 PAJOR ISTVÁN.
 PALLAVICINI SÁNDOR ŐRGRÓF.
 PANTOCSEK-PERESZLÉNYI IRMA
 PAPP ELEK.
 PAPP GÉZA.
 PAULAY EDE (400 K).
 PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR
 (Alapítványát évenként 400 K-val megújítja).
 PESTI NAPLÓ SZERKESZTŐSÉGE.
 PÉCSI NEMZETI KASZINÓ.
 PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 PÉTERFFY ISTVÁN.
 PFEFFER JÁNOS (400 K).
 PILASZANOVICS JÓZSEF.
 PILTA JÁNOSNÉ (1860 előtt).
 PIUFICS LAJOS.
 PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓ.
 PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓNÉ.
 PODMANICZKY FRIGYES B. (1860 előtt).
 PODMANICZKY GÉZA BÁRÓNÉ.
 POLL IMRE.
 POMPÉRY JÁNOS (400 K).
 PONGRÁCZ ANNA.
 PONGRÁCZ LAJOS (honti).
 RADÓ ANTALNÉ.
 RAKOVSKY ISTVÁN, FŐSZÁMSZ. ELN.
 RÁCZ GYÖRGY.
 RÁNOLDER JÁNOS (400 K).
 REMÉNYI EDE.
 REVICZKYNÉ BAY SAROLTA.
 RIMASZOMBATI KASZINÓ.
 RITOÓK ZSIGMONDNÉ TORMAY MÁRIA.
 ROSTI PÁL.
 ROTTENBILLER LIPÓT.
 RÖCK SZILÁRD.
 RUPP KORNÉL.
 RUSZT JÓZSEF.
 RUTTKAY MÁRTON.
 SAMARJAY KÁROLY.
 SÁRKÖZY KÁZMÉR (ifjabb).
 SCHEDIUS LAJOS (idősb. 1860 előtt).
 SCHLICHTER IZIDORNÉ.
 SCHMIDT MÁRIA DR.
 SCHOSSBERGER VILMOS (tornyai, 800 K).
 SCHWANFELDER JÓZSEF.
 SELMECZI MAGYAR OLVASÓ KÖR.
 SIGRAY FÜLÖP GRÓF.
 SINGER ZSIGMOND.
 SOMSSICH PÁL.
 SOPRONMEGYE (1860 előtt).
 SRÉTER KLÁRA (1000 K).
 STEIN I. NÁTÁN (2000 K).
 STERN DÁVID.
 STÉPÁN GÁBOR.
 STIASSNY ILONA.
 STRÁDA BÉLA.
 SVÁB JAKAB.
 SZABADY FERENCZNÉ.
 SZABÓ DÁVID.
 SZARVASI KASZINÓ.
 SZALÓKI SZÉHER ÁRPÁD (400 K).
 SZÁSZ GERÓNÉ PAP ANNA.
 SZÁSZVÁROSI REF. KUN-KOLLÉGIUM.
 SZATHMÁRY KÁROLY (50 arannyal).
 SZECSKAY KORNÉL.

SZEGED VÁROS KÖZÖNSÉGE.		SZONTÁGH PÁL.	(4148 K).
SZEGEDI SÁNDOR.		SZONTÁGH TIVADARNÉ.	
SZEMERE PÁL	(1860 előtt).	SZÓCS FERENCZ	(1400 K).
SZENDE KÁROLY.		SZÓKE LAJOS.	
SZENGER EDE	(300 K).	SZÖLLÖSY ÉTELE.	
SZENTÁNDRÁSSY LAJOS.		SZÖLLÖSY JÁNOSNÉ	(1860 előtt).
SZENTESI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM		SZTANKOVÁNSZKY IMRE.	
(Pálya Ferencz tanár adományából).		SZTROKAY BOLDIZSÁRNÉ EDVI	
SZENTGYÖRGYI ALBERT.		ILLÉS MATILD.	
SZENTIVÁNYI KÁROLY	(300 K).	SZTUPA GYÖRGY.	
SZENTIVÁNYI MÁRTON (ifjabb).		SZÜCS LAJOSNÉ.	
SZENTIVÁNYI MIKLÓS.		TANÁRKY JULIA.	
SZENTPÁLY KLEMENTINA.		TÁRKÁNYI BÉLA	(600 K).
SZERB GYÖRGY.		TELEKI DOMOKOS GRÓF (idősb).	
SZÉCSEN ANTAL GRÓF.		TELEKI SÁNDOR GRÓF.	
SZÉCHENYI GYULA GR.		THAN KÁROLY.	
SZÉCHENYI ÖDÖN GR.	(400 K).	THANHOFFER PÁL.	
SZÉHER MIHÁLY, FIA, ÁRPÁD, EMLÉKÉRE	(10,000 K).	TIHANYI FERENCZNÉ.	
SZÉKELY FERENCZ, TAKARÉKPÉNZTÁRI VEZÉRIGAZGATÓ.		TISZA KÁLMÁN.	
SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FŐGYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.		TISZA KÁLMÁNNÉ DEGENFELD ILONA GRÓFNŐ	(400 K).
SZELESTEY LÁSZLÓ.		TISZA LÁSZLÓ.	
SZIGETHY ÁBOR.		TISZTISZELŐK ORSZÁGOS EGYESÜLETE.	
SZIGETVÁRI IVÁN.		TOLDY FERENCZ	(800 K).
SZIGLIGETI EDE	(600 K).	TOMORI ANASZTÁZ	(10,000 K).
SZIJJÁRTÓ SÁMUEL.		TORDAI NÖGEGYLET.	
SZILÁGYI DEZSŐ.		TORMAY BÉLA (ifjabb).	
SZILÁGY VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.		TORMAY CECIL.	
SZILY KÁLMÁN.		TÓTH GYÖRGY.	
SZINNYEI JÓZSEF ID.		TÓTH LÖRINCZ.	
SZINYEY-JEKELFALUSSY VALÉRIA.		TÓTH REZSŐ.	
SZITÁNYI ADOLF.		TÜKKÖLY PÉTERNÉ GYIÓKÓ IRMA	(400 K).
SZITÁNYI BERNÁT.		TÖLTÉNYI MIKLÓS.	
SZITÁNYI ISIDOR.		TÖRÖK ÉLEMÉR	(400 K).
SZITÁNYI VILMOS.		TÖRÖK SÁNDOR.	
SZLÁVY JÓZSEF	(400 K).	TREFORT ÁGOSTON	(1860 előtt).
SZMRECSÁNYI JÁNOSNÉ SZMRECSÁNYI PAULA.		UDVARDY CSERNA VINCZE.	
SZOMBATHY LAJOS.		ULLMAN KÁROLY.	
		UJVIDÉKI KATH. MAGYAR FŐGYMNASIUM VÖRÖSMARTY ÖNKÉPZŐ KÖRE.	
		UNGVÁRI FŐGYMNASIUM DAYKA-KÖRE.	

VADNAY ANDOR.		VOJNICS TIVADARNÉ.	
VADNAY KÁROLY HAGYATÉKA	(2400 K).	WAHRMANN MÓR	(2400 K).
VAJDA ÖDÖN ZIRCZI FŐAPÁT	(800 K).	WEISZ BERNÁT FERENCZ.	
VAJDAFY GUSZTÁV.		WEISS MANFRÉD.	
VALICS ANTALNÉ.		WELLISCH ALFRÉD.	
VARGHA GYULA	(400 K).	WENCKHEIM BÉLA BÁRÓ.	
VAY ÁDÁMNÉ LÓNYAY MÁRIA GRÓFNÉ.		WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNÉ.	
VAY KÁROLYNÉ GRÓFNÉ	(400 K).	WENZEL GUSZTÁV.	
VÁRADY JÁNOS.		WENINGER VINCZE	(400 K).
VÁRADY KÁROLY	(400 K).	WESSELÉNYI JÓZSEF BÁRÓNÉ.	
VESZPRÉMI NEMZETI KASZINÓ.		VÁSÁRHELYI WODIANER ARTUR	
VÉGH ARTÚR.		(régebbi rendes alapítványán kívül újabb 10,000 K).	
VÉGH ISTVÁN (verebi).		WOLFNER TIVADAR.	
VÉGHÉLYI IMRÉNÉ PÁZMÁNDY KAROLINA.		WUK MIHÁLY ÉS FIAI	(400 K).
VÉREY JÓZSEF.		ZACHAR ISTVÁN.	
VÉSZTŐI KASZINÓ.		ZENTAI FŐGYMNASIUM KOSSUTH ÖN- KÉPZŐKÖRE.	
VIDA KÁROLY.		ZICHY ANTAL	(8000 K).
VIGYÁZÓ (BOJÁRI) JÓZEFIN GRÓFNÉ,		ZICHY DOMOKOS GR.	(1860 előtt).
TESTVÉRE, IFJABB BOJÁRI VIGYÁZÓ		ZICHY GÉZA GRÓF	(1000 K).
SÁNDOR EMLÉKÉRE	(6000 K).	ZSENY JÓZSEF.	
VIKTORIN JÓZSEF.		ZSILINSZKY MIHÁLY.	
VIOLA JÓZSEF	(1860 előtt).	ZSIVORA GYÖRGY	(1800 K).
VISONTAI SOMA dr.		ZISKA JULIA, SOMOGYI DEZSÓ EMLÉ- KÉRE	(1200 K).
VIZAKNAI ANTAL dr.			
VOJNICS MÁRK.			

Az 1860 előtt tett alapítványok rendes összege 100, az 1860 után tettek 200 koronásak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

KIVONATOK A TÁRSASÁG JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

Az 1907 február 27-iki ülésen.

A felolvasások sorát Radó Antal nyitja meg, Carducci nagy olasz költő elhunytá alkalmából annak egyéniségét s költészetét ismertető emlékbeszéddel és néhány költeménye műfordításának bemutatásával. A Társaság jegyzőkönyvébe véteti, hogy az olasz nemzet és irodalom gyászában testvéri fájdalommal osztozik, s Radó Antalnak az emlékbeszédért köszönetet mondva, felkéri őt, hogy azt a Társaság évlapjaiban leendő közlésre átengedni sziveskedjék.

*

Az 1907 márczius 27-iki ülésen.

Titkár jelentései:

Jókai Mór elhunyt tag alapítványát özvegye 2200 koronával befizette.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság régebbi nagy alapítványait, mint évenként rendszeren, ez évben ismét 400—400 korona adományozásával gyarapították.

Dr. Szócs Ferencz a Társaság ügyésze szintén újabb 200 kor. adományozásával növelte alapítványát.

Hálás köszönettel vétetnek. Az elnökség megfelelő módon fejezte ki az alapítókkal szemben a Társaság köszönetét.

A Petőfi-társaság folyó hó 10-én tartott ünnepélyes ülésén a Társaság, mint meghívott, kellően képviselve volt. Tudomásul szolgál.

Az Országos Magyar Zeneakadémia meghívja a Társaságot új palotáját felavató s egyben fennállása 32-ik évfordulóját ünneplő nyilvános előadásaira, melyek folyó évi május hó 12—16-ik napjain fognak megtartatni.

A Társaság képviseltetéséről a zárt ülésben intézkedik.

Zárt ülés.

A nyilvános ülésen bejelentett meghívásra vonatkozólag: — a

Társaság felkéri az Elnökséget, hogy a Zeneakadémia ünnepélyein a Társaságot képviselje.

Másodtitkár jelzi még, hogy a M. T. Akadémia elnöke a Társaság elnökével másolatban közölte Feszty Árpádné szül. Jókai Róza azon hozzáintézett levelét, melyben utóbbi tudatja, hogy a Jókai Mór hagyatékából származó iratokat megőrzés végett közjegyzői letétbe helyezte s többek közt a Kisfaludy-társaság elnökét is, mint olyant jelölte meg, ki jogosított, esetleges irodalomtörténeti érdekből, az iratokba betekinteni s azokat megismerni. A tagok a Feszty Árpádné Jókai Róza-féle levél teljes szövegét már hirlapi közlésekből ismerik, felolvasását nem kívánják, tartalmát, valamint azt, hogy másolatban a Társaság elnökének is megküldetett, tudomásul veszik.

*

Az 1907 április 24-iki ülésen.

Másodtitkár jelenti, hogy nagytitiszteletű Széky Géza gerjeni református lelkész úr a Pápán 1845-ben megjelent «Tavaszi» című szépirodalmi zsebkönyv egy példányát a Társaság ereklyetárának ajándékozta.

Elnök néhány szóval jellemzi az ajándék becsét, megemlítvén, hogy Petőfi és Jókai ifjúkori első munkái a «Tavaszi» zsebkönyvben jelentek meg. A Társaság az ajándékot köszönettel fogadja s ereklyetárába helyezi.

Zárt ülés.

Jakab Ödön Tolnai Lajos költői hagyatékának bírálatáról lemondott. E verses munkák a végből nyújtattak be annak idején a Társasághoz, hogy azokat az alapítók könyvilletmény-sorozatában kiadja. Bírálatukra Endrődi Sándor rendes tag és Alexander Bernát kérendő fel.

Gyűjtőív érkezett a Társasághoz Tóth Béla elhunyt jeles író emlékének szobrászi megőrkítésére. Az adakozásban leendő részvéttel végett köröztetni fog a társasági tagok közt.

Másodtitkár, mint az Évlapok szerkesztője bejelenti, hogy az 1906/907-iki évlapkötet összes anyagát már jó ideje átadta a nyomdának s így részéről mindent megtett, hogy a kötet az ügyrend kívánta időhatáron belől megjelenhessen. Tudomásul szolgál.

Következik a Shakespere-bizottság szabályzatának tárgyalása.

Radó Antal, mint az ezen ügyben a folyó évi február 6-ikán Berzeviczy Albert elnöklete alatt kiküldött bizottság jegyzője felolvassa a bizottság javaslatát a megalakítandó állandó Shakespere-bizottság munkaprogrammja és szervezete ügyében.

A javaslat általánosságban, valamint pontonként, minden részletében beható tárgyalás alá vétetik. Ennek folyamán, a bizottság véleményének is megfelelően, különösen is hangsúlyozást talál az a köznézet, hogy a majdan rendezendő új magyar Shakespere-kiadásokban a nagy remekírók, mint Arany János, Petőfi és Vörösmarty műfordításainak szövege, egészében s részleteiben egyaránt, érinthetlenné lesz tekintendő, s hogy általában a már meglévő Shakesperefordítások szövegében szükségesekül mutatkozó javítások és módosítások, a mennyiben az illető műfordítók még élnek, ezek bevonásával és beleegyezésével lesznek megejtendőek; a már elhunytak fordításaiban pedig, a fordítók egyéni munkájának lehető kimélésével, jegyzetek alakjában.

Ezután a Társaság a bizottság javaslatát a következő szövegében fogadja el:

«A Társaság bizottságot alakít, melynek feladata Shakespere műveinek ismeretét és azok tudományos búvárlatát Magyarországon előmozdítani, s mely e végből a következő feladatokat tűzi maga elé:

a) a Kisfaludy-társaság által kiadott Shakespere-fordításoknak esetleg szükségessé váló új kiadásairól gondoskodik;

b) ez új Shakespere-kiadást gondos bevezető tanulmányokkal és kimerítő jegyzetekkel bocsátja közre;

c) Shakespere életét, korát, kortársait, munkáit, nemkülönben Shakespere magyar fordításainak történetét és bírálatát illető művek kiadását előmozdítja, ily munkák bemutatására esetleg külön felolvasó ülést is rendez, közzétételükre pedig akár a társaság Évlapjait vagy egyéb kiadványait veszi igénybe, akár esetleg külön kiadványokat is bocsát közre;

d) Budapesten Shakespere-könyvtárt létesít;

e) működése hathatósabbá tétele céljából magát külső tagokkal is kiegészítheti, kiknek névsorát jóváhagyás végett a Társaság plenumának mutatja be;

f) tevékenységéről évenként legalább egyszer, az évi közgyűlésen jelentést tesz a Társaságnak, bemutatva jóváhagyás végett költségvetését is, melynek fedezetéről a Társaság gondoskodik.»

Meghatározatván ezzel a Shakespere-bizottság feladata és munkaköre, a Társaság az eddig Berzeviczy Albert elnöksége alatt Alexander Bernáttól, a Shakespere-bizottság indítványozójából, Hegedüs Istvánból, Radó Antalból és Szűry Dénes rendes tagból álló előkészítő Shakespere-bizottságot állandósítja s kiegészíti még a következő társasági rendes tagokkal: Beöthy Zsolt, Bayer József, Ferenczi Zoltán, Gyulai Pál, Haraszi Gyula, Heinrich Gusztáv, Jánosi Gusztáv,

Lévay József, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Somló Sándor és Váradi Antal.

A létesítendő Shakespere-könyvtár szerkesztői gyanánt a Társaság Alexander Bernátot és Ferenczi Zoltánt jelöli meg.

Miután pedig a Shakespere-bizottság a Társaság állandó bizottságai közé fog tartozni s működési szabályzata az ügyrend kiegészítő része leendő, a Shakespere-bizottságra vonatkozólag hozott összes határozatoknak s magának a bizottságnak végleges megerősítése a legközelebbi közülésnek tartatik fenn.

Nehogy addig is, t. i. a jövő év február haváig, a nagy fontosságú ügy idővesztéseget szenvedjen, a Shakespere-bizottság egyelőre ideiglenes jelleggel fogja a ma meghatározott irányban működését megkezdeni és folytatni.

*

Az 1907 május 29-iki ülésen.

Titkár jelentései.

Dr. Szöcs Ferencz ügyvéd, a Társaság érdemes ügyésze, alapítványát újabb 200 korona összeggel immár 1400 korona összegűre növelte. A Társaság hálás köszönetet mond ügyészének, ki nagy eredményű jogsegélyeért a Társaságtól járó tiszteletdíjait nemes önzetlenséggel alapítványul visszaadományozza a Társaságnak.

Győrött a Révay Miklós emléktábla felavatási ünnepélyén a Társaságot Négyesy László képviselte s az emléktáblát a Társaság nevében megkoszoruzta. A Társaság képviselőjének köszönetet mond.

Az Országos Zeneakadémia új épületének megnyitása ünnepélyein a Társaság képviseletében Beöthy Zsolt és több társasági tag volt jelen. Köszönettel vétetik tudomásul.

Az eperjesi Széchenyi-kör, Hunyad vármegye, Békefi Remig, az újvidéki szerb Maticza, Brancsics Blagoje, magyar költők szerb műfordítója ujonnan megjelent irodalmi művek tiszteletpéldányait küldték meg a Társaságnak. Köszönettel vétetnek.

Zárt ülés.

Titkár jelenti a könyvkiadó bizottság ma tartott üléséből, hogy az alapítói könyvilletmények az idén nyomdai okokból némi késéssel jelennek meg. Ezekkel egyszerre fog szétküldetni az Évlapok 1906—1907-iki kötete is, mely egy-két korrekтура beérkezése után teljesen készen lesz. A jövő esztendőre könyvilletményekül Fielding Tom Jones regényének II. és III. kötetét (az I. kötet az idén jelen meg; a mű fordítója Szűry Dénes rendes tag), Kelety Gusztáv művészeti tanulmányait és Taine Lafontaine-ről szóló, Geöcze Sarolta által fordított tanulmányát tűzte ki a bizottság. A Keleti-féle gyűjtemé-

nyes kiadvány szerkesztésével s néhány német nyelven fennmaradt tanulmánynak magyarra fordításával Várdai Béla tanárt kívánja a bizottság megbizni, ki már Salamon Ferencz dramaturgiai tanulmányainak könyvvé szerkesztését közmegelegedésre végezte el. Helyesléssel vétetnek tudomásul.

Titkár, mint a népköltési gyűjtés intézője s a gyűjtemények szerkesztője megteszi a nyári szünet alatt tervezett gyűjtő kiküldésekre vonatkozó, s egyéb előterjesztéseit. Mély megdöbbenést keltett a Társaság körében a Móricz Zsigmond és Dezső régebbi, Szatmár vármegye területén tett gyűjtő útról szóló jelentésnek az a része, mely szerint Szatmár vármegye görög katolikus vallású magyar vidékein eloláhosodás, sőt eloláhosítás tünetei észlelhetők. Miután a Társaságnak, alapszabályai szerint, kizárólag irodalmi tevékenységre kell szorítkozni s ebben az ügyben hivatalos lépéseket tennie nem lehet: tudomásul veszi, hogy a jelentésben érintett nemzeti bajról az illetékes legfőbb kormányhatóság már értesítve van, s óhajtja, hogy arról a magyar sajtó is tudomást vegyen.

Tudomásul veszi továbbá a Társaság, hogy népköltési kiadványul legközelebb Berze Nagy János hevesmegyei gyűjtése és a Horgerfele népmese gyűjtemény jelen meg.

Titkár jelenti, hogy a Társaság tagjai közt Budapesten, társasági határozat alapján köröztetett gyűjtőívek útján a budapesti Petőfi-házra 270 korona, Egressy Gábor lászlófalvi szülőházának emléktáblával leendő megjelölésére pedig 82 korona összegű adomány folyt be.

Radó Antal javasolja, hogy ezután a Társaság által elhatározott irodalmi jelentőségű gyűjtésekbe a vidéken lakó társasági tagok is vonassanak be. A Társaság a titkár jelentését tudomásul veszi, s Radó Antal javaslatát helyeselve, óhajtja, hogy ezentúl alkalom adtán a vidéken lakó társasági tagoknak is küldessék értesítés, illetőleg felkérés s Társaság által elhatározott gyűjtésekben leendő részvétellel.

Ferenczi Zoltán, mint a Társaság életrajz-vállalatának szerkesztője jelenti, hogy Arany János életrajzát Szinyei Ferencz megírta, benyújtotta s az teljesen rendben levőnek, kiadhatónak találtatott.

*

Az 1907 szeptember 25-iki ülésen.

Titkár jelenti, hogy a Társaság kiadványai, és pedig: Salamon Ferencz dramaturgiai dolgozatainak két kötete, Fielding «Tom Jones» regényéből Szűry Dénes fordításában egy kötet, az Évlapokból a

XLIV. évfolyam és az összes Évlap — kötetek tárgymutatója — elkészültek s mielőbb szét fognak küldetni.

Ugyancsak kész az Athenaeum kiadásában megjelenő társasági népköltés-gyűjteményből Berze Nagy János Heves- és Jásznagykunszolgok-megyei mesekötete, melynek szerkesztésében Katona Lajos akadémiai tag is szíves volt közreműködni. Örvendetes tudomásul szolgál.

Arany János szobrának leleplezésénél Nagyszalontán a Társaságot Beöthy Zsolt, Vargha Gyula és Alexander Bernát, az érsemjéni Kazinczy Ferencz-emléktábla felavatásánál pedig Négyesy László képviselte. Mindkét irodalmi ünnepre a Társaság részéről koszorú is küldetett. A Társaság köszönettel és helyesléssel veszi tudomásul.

Zárt ülés.

A Társaság eddig megjelent összes Évlapjainak Tetzl Lőrincz egyetemi könyvtárista által a Társaság megbízásából készített igen részletes tárgymutatóját titkár nyomtatásban az ülés elé terjeszti.

Néhai Wahrmann József úgynevezett nemzeti alapítványának tervezetét az illetékes m. k. hatóság a Társaságnak is megküldte, miután a tervezet szerint az alapítványból kitűzendő pályadíj-odaítéló bizottságába a Társaság mindenkori elnöke szintén meghívandó. A Társaságnak most már nyilatkozni kell, vajjon a meghívást elfogadja-e, illetőleg, hogy a pályadíj-bizottságában mindenkori elnöke útján résztvenni hajlandó-e. Miután az alapítványból kitűzendő pályadíjak az irodalomra s a szépművészetre is vonatkozásban lesznek a Társaság a mindenkori elnökét illető meghívást elfogadja s e módon a pályabírószágban résztvenni hajlandó.

Ferenczi Zoltán, mint az életrajz-vállalat szerkesztője jelenti, hogy a vállalat négy első kötete, Homeros életrajza Csengeri Jánostól, Dante-é Radó Antaltól, Csokonaié Ferenczi Zoltántól és Petrarca-é Katona Lajostól nyomdailag is készen van s legközelebb megjelen. Kazinczy Ferencz életrajzának megírására Váczy János vállalkozott, Kisfaludy Sándoréra Császár Elemér.

Radó Antal, mint a Társaság által alakított Shakespere-bizottságnak jelentésével megbízott tagja jelenti, hogy a bizottságba megválasztottak f. évi június 27-ikén alakuló ülést tartottak. A bizottság elnöke Berzeviczy Albert; igazgatójává Alexander Bernát, jegyzőjévé pedig a jelentéstevő, Radó Antal választatott meg. A bizottság elhatározta, hogy a télen Shakespere-re vonatkozó felolvasásokat fog rendezni; felolvasások tartására Alexander Bernát, Bayer József, Beöthy Zsolt és Riedl Frigyes készségüket már kijelentették az őket felkérő bizottságnak.

Bayer József rendes tag megbízást kapott a bizottságtól Shakespere magyar fordításai történetének megírására s ő a megbízás teljesítésére vállalkozott is. A bizottság külső tagokkal legközelebbi ülésén fogja magát kiegészíteni. A Társaság a Shakespere-bizottság jelentését tudomásul veszi.

*

Az 1907 október 29-iki ülésen.

Elnök az ülést Arany Jánosra való kegyeletes emlékezéssel nyitja meg, miután az ülés előtt néhány nappal volt a nagy költőnek, s a Társaság elhunyt tagjának huszonötödik elhalálózási évfordulója. A Társaság tagjai, valamint a közönség, a nagy költő emléke iránt érzett hódolatuk és kegyeletük jeléül, az emlékezést állva hallgatták végig. A beszéd egész terjedelmében fel fog vétetni a társasági Évlapok legközelebbi kötetébe.

Titkár szomorú jelentést tesz Vulcanu József levelező tag elhunytáról, ki mint jeles román író, de magyar hazájának s a magyar irodalomnak is hive, a magyar költészetet románul ismertette s érdemeiért 1871-ben választatott meg a Társaság tagjává. Az elnökség a Társaság részvétét táviratban jelentette Vulcanu József özvegyének, ravatalára pedig a Társaság nevében koszorút küldött. Az özvegy levélben köszönte meg a Társaság kegyeletes figyelmét. A Társaság tudomásul veszi a jelentést, helyesli az elnökség intézkedését s Vulcanu József levelező tag elhunytán érzett mély fájdalom kifejezését a mai ülés jegyzőkönyvében megörökíteni rendeli.

Az eperjesi Széchenyi-kör f. hó 13-án báró Eötvös József emléket külön díszüléssel ünnepelte, melyen Berzeviczy Albert, a Társaság másodelnöke, elnöki megnyitóul emlékbeszédet mondott báró Eötvös Józsefről. Berzeviczy Albert ez ülésen egyúttal a Társaságot is képviselte, s emlékbeszédében ennek szintén kifejezést adott. A Társaság köszönetet mond Berzeviczy Albertnek a képviseletért, s Báró Eötvös Józsefről, a Társaságnak is elhunyt tagjáról és második elnökéről szóló emlékbeszédét egész terjedelmében fölveszi a társasági Évlapok legközelebbi kötetének közlendői közé.

Toperczer Valéria úrhölgy Tompa Mihály «Pusztán» című költeményének első szövegű kéziratát, melyen még «Pusztán település» a költemény című, ajándéku a Társasághoz juttatta. A Társaság a becses irodalmi ereklyét hálás köszönettel veszi, elhelyezi ereklyegyűjteményében, s megbizzza az elnökséget, hogy az ajándékozóhoz köszönő iratot intézzen.

A székesfehérvári Vörösmarty-kör megküldte a Társaságnak

40 évi működése könyvalakban kiadott ismertetését. Köszönettel vétetik.

Zárt ülés.

A debreczeni Csokonai-kör a Magyar Fűvészkönyv megjelenésének századik évfordulójára ünnepélyt rendez s arra a Társaságot is meghívja. A Társaság Fiók Károlyt, Debreczenben lakó rendes tagját kéri fel, hogy az ünnepélyen képviselje.

Ifj. Erdély Sándorné, néhai Csiky Gergely elhunyt tag mostoha leánya, azzal a kéréssel fordult a Társasághoz: engedtetnék meg neki, hogy a Csiky Gergelynek a Társaság által emelt síremlékre, azóta elhunyt s ugyanazon sírba temetett édes anyja, Csiky Gergely hitvese dombormivű arcképét reátétethese. A Társaság az engedélyt megadja s Ferenczi Zoltánt kéri fel, hogy intézze el a kérelmező úrnőnek, miként alkalmaztassék a dombormivű arckép az irodalmi jellegű síremléken.

Kozma Andor tudatja a Társasággal, hogy ő, mint a Magyar Írók Segélyegyletének titkára Garay János elhunyt tag folyó évi májusban meghalt özvegye részére a székesfővárostól dízsírhelyet eszközölt ki. A főváros a díjmentes dízsírt azzal a kikötéssel adta meg, hogy abba fogja magának Garay Jánosnak hamvait is áthelyeztetni, mert a régi Garay-sír a temető-rendezés folytán úgy sem lesz már soká fenntartható. Garay János exhumálását és áthelyezését a temető-igazgatóság már a nyár folyamán meg is akarta ejteni, a felszólaló azonban ezt elhalasztani kérte oly időre, mikor az irodalmi társaságoknak ülés szaka van s tagjaik is jobbra a fővárosban tartózkodnak. A székesfőváros ennek folytán az exhumálást és áthelyezést később fogja elrendelni s rendelkezéséről a Kisfaludy-társaság is eleve értesülni fog.

Halottak napja közeledvén, az elnökség felhatalmazást kér a Társaság gondozásában részesülő írói sírok megkoszorúzására. A felhatalmazás megadatik.

Kozma Andor sürgeti, hogy a Társaság ereklyegyűjteménye tétessék le, régebben hozott határozatához képest, a Nemzeti Múzeumba.

Berzeviczy Albert másodelnök, kit a Társaság felkért, hogy ezt az ügyet a Nemzeti Múzeum igazgatójával előzetesen megbeszélje, kijelenti, hogy e felkérésnek a legrövidebb idő alatt eleget tesz, illetőleg Szalay Imre min. tanácsos múzeumi igazgatót az ereklyék letétbe tétele iránt megkeresi. Köszönettel tudomásul vétetik.

Az 1907 november 27-iki ülésén.

Titkár jelenti, hogy Debreczenben november 3-án a Magyar Fűvészkönyv százados emlékünnepe a Társaságok Fiók Károly tagtársunk képviselte. Tudomásul szolgál.

Titkár bemutatja a pápai ref. főiskola meghívását Tarczy Lajos születésének százados emlékünnepe. Az ünnepélyen való megjelenésre a Társaság Beöthy Zsolt elnököt és Kozma Andor r. tagot kéri fel.

A zárt ülésben Radó Antal, a Shakespere-bizottság nevében jelenti, hogy a bizottság megtartotta első havi ülését s két kültagot választott: Yolland Arthurt és dr. Gyulai Ágostot. A Társaság jóváhagyólag tudomásul veszi.

Elnök indítványozza, hogy a Shakespere-bizottságba a titkár is választassék be, mint a ki a Társaság ügykezelését különben is intézi. — Elnök indítványa elfogadtatik.

Titkár felolvassa Dalmady Győző r. tag levelét, melyben bejelenti, hogy nyugalomba vonul s egyúttal búcsút vesz az irodalomtól is, valamint a Kisfaludy-Társaságtól, melynek 40 éven keresztül volt buzgó és szorgalmas tagja. — A Társaság elhatározza, hogy meleghangú levelet intéz Dalmady Győzőhöz, melyben biztosítja őt tagtársai szeretetéről, ragaszkodásáról, barátságáról s kifejezi a reményt, hogy Dalmady Győző megszabadulván a hivatalos gondtól és munkától, még szabadabban élhet a költészetének mint eddig. A Társaság Dalmady Győző költeményeiből szívesen kiadna egy kötetre való válogatott gyűjteményt, a tagok pedig Dalmady Győző tiszteletére egy este barátságos lakomára óhajtának összegyűlni.

Ferenczi Zoltán jelenti, hogy Csiky Gergely síremlékére már reállesztették Csiky Gergelyné reliefjét s művészi szempontból semmi kifogást sem lehet tenni ellene. — Tudomásul vétetik.

★

Az 1907. december 18-iki ülésén.

Elnök az ülést megnyitván, felkéri Riedl Frigyest, hogy olvassa fel Greguss Ágostról szóló emlékezését, kinek e napokban volt halála huszonötödik évfordulója.

Riedl Frigyes emlékezésében a Társaság mély kegyeletét és örök háláját fejezi ki Greguss Ágost emlékezete iránt. — A Társaság egyik elhunyt nagysága iránt táplált érzelmeinek e méltó kifejezését meghatottsággal és tetszéssel fogadja.

Kozma Andor jelenti, hogy Beöthy Zsolt elnökkel együtt a Társaság képviselőjében jelen volt a Pápán e hó 6-án rendezett Tarczy

Lajos emlékünnepen. A nagy magyar tanár, tudós és író emlékeztének ünneplése lélekemelő s igen magas színvonalú volt. A Társaság részéről Beöthy Zsolt elnök méltatta beszédben néhai Tarczy Lajos szépirodalmi jelentőségét, megemlékezvén róla, mint a Társaság pályázatainak első jutalmazottjáról. — Szívesen vétetik tudomásul.

Zárt ülés.

Titkár előterjesztésére a Társaság jövő, 1908. évi üléseinek időrendjét következőkép állapítja meg: a havi rendes ülések, a hagyományhoz híven, általában a hónapok utolsó szerdájára, esti 5 órai kezdettel tűzetnek ki; egyetlen kivétel a decemberi ülés lesz, mely a karácsonyi ünnepek miatt, már 16-án (szerdán) tartandó. Márcziusban ugyan az utolsó szerda 25-ikére, ünnepnapra esik, mindazonáltal az ülés e napon fog a rendes időben megtartatni. Az előzetes és tagválasztó közgyűlés egy ülésben február 5-én, az ünnepélyes közgyűlés pedig február 9-én, vasárnap délelőtt lesz.

Az 1908. évi ünnepélyes közülést követő lakomán a Gyulai-serleggel az elhunyt tagok emlékezetére mondandó pohárköszöntő Vörösmarty Mihály emlékezetét illeti meg. A szónokot a társasági tagok közül kiválasztani és megbízni az elnök joga. — A Társaság ezúttal magát Beöthy Zsolt elnököt kéri fel a pohárköszöntőre.

A Londonban tervezett kiállítás magyar részének, Erődi Béla vall.- és közokt. miniszteri megbízott kívánságára, a Társaság kiállítás céljából példányokat bocsát rendelkezésére mindazon kiadványaiból, melyek Shakespere-re vagy általában az angol irodalomra vonatkoznak.

A Társaság ereklyetárának a Nemzeti Múzeumban leendő őrzése és szemlére kitétele ügyében Szalay Imre min. tan. n. múzeumi igazgató Kozma Andor másodtitkárhoz írt hivatalos levelével a Társaság kívánságát teljesíteni igéri. Másodtitkár e levelet az ereklyetár dolgában illetékes titkárhoz tette át. — Tudomásul szolgál, hogy az ereklyetárnak a N. Múzeumba leendő áthelyezése ügyében Vargha Gyula titkár fog eljárni.

★

Az 1908. január 29-iki ülésen.

A zárt ülésben másodtitkár jelentést tesz a jövő hó 9-ikén tartandó ünnepélyes közülés előkészületeiről. — Tudomásul szolgál, hogy az ünnepélyes közülés tárgysora az elnöki megnyitón és a titkári jelentésen kívül Berzeviczy Albert Pulszky Ferencz elhunyt tagról szóló emlékbeszédeből, Ábrányi Emil «Levél Gyulai Pálhoz» című költeményéből, Herczeg Ferencz — esetleg Berczik Árpád — elbeszéléséből és Jakab Ödön «A Róza útja» című költeményéből fog állani.

Az utolsó, a felolvasástól időközben visszalépett Baksay Sándor helyett volt szíves közreműködésre vállalkozni.

Beöthy Zsolt elnök kijelenti, hogy az ünnepélyes közülést követő lakomán a Társaság fölkérésére ő maga fog a Gyulai-serleggel Vörösmarty Mihály elhunyt tagról megemlékezni. — A Társaság hálával és köszönettel veszi tudomásul.

Berzeviczy Albert másodelnök fölveti a kérdést, nem lenne-e helyes az ünnepélyes közülés kezdetét a szokásos d. e. 10 óra helyett 11 órára tenni. Ábrányi Emil úgy véli, hogy 11 óra már késő lenne. — A kérdés megbeszélése után a Társaság az ünnepélyes közülés kezdetét d. e. fél tizenegy órára tűzi ki, s tekintve, hogy ez újítás, elrendeli, hogy úgy a meghívókon, valamint a hirlapi közleményekben megfelelő nyomatékos módon hívassék fel a közfigyelem arra, hogy az ülés nem a régi szokott időpontban, hanem pont $\frac{1}{2}$ 11-kor fog kezdődni.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter átiratban kéri a Társaságot, hogy ez, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa útján, ajándékozza meg a new-yorki Public Library magyar osztályát kiadványaival.

Ferenzi Zoltán felvilágosítást ad a new-yorki Public Librarynek, nyilvános könyvtárnak, világraszóló jelentőségéről. — A Társaság szívesen teljesíti a kérelmet s rendelkezésére álló kiadványaiból egy-egy példányt fog a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának f. é. márczius 1-ig a new-yorki Public Library részére küldeni, s felhívja az egyéb társasági kiadványokkal rendelkező «Franklin» és «Athenæum» könyvkiadó-társaságokat, hogy a náluk megjelent társasági kiadványokból a jelzett célra szintén adjanak példányokat.

Berzeviczy Albert másodelnök, mint a Shakespere-bizottság elnöke, közli a Társasággal, hogy a bizottság nyilvános előadásait a közönség nagy részvétele mellett megkezdte, s már második előadását belépti díjak mellett tarthatta meg. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, gróf Apponyi Albert a Shakespere-bizottság részére évi 6000 K. összegű anyagi támogatást engedélyezett, felében a Shakespere-monografiák, felében pedig a Shakespere-tár, a bizottság által kiadandó folyóirat költségeire. A Shakespere-tárra vonatkozó javaslat kidolgozásával Radó Antal rendes tag, mint a bizottság jegyzője van megbízva. — Miután ezek szerint immár a Shakespere-bizottságnak kezelést igénylő bevételei is vannak, s kiadásai szintén lesznek, a bizottság elnöke kéri, hogy a Társaság a bizottság anyagi dolgainak miként leendő intézése tárgyában a Magyar Földhitelintézetnek irányt adjon. — A Társaság a közlötteleket örömmel veszi

tudomásul, háláját fejezi ki a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a nyújtott anyagi támogatásért s fölkéri Beöthy Zsolt elnököt, Berzeviczy Albertet, mint a Shakespere bizottság elnökét és Alexander Bernátot, hogy ezt a Társaság tisztelgő küldöttségeképen hozzák a miniszter, gróf Apponyi Albert tudomására. Elrendeli továbbá a Társaság, hogy a Shakespere-bizottság anyagi ügyeit a Magyar Földhitelintézet külön számlán kezelje, s a Shakespere-bizottság részéről a kifizetéseket a bizottsági elnök, Berzeviczy Albert utalványozására teljesítse.

*

Az 1908 február 5-én tartott előzetes közülésén:

Másodtitkár felolvassa a pénzügyi bizottságnak Vargha Gyula titkár által szerkesztett jelentését, mely szerint a bizottság e hó 2-án tartott ülésében a Társaság 1907 évi számadásait megvizsgálta, teljes rendben találta s a felmentvény megadását javasolja. — A Társaság a jelentésnek az 1907 évi zárszámadásokra vonatkozó részét minden tételében és összességében elfogadja, s úgy a vagyonkezelő Magyar Földhitelintézetnek, valamint a kézi pénztárra vonatkozólag a titkárnak az 1907 évet illető fölmentvényt köszönettel megadja, s a jogtanácsosnak is köszönetet szavaz.

2. Másodtitkár felolvassa az ugyanazon jelentés folytatását képező 1908 évi költségvetési javaslatot. — A Társaság a javaslatot, illetőleg az abban előírányzott 1908 évi bevételek és kiadások minden tételét elfogadja, a bevételek közé azonban fölvesz még egy tételt, és pedig a vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter által a Shakespere-bizottság kiadványaira adott 6000 K. azaz hatezer korona segélyösszeget. Viszont ugyanezt az összeget kiadásul is előírányozza, s ugyancsak a Shakespere a bizottság tervben lévő kiadványaira még ezen kívül is kiadási előírányzatba vesz 1000 K. azaz egyezer koronát, — és pedig 6000 K.-val egyesítve. E szerint az 1908-ra előírányzott bevételek végösszege a pénzügyi bizottság javaslatában irrotnál 6000 K.-val több, vagyis összesen 44,985 K. 87 f; — az ugyanezen évre előírányzott kiadások végösszege pedig a pénzügyi bizottság által javasoltnál 7000 K.-val több, vagyis összesen 44,170 K. Ehhez képest pénztári maradványul a javasoltnál 1000 K.-val kisebb összeg, vagyis csak 815 K. 87 f. irányzandó elő.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEFRŐL.

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde az eperjesi Széchenyi-kör
1907 október 13-iki Eötvös-ünnepélyén.

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Báró Eötvös József emlékét megünnepelni gyűltünk össze. Oly emléket, a mely mindnyájunk lelkét fölemelné, ha közülünk sokan nem is állottak volna a harminczhat év előtt elhunyt nagy költő, tudós és államférfiu munkásságának, élő alakjának varázsa alatt.

Még hallani vélem lágy rezgésű hangját, mely atyáskodó jósággal szólította a színe előtt megjelent, műveiért rajongó serdülő ifjút; még érzem nagy, fénylő szemeinek világító és melegítő sugarát, melyben annyi törhetetlen szívjószág, annyi elpusztíthatatlan ábránd egyesült egy, magasan kortársai fölött szárnyaló szellem sasteinketével.

Az már alkonyán volt annak a gazdag életnek, mely mélyen benyult hazánk történeti fejlődésébe s megbecsülhetetlen kincsekkel gyarapította nemzetünk szellemi világát. Az ő életének munkája a nemzet közkincsévé lett, a hála érte és a kegyelet, közérületünk egy elemévé; de a mikor mi e hála és kegyelet oltárán áldozunk, jól esik szeretettel emlékezni meg arról is, hogy fényes pályája őt már kezdetén e vidékre hozta, hogy már a gyermekifjút rokonszenves emlékek csatolhatták e helyhez s hogy fiatal írói munkássága ennek a vidéknek, ennek a légkörnek is ihlete alatt állott, az alatt az ihlet alatt, mely a Petőfi, Tompa, Kerényi költői szellemét is majdnem egyidejűleg gazdagította.

Pulszky Ferencz emlékirataiban elmondja, hogy mikor 1827-ben Eötvösünk atyját, a későbbi tárnokot, Sárosmegye főispáni székébe iktatták be, az ünnepélyre atyjával eljött az akkor 14 éves József is, ki — mint a főispán fia — már akkor bizonyos szerepet vitt az itteni társadalmi körökben s az ünnepélyek alkalmából rendezett műkedvelői előadáson zajos tapsokat aratott szinte művészi fuvola-játékával. Tíz évvel később, mint már kezdő hivatalnok, tiszteletbeli ülnöke a kerületi táblának, megint itt időzött Eötvös s nemcsak

Pulszky Ferenczcel újította meg ismeretségét, hanem megismerkedett itt Sárosy Gyulával, a két Vachottal, Kerényi Frigyessel s későbbi sógorával Treforttal. Itt írta befejezetlenül maradt svájcki útleírását, dolgozott egy az Attila mondaköréből merített szomorújátekon s itt kezdte meg a «Karthausi»-t, melyből egyes részleteket fölolvastott barátjának, Pulszkynak. Hogy e vidék költői képzeletét is foglalkoztatta, mutatja a «Molnárleány» című költeménye, melyben ezt olvassuk :

«És szép a rózsza, a piros,
Virágzó teljében ;
De szebb még a molnárleány
A Tárca völgyében.»

Az első, regényes költői kísérletektől egészen addig az ercsi-i sírig, melybe aránylag korán láttuk leszállani a fáradhatatlan, szinte emésztő munkásságtól megtört férfiút: mily kimeríthetetlen változatoság és sokoldalúság képét nyújtja ez az élet, mely mégis a maga irányában, törekvésében, vezető eszméiben és mozgó érzelmeiben annyira egységes és összhangzatos!

Számra kevés költeménye a gondolatok mélységével s a forma tökélyével maradandó helyet biztosít Eötvösnek lyrikusaink között. Írt és fordított színműveket is vígakat és szomorúakat s noha maga is legkevésbé látszott költői munkássága e termékeivel megelégedettnek, némely darabját ma is kedveli közönségünk. Regényei, úgy a történelemből, mint az egykorú társadalmi életből merítettek, szép-írói működésének kétségtelenül legértékesebb alkotásai; noha majdnem egytől-egyig irányregényeknek mondhatók, nem avulnak el soha egészen; különösen «Karthausi»-ja olyan, hogy az ifjúság bizonyos korszakára, hatását — azt hiszem — még a késő nemzedékeknél sem fogja egészen elveszíteni. «Gondolatai» gyöngysorok, melyek nem fognak fényben, akárhány kézen mennek keresztül. Emlébeszédei classikai példái az írói jellemzésnek és az akadémiai retorikának. A százada uralkodó eszméiről a történet mélyreható ismeretével, a legműveltebb nemzetek állami intézményeinek biztos megítélésével írt s a gyakorlati politika szövevényeibe egy nemes emberbarát és bölcs nézőpontjáról bevilágító nagy tanulmánya más nyelvbe is átültetve számot tesz az államtudományok világirodalmában. Tudományos és szépirodalmunk körüli érdemeinek nem utolsója az újra fölélesztett Kisfaludy-Társaság s az Akadémia elnöki székében kifejtett tevékenysége.

És mindehhez járul politikai s publicisztikai szerepe. Már huszonnégy éves korában, európai útján szerzett tapasztalatai nyomán tanulmányt ír a «Szegénységről Irlandban»; egy évvel később véle-

ményt ad a fogházjavítás ügyében; utóbb, Lukács Móricz barátjával együtt, behatóbban is földolgozza e kérdést s mikor az országgyűlés — nagyrészt az ő kezdeményezésök hatása alatt — bizottságot küld ki a büntető törvénykönyv előkészítésére, abban ő is munkás részt vesz. Időközben megindítja barátjával, Szalay Lászlóval az első magyar Revuet, a «Budapesti Szemlé»-t, mely az első terv szerint szintén főképp publicisztikai czélokot szolgált volna; sűrűn írja a vezércikkeket a «Pesti Hirlap»-ba, védelmére kel Kossuthnak a «Kelet népe» támadásával szemben s «Reform» című terjedelmes röpiratában kifejti egész politikai programját, melynek megvalósításában azután mint törvényhozó és mint miniszter nagyhatású parlamenti szónoklataival s kormányzati tevékenységével élénk részt vesz. A 48-iki nagy belső átalakulás több irányeszméjét ő mondta ki először s a szabadságharc leveretését követő absolutismus enyhülése után rendkívül elterjedt német röpirataival ő készíti elő a kormánykörökben, az ausztriai és európai közvéleményben a kiegyezés talaját. Két ízben állíttatván élére a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak, a rendelkezésére állott rövid idő s a kezdet nehézségei ellenére az egyetemi tanszabadság, a vallásfelekezetek egyenjogúsága, a tankötelezettség és a népoktatás rendezése ügyében korszakos törvényeket hoz létre, megalapítja országos képtárunkat s fontos reformok kezdeményeit hagyja hátra.

És ez a roppant kiterjedésű tevékenység őt soha önmagával ellenmondásba nem hozta, sőt annak egyes ágai az egymással való szoros kapcsolatot sem nélkülözik. Ez onnan van, hogy kevés író létezett, ki oly komolyan vette mindazt, a mit írt, mint Eötvös, s hogy ő magát munkássága minden terén nemcsak esztől, hanem szívtől is vezettette.

Az a hazaszeretet, mely vérző szívvel bár, még bukásában is dicsőíti a hont, «szereti néma bánatában . . . könnyei között . . . özvegy fátyolában . . .», a mely sírjában is «magyar dalt, lelkesítő» akar hallani: az a hazaszeretet mozgatja publicistai tollát is, ad hevet ékesszólásának a fórumon, önt belé reményt az elnyomatás napjaiban s edzi fáradhatatlan munkára, mikor már testét roska-dozni érzi.

Az az emberszeretet, mely őt az írek nyomorával, a pesti árvízkárosultak bajával foglalkoztatja s a fogházügy reformátorai közé viszi, iratja vele a «Karthausi»-t is, melyben egy az élet csalódásaitól megtört szív végrendeleteként azt hirdeti: «Szeressetek! . . . csak az önösnek nincs vigasztalása a földön.» A zsidók emancipációja érdekében nemcsak tanulmányt ír, azt mint politikus és

miniszter, megvalósítani is siet. A nemesi jogok eltörlését, a jobbágyok fölszabadítását nemcsak mint publicista követeli a «Reform»-ban, hanem annak írói tolla varázsával is igyekszik a «Falu jegyzőjé»-ben, a «Magyarország 1514-ben» című regényében, a «Vár és kunyhó» című románczában híveket toborzani, s viszont az egyenlőség hamis apostolait vígjátékában a gúny ostorával sújtja; míg végre mint államférfiú, ezeknek az eszméknek a megvalósításában is közreműködik.

Ez az önmagához való hűség, ez a szigorú írói és politikusi becsületesség, ez a tartalék nélkül, minden szóban és tettben való érvényesítése a lélekben egyszer gyökeret vert meggyőződésnek, az Eötvös írói és államférfiúi jellemének legnemesebb s napjainkban legtanulságosabb vonása. Ő joggal mondhatta, hogy «nem vágyom oly babérok után, melyekhez csak meggyőződésem megtagadása után juthatnék.» (Reform.) Ő, ki nem egyszer érezte a keserűségét annak a kedvezőtlen fogadtatásnak, melyben eszméit, indítványait olykor a közvélemény részesítette; kit különösen a vallási kérdések terén annyi félreértéssel, szándékának annyi méltatlan meggyanúsításával üldöztek; kinek végéveiben meg kellett érnie, hogy a parlamentben a kicsinylés és ócsárlás hangján támadják olyanok, kik merész követelésekben és öblös szólalásokban erősebbek voltak nála: ő mély meggyőződéssel utalhatott az udvarok és a piacok tányérnyalóinak tökéletes hasonlóságára, a fejedelmek kegyeit önzően hajhászókkal szembeállítván azokat, kik «a nép érzelmeinek és nézeteinek hirdetésével külön mesterséget űznek». (XIX. század uralkodó eszméi.)

Sajátságos, hogy ha Eötvös könyveit, életének bennök tisztán és összhangzatosan megnyilatkozó hitvallását, eszméi szolgálatában kifejtett önfeláldozó buzgalmát vizsgáljuk, őt a szó legnemesebb értelmében idealistának kell elismernünk. S mégis kevés alakja van a közpályának, kinek életében megadatott volna eszméinek és terveinek oly nagy részét megvalósítva láthatni, mint a hogy azt Eötvös tényleg megérhette.

Ha költői «Végrendelet»-ében azt kívánta, hogy

«Márványszobor helyébe,
Ha fönmarad nevem,
Eszméim győzedelme
Legyem emlékjelem»,

ez a kívánsága nagy részben még életében teljesült, ellenben életének határán túl azt kell látnunk, hogy minél osztatlanabb elismerés és csodálat környezi emlékét, annál inkább terjed bizonyos elhide-

gülés az ő ideáljai iránt, bizonyos kiábrándulás a tőle s kortársaitól annyi lelkesedéssel győzelemre vitt eszmékkal szemben, annál inkább tapasztaljuk nála — ép úgy, mint Széchenyinél — tanításuk felejtését, sőt gyakran nyílt megtagadását a következő nemzedékek részéről.

Ezért jó, ha nemcsak az ünneplés óráiban foglalkozunk szellemi hagyatékával, melyből tisztán sugárzik felénk az a hármás: emberi, politikai és irodalmi ideál, melynek Eötvös életét szentelte s melynek becsét csak elmuló homály fődheti.

Emberi ideálja az emberiség rendeltetésébe vetett hite volt, melyet a szeretet ereje tett tevékenynyé. «Az emberiség el fogja érni magas célját — írja —, a jó győzni fog e világon, — reméljetez ifjak . . .» (Karthausi.) «Nekem, óh Mindenható! adj rögs ösvényt, de szép kilátással, mely mindig fölfelé vezet . . .» mert: «az egyedüli boldogság, mely a földön található: remélhetni.» (Gondolatok.) Bizik ügye győzelmében, sőt az utókor elismerésében is. Hite szerint csak a mindnyájunkat átható emberszeretet fogja megadni az egyesek boldogulásán alapuló nagy egésznek jólétét, s «korunk legnagyobb érdeme, hogy emberszerető». (Fogházjavítás.) Gondolatmenete szinte emlékünkebe idézi Assisi nagy Szentjének «Canto dell'amoré»-ját:

«A sok gyűlölettől szenvedünk, — szeressetek!
Szép a világ és szent, mely vár, a jövő.»

Politikai ideálja a szabadság szeretetét az emberszeretet forrásából merítette, de a hazája iránti odaadástól kapta színét és melegét, s a mély tudás, az ember- és világismeret tisztító rétegein hatolt keresztül. A parlamentarismus követelésével megelőzi Kossuthot, s a meyerendszer elleni küzdelmével ellenségeket szerez magának; de tudományos művében biztos kézzel jelöli meg a központosítás határait is és az önkormányzat szükségességét. A monarchia erejében biztosítékát látja fönmaradásunknak s Magyarország fejlődésében és virulásában föltételét a monarchia hatalmi állásának; ezért lelkes híve a kiegyezésnek oly értelemben, mint azt a Deák bölcsesége megvalósította.

Az Ausztriával paritásos alapon újraépülő hazáját szabadelvű intézményekkel akarja államilag és nemzetileg megerősíteni s kultúráját, széles alapra fektetve, az európai koreszmék és műveltség szabad légkörében kívánja kifejleszteni.

Irodalmi ideálja szorosán össze van forrva az embereivel. Legvilágosabban a «Falujegyzője»-ben fejt ki: «A költészet — úgymond — kedves játékká aljasúl, ha a kor nagy érdekeitől különválva, nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után fárad . . .

Ki kora szenvedéseiben csak művészi stádiumok tárgyát látja s míg a föld vérben áll, s az egész emberi nem vajadások között új életnek indul, virágok, s a langy esti szellőről énekel: azt bámuljuk rideg magasságában, irigyelhetjük; tisztelet s szeretetünket azonban csak az érdemi, kinek Isten szívet adott, hogy embertársai szenvedéseit megérthesse.» Azt kívánja, hogy a könyv nemcsak szép mű, hanem szép emberi tett legyen. «Mit mondjunk — így folytatja, — a mázolókról, kik minden magasabb cél és indok nélkül . . . romlott képzetekkel gyönyörködve mindenben, mi szörnyű vagy undok, a ganajat s rothadást, melyek közt igazi költők virágot találtak, föl vágják, nem a virágért, hanem mert nekik jól esik az ocsmányságokban körülkapargatni; . . . kik az erényben is mindig csak azon aljas indulatokat keresik, melyek szerintök minden tetteink egyedüli alapját teszik; kik mint Diogenes lámpájával embert, úgy új szörnyeteget keresnek képzelmeik mélyében s inkább örülnek, ha feltalálták, mintha embertársaiknak egy új vigasztaló gondolatot nyújtanának.»

Bár tehát ő is

«. . . szeretné nyájasabb dalokban
Üdvözleni a szép természetet,
Ábrándjainak fényes csillagokban
S bimbók között keresni képeket»,

érzi mégis, hogy «Dala nehéz korának jajszava» s «ki várna tőle nyájas éneket?» S azért:

«Ilyen legyen dalom: egy villám fénye,
Egy könny, kimondva ezrek kínjait;
Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.» («Én is szeretném.»)

Így látjuk az Eötvös egész, gazdag írói és államférfiúi pályájának képében a nemesen gondolkozó és érző embert megelevenedni s az ő élete munkájában is valóvá lesz az, a mit egy másik koszorús költőnk, kinek emlékét nem rég ünnepeltük ugyane helyen, Jókai, e szavakba foglalt: «A mindenség közepe nem a Syrius, hanem az emberi szív, mely megtelt Istennel.»

Melegen üdvözölve Körünk tagjait és vendégeit, az emlék-ünnepélyt megnyitom, s mindenekelőtt tolmácsolom az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság legmelegebb üdvözleteit; mindkét társaság őszinte rokonszenvvel vesz részt abban az ünnepélyben, melyet e kör feledhetetlen, közös, nagy elnökük emlékére rendezett.

A TÁRSASÁG VAGYONA

1907 december 31-én.

1. Kinn fekvő alapítványokban.....	16,720 K — f.
2. Értékpapirokban névérték szerint.....	398,600 „ — „
3. A Magyar Földhitelintézetnél vezetett folyó számlákon.....	11,585 „ 87 „
Összesen	426,905 K 87 f.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10310/1952. sz.

